

Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Я.О. Самсонова

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ВИРОБНИЦТВА Й РЕАЛІЗАЦІЇ
ВИНОГРАДНОЇ ПРОДУКЦІЇ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Харків
2012

УДК 349.42

Рекомендовано до опублікування
вченою радою Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
(протокол №1 від 07 вересня 2012 р.)

Рецензенти:

Єрмоленко В.М., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Зуєв В.А., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Академії митної служби України.

Самсонова Я.О.

Правові засади виробництва й реалізації виноградної продукції в Україні: Монографія. — Харків: Видавництво «С.А.М.», 2012. — 176 с.

ISBN 978-617-7044-01-6

Монографія присвячена комплексному дослідженню проблем правового забезпечення відносин з виробництва й реалізації виноградної продукції в Україні. В ній розглядаються особливості історико-правового регулювання, визначається специфіка правовідносин з виробництва виноградної продукції та правовий статус її товаровиробників. Аналізуються і визначаються основні напрямки вдосконалення правового регулювання та практики виробництва виноградної продукції. Встановлено систему й специфіку договорів у сфері реалізації продукції, досліджено особливості ціноутворення на виноградну продукцію, проаналізовано заходи впливу за порушення договірної дисципліни та шляхи їх удосконалення. Розглянуто питання правових засобів підвищення ефективності господарської діяльності й державно-регулювання у цій царині.

Монографія буде корисною для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних вищих навчальних закладів, працівників державного апарату в сфері сільського господарства, а також усіх, хто цікавиться проблемами виноградарства.

ISBN 978-617-7044-01-6

УДК 349.42

© Самсонова Я.О., 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З ВИРОБНИЦТВА ВИНОГРАДНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ	7
1.1. Історія становлення й розвиток правового регулювання відносин у сфері виробництва виноградної продукції	7
1.2. Поняття й особливості правовідносин, які складаються в процесі виробництва винограду та іншої виноградної продукції	38
1.3. Правосуб'єктність товаровиробників виноградної продукції.....	52
РОЗДІЛ II. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИНОГРАДУ ТА ІНШОЇ ВИНОГРАДНОЇ ПРОДУКЦІЇ	68
2.1. Загальна характеристика договорів у сфері реалізації виноградної продукції.....	68
2.2. Договори купівлі-продажу й поставки виноградної продукції	83
2.3. Договір контрактації виноградної продукції	105
2.4. Відповідальність за порушення договірних зобов'язань у сфері реалізації виноградної продукції	125
ВИСНОВКИ	144
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	148

ПЕРЕДМОВА

Тисячолітня історія свідчить про те, що українська земля має сприятливі умови для розвитку виноградарства. Займаючи незначну питому вагу в загальній площі сільськогосподарських угідь, ця галузь може суттєво впливати на рівень соціально-економічного розвитку регіонів. Протягом останніх десятиріч у виноградарстві України відбувався ряд негативних процесів, які призвели до погіршення загальних показників ведення галузі, скорочення площ виноградних насаджень, зменшення обсягів закладення молодих виноградників, розповсюдження посередніх сортів винограду із невисокими споживчими властивостями, погіршення технології культивування рослин та інших проблем. Це спричинило зменшення виробництва винограду й занепад важливої бюджетотворюючої галузі народного господарства.

В Україні традиційно приділяється значна увага стану аграрного сектора економіки та пошукам нових підходів до його розвитку й підтримки, однак окремі його складові, до яких відноситься виноградарство, потребують спеціальних організаційно-правових заходів з боку держави, що зумовлено їх значенням для раціонального використання найбільш цінних земель країни, зменшення та попередження появи фальсифікованої виноробної продукції, відновлення відповідних конкурентних позицій на внутрішньому й зовнішньому ринках. Враховуючи специфіку виноградарства, яка головним чином полягає у великій капіталоємності й ризикованості, широкому застосуванні фізичної праці, залежності від природно-кліматичних умов, розвиток галузі й реалізація інтересів суб'єктів господарювання в цій сфері можливе лише за умов достатньої державної підтримки, належного правового регулювання й оптимального поєднання публічних і приватних інтересів.

Сьогодні, коли ринкові відносини стали реальними, а держава, враховуючи вимоги її членства у Світової організації

торгівлі, ще не зовсім визначила ступень свого впливу на сільське господарства, суб'єкти виноградарства знаходяться у стані невизначеності щодо напрямків своєї економічної діяльності та заходів ефективного ведення господарства. Реформування аграрних та земельних відносин тягнуть за собою зміну суті й характеру цих відносин, що потребує наукового вивчення й аналізу їх юридичної природи, впровадження нових правових засад, перспективних форм ведення виноградарського господарства та державно-правового регулювання відносин з виробництва виноградної продукції в умовах виходу на світові ринки.

Проблем, без вирішення яких неможливе підняття виноградарства з кризового стану багато. Це неврегульованість земельних відносин у виноградарстві, незабезпечення раціонального розміщення виноградників, відсутність паритетних економічних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки, між суб'єктами інтеграційної структури «виробник винограду — виробник вина», а також відсутність стійкої підтримки галузі. Головною причиною існування цих невирішених питань є неналежне їх законодавче забезпечення.

У зв'язку з цим особливої актуальності набула проблема аналізу особливостей правового регулювання відносин, які складаються в процесі виробництва й реалізації виноградної продукції та правових засобів підвищення ефективності функціонування виноградарства. До цього часу в українській юридичній науці комплексні дослідження з питань правового регулювання відносин з виробництва виноградної продукції на рівні монографій не проводилися. Саме наведені обставини й обумовили вибір теми дослідження та його науково-практичне значення.

Теоретичною базою монографічного дослідження стали праці представників вітчизняної й зарубіжної науки різних історичних періодів у галузі теорій держави і права, аграрного, цивільного, господарського права та інших юридичних наук. Зокрема, йдеться про праці С. С. Алексєєва, М. Г. Александрова, Л. М. Баховкіної, Г. Ю. Бистрова, Ц. В. Бичкової, Н. А. Боровико-

ва, М.І. Брагінського, С.М. Братуся, В.В. Вітрянського, О.В. Дзери, О.С. Йоффе, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, В.П. Жушмана, М.І. Козиря, Л.В. Лушпаєвої, В.К. Мамутова, В.В. Носіка, О.В. Петришина, О.О. Погрібного, О.А. Поліводського, В.К. Попова, В.І. Семчика, А.М. Статівки, Н.І. Тітової, В.Ю. Уркевича, Р.Й. Халфіної, М.В. Шульги, В.З. Янчука, В.М. Яковлева та інших провідних науковців.

З огляду на надзвичайну широту проблематики правового регулювання відносин з виробництва виноградної продукції, особливу увагу було приділено питанням, які істотно впливають на ефективність державно-регуляторної й господарської діяльності в цій сфері, визначенню особливостей та структури правовідносин з виробництва виноградної продукції, правового статусу її товаровиробників та їх правосуб'єктності, встановленню системи й специфіки договорів у сфері реалізації продукції, на основі чого розроблено пропозиції стосовно вдосконалення національного аграрного законодавства.

Авторка висловлює щире подяку колективу кафедри земельного та аграрного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» та рецензентам монографії за надані ними корисні поради щодо покращення структури і змісту монографії.

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З ВИРОБНИЦТВА ВИНОГРАДНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Історія становлення й розвиток правового регулювання відносин у сфері виробництва виноградної продукції

Виноградарство має велике народногосподарське значення, особливо як сировинна база для виноробної й консервної промисловості, у зв'язку з чим воно вважається одним з важливих складників сільського господарства України. Виноградарство є його найстарішою галуззю, основним продуктом якої є виноград, що має високі поживні якості і вважається корисним продуктом харчування. Поряд із зерном, медом, рослинними жирами, сушеним м'ясом, в'яленою рибою, вино заготовлювалося впрок і було одним із важливих елементів життєдіяльності людей.

Від стародавніх часів і до сьогодення культивуванню винограду приділялося дуже велике значення. Лікувальну його здатність у своїх працях описували ще Гіппократ і Пліній. У другій половині XIX ст. були науково обґрунтовані лікувальні властивості та способи оздоровлення свіжими ягодами й соком винограду — ампелотерапії (від гр. *ampelos* — виноград і *therapeia* — лікування).

Місцем виникнення першого культурного оброблення виноградної лози є територія Закавказзя (сучасна Грузія й Вірменія), де були знайдені найбільш ранні археологічні пам'ятки, що свідчать про виробництво виноградної продукції. Витоки ж розвитку правового регулювання виноградарства й виноробства сягають античної доби. Одним з письмових доказів цього служить згадка про це в найдавнішій пам'ятці права — Законах (Таблицях) царя Хаммурапі, який владарював у Вавилоні й об'єднаній Месопотамії в 1792—1750 рр. до н. е. [255,

с. 15]. Після освоєння Близького Сходу й Персії виноградарство просувається на схід до Індії (V ст. до н. е.) й Китаю (II ст. до н. е.). Розвиток торговельного мореплавства в античному Середземномор'ї сприяв поширенню цієї культури протягом декількох століть по всій Європі — в Італії, Греції, Болгарії та ін.

Виноградники Давньої Греції знаходилися в місцевостях, розташованих за умов, які є найкращими для виробництва високоякісного винограду. Сюди входили давня Еллада, острови Егейського моря, узбережжя Фракії й західна берегова смуга Малої Азії, а також місцевості, що стали об'єктом грецької колонізації на південному й північному узбережжі Середземного моря, на берегах Чорного й Азовського морів та на чорноморських протоках. У всіх цих місцевостях виявлено чимало пам'яток матеріальної культури, що прямо стосуються виноградарства, виноробства й виноторгівлі. Наприклад, на околицях Херсонеса (територія Кримського півострова) знайдено залишки серповидних ножів для обрізування кущів винограду, кам'яні плити для пресування винограду й різний посуд (амфори), у якому зберігалось й перевозилося вино. На північній стороні м. Севастополя й на р. Бельбек знайдено 2 давильні винограду, «висічені з цілого каменя» [42, с. 109], що вказує на досить суттєве виробниче значення винограду в економіці стародавніх міст. Тому не випадково межі його культивування інтенсивно розширювались, просуваючись до європейської частини світу.

Великий розмах освоєння європейських просторів цією культурою розпочинається в епоху римських завоювань. У I ст. н. е. виноградарство виникає в Галлії (Франція) в долині ріки Рона, у II ст. — у Бургоні, у III ст. — в долині ріки Луара, в VI ст. — у Шампані й Мозелі. У III ст. н. е. виноградники поширюються на береги ріки Рейн і на території сучасних Угорщини, Чехії, Словачії й Австрії.

Інтенсивність розвитку виноградарства й виноробства викликала необхідність закріплення в законодавчому порядку правил торгівлі виноградною продукцією. Так, у Кодексі Юстиніана, опублікованому в 528 році н. е., якнай докладніше вре-

гульовані правовідносини щодо реалізації вина, що свідчить про значну роль виноградарства й виноробства в економіці Римської імперії. У Титулі I Книги 18 перелічено умови визнання дійсною угоди про купівлю-продаж вина: «... Що стосується зерна, вина, олії після того, як тільки досягнута згода про ціну, продаж розглядається як виконаний не інакше, як речі відміряні, відважені, відраховані. Від контрагентів залежить визначити міру або ціну при купівлі вин...». У Титулі VI тієї ж Книги були детально розглянуті сторони контракту, порядок продажу вина, покладання ризику за псування товару, відповідальності та інші правові питання. Наприклад, законодавчо було визначено: «Якщо продане вино скисло або зазнало іншого псування, збиток покладається на покупця. Але якщо продавець узяв на себе ризик, то він несе ризик протягом того часу, на який він його прийняв. Якщо строк не вказано, то ризик має бути покладено на нього, доки вино не випробуване... Якщо продані вина, що знаходилися в бочках перш ніж їх узяв покупець, зіпсувалися через їх природні властивості, то продавець відповідає перед покупцем, якщо той дав поручительство за їх доброякісність, якщо ж не дав жодної поруки, ризик лежить на покупцеві. Продавець несе повну відповідальність за збереження товару до строку відмірювання (бо доки вино не відміряне, воно вважається не проданим)» [255, с. 215-217].

Закріплення в законодавчому порядку відносин, які складаються в процесі виробництва й реалізації виноградної продукції, позитивно вплинуло на їх розвиток і розширення меж культивування винограду в європейській частині. Цьому посприяли зміни в суспільному устрої європейських країн, війни, підкорення однієї країни іншою, зміни релігії тощо.

У період Середньовіччя середземноморський регіон втрачає роль світового центру виноградарства й виноробства у зв'язку із завоюванням цієї території арабами-мусульманами і встановлення панування нової релігії — ісламу, яка забороняла виробництво і споживання вина. У Західній і Північній Європі поширення християнства після розпаду Римської імперії,

навпаки, сприяло розвитку виноградарства. Власниками виноградників поряд зі світськими феодалами стають численні монастирі й абатства, де вино набуває ритуального призначення.

У другій половині XVIII ст. в економіці господарств монастирських вотчин виноградарство посідало друге місце після тваринництва: дохід від продажу виноробної продукції становив 29,3 % [106, с. 11]. Вироблені в монастирях вина з високоякісних сортів винограду знаходили забезпечений збут в Російській імперії, так як обходилися значно дешевше, ніж, завезені з інших іноземних держав. У роботі А. Віану «Данные о румыно-украинских и румыно-русских торговых сношениях в конце XVIII в.» наведено такі розрахунки за вартістю вина й витратами на його доставку з Молдавії (в леях): вартість діжки вина — 6, закупівельна ціна — 70, податок («ведереріт» — грошове мито на виробництво вина в селянському господарстві) — 32, сплата за річкові переправи — 77, сплата підводчикові — 173, інші витрати — 133. Разом вартість вина становила тільки 16 % від загальної суми витрат [145, с. 87].

У північних районах України витоки розвитку виноградарства виходили з монастирів, зокрема, з Києво-Печерської лаври. Про поширення виноградарства в Києві свідчить те, що при організації в 1666 р. палацового виноградного саду під Москвою (с. Ізмайлово) зажадали «в Києві всяких чинів у людей і в монастирських садах набрати... винограду». Так, в с. Ізмайлово було відправлено з Києва 20 кущів з корінням, а також садівник винограду Межигорського монастиря, старець Філарет, який став головним фахівцем ізмайлівського виноградного саду [260, с. 630]. Інтенсивно розвивалося виноградарство й за межами Києва — у Лубнах, Чугуєві, Зміївві, Ізюмі, Путивлі та інших містах України.

Царський уряд сприяв розвитку виноградарства і вживав відповідні заходи щодо правового врегулювання цих відносин. Згідно з царським Указом від 2 жовтня 1663 р. в Чугуєві було засновано перший палацовий виноградник. Для його створення з Києва було привезено 2200 ліз. Загальна площа всього пала-

цового виноградного господарства в Чугуєві за описом 1678 р. становила приблизно 3 десятини, а в 1684 р. її було доведено до 5,5 десятин. На відміну від Астрахані, де основна маса виноградної продукції палацових садів ішла на перероблення у вино (Грамотою 1659 р. пропонувалось робити тільки церковне вино і відправляти його до Москви), у Чугуєві переробка винограду майже не практикувалась. Виноград у свіжому вигляді відправлявся до Москви для обслуговування оточення государя. Відправлення винограду з Чугуєва розпочалося в 1669 р. з 16 грон, а в 1684 р. обсяг досяг майже 30 тис. грон [260, с. 630, 631].

Поряд з палацовими виноградниками Астрахані й Чугуєва в 1666 р. у великому вотчинному господарстві, організованому царем Олексієм Михайловичем, у с. Ізмайлово під Москвою було створено 3-й палацовий виноградник.

У період з XIII до кінця XVII ст. виноградарство досягло піку свого розвитку. Ареал оброблення винограду в Російській імперії характеризувався значною протяжністю — від Астрахані й Азова до Москви включно, куди входили такі пункти розвитку виноградарства, як Ізюм, Чугуїв, Зміїв, Київ, Лубни, Путивль, Тамбов, Царицин та ін. Культура винограду була на той час предметом постійної уваги царя, що свідчило про серйозні наміри російського уряду щодо інтенсивного її розвитку. Південні порти Криму, особливо Солдайя (нині Судак) були центром перетинання сухопутних і морських торговельних шляхів країн Далекого та Близького Сходу, Русі, Центральної Європи, Єгипту, Італії, Франції, доказом чого служать знайдені в селищі Парадиз (нині Новий Світ) руїни складів і магазинів широко відомого на той час торговища, де одним з пріоритетних товарів було вино.

Правові заходи, вжиті царським урядом, дали досить позитивні результати в піднятті виноградарства й виноробства України, подальший розвиток яких припинився через воєнні події. Російсько-турецькі війни 1711-1812 рр., приєднання Криму й лівобережної частини Молдавії до Росії призвели майже до повної загибелі виноградників на їх територіях. Настав перелом-

ний період у розвитку виноградарства цих регіонів. Росія була заінтересована в розвитку цієї важливої галузі господарства, бо кількість районів зі сприятливими умовами для культури винограду була досить обмеженою (зауважимо, що райони Кавказу й Середньої Азії наприкінці XVIII ст. не входили до складу Росії).

З приєднанням до Росії земель Новоросійського краю й Бессарабії уряд уживає активні заходи щодо розвитку виноградарства на цих територіях. Так, приймаючи в російське підданство греків, які зайняли землі Лівобережжя, Катерина II наприкінці XVIII ст. надала їм «право розводити фруктові сади і продавати виноградні вина в селищах своїх малими мірами, а у внутрішні міста Росії ввозити або відпускати їх бочками» [86, с. 75]. Ці права одержала в 1799 р. і громада вірменів у Григоріополі.

Наприкінці XVIII — на початку XIX століть території лівобережної частини Молдавії й Новоросійського краю на запрошення російського уряду були заселені німецькими й болгарськими колоністами. Згідно з «Инструкціей для внутреняго распорядка и управления Новороссійскихъ иностранныхъ колоній» від 16 травня 1801 р. уряд зобов'язував нових іноземних колоністів розводити виноградні сади [78]. «Дополнением къ Инструкции для внутреняго распорядка и управления Новороссійскихъ иностранныхъ колоній» від 7 липня 1803 р. [62] було запропоновано роздавати через спеціальну контору кожному господарству 5–10 виноградних ліз для подальшого їх розведення. Також було встановлено відповідальність за ушкодження наданої виноградної лози у вигляді тілесного покарання.

Таким чином, надаючи колоністам допомогу й пільги, уряд царської Росії вимагав, «щоб вони переважно займались покращанням хліборобства, розведенням садів фруктових і виноградних» [106, с. 11].

У 1802 р. Указом Царя Олександра I «Объ утверждении двухъ виноградныхъ училищъ» від 16 грудня 1802 р. були відкриті 2 училища виноградарства й виноробства — Кизлярське й Судацьке [135]. А 23 січня 1826 р., відповідно до положення Комітету

Міністрів «О продаже казенних садов в Бессарабии и о раздаче казенных земель желающим для разведения виноградников» [126], було схвалено проект графа Воронцова, Новоросійського генерал-губернатора, про відведення й надання в довічну власність вільних казенних земель у степу особам, які заклали на них виноградники, в розмірі не менше 1/4 десятини, якщо на такій ділянці буде не менше одного виноградного куща на кожний квадратний сажень. Особі, яка одержала землю під виноградник і дотримала встановлених умов, давали акт на вічне і спадкове користування землею без будь-якої плати за неї. Втілення цих положень у життя, безперечно, позитивно вплинуло на розвиток виноградарства в Україні.

Затвердження «Правил на раздачу земель, которые принадлежат городам Новороссийского края и Бессарабской области, для разведения садов и виноградников» від 2 листопада 1842 р. [155], якими передбачався порядок одержання на праві власності земельних ділянок, строки й порядок закладення на них садів та виноградників, також позитивно вплинуло на розвиток виноградарства й виноробства південної частини Росії у ХІХ ст. Згідно з § 1 цих Правил уряд надавав міським думах і ратушам право відводити з вільних міських земель (з дозволу генерал-губернатора) в одні руки не більше десятини землі, стягуючи при видачі тимчасового посвідчення в заставу по 2 руб. за десятину.

Скасування кріпосного права й розвиток у Росії перших елементів капіталістичних відносин послужили новим поштовхом до поширення виноградарства й виноробства. Значне поліпшення транспортного сполучення в ХІХ ст. відіграло важливу роль у розширенні як внутрішніх, так і зовнішніх ринків збуту виноградної продукції й у можливості безперешкодної торгівлі нею. До кінця ХІХ ст. Росія була повноправною учасницею конвенцій, якими для неї встановлювався режим найбільшого сприяння в торгівлі вином з усіма провідними державами світу.

У цей час інтенсивно розвиваються виноградарство й виноробна промисловість. Невеликі виноградарські й виноробні

господарства об'єднуються й на їх базі створюються компанії, товариства та інші формування, мета яких — удосконалення прийомів агротехніки вирощування винограду, виробництва вина та його збуту, придбання необхідних матеріалів для виробництва виноградної продукції.

У грудні 1828 р. з ініціативи генерал-губернатора Новоросійського краю М.С. Воронцова було створено Товариство сільського господарства Південної Росії, центром якого стала Одеса. Основним завданням Товариства було сприяння розвитку виноградарства в Новоросійському краї. Поступово воно об'єднало кращих науковців Росії у цій сфері господарювання, які сприяли поширенню як наукових, так і практичних знань шляхом видання спеціальних газет, щомісячних листків, бюлетенів тощо. Так, у 1842 р. було започатковано видання журналу «Записки Імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії», в якому публікувалися законоположення й урядові розпорядження, наукові статті й посібники з питань виноградарства та інших галузей сільського господарства. У 1898 р. при Товаристві було створено комітет виноградарства, призначенням якого стало «поширення знань про правильне ведення галузі, вироблення прийомів оброблення винограду для відповідних ґрунтів і клімату» [106, с. 40].

У 1895 р. було засновано Товариство на паях кримського виноградарства, виноробства й виноторгівлі з комісійними зборами, прийомом винограду на зберігання та видачею позичок, мета діяльності якого — розширення культури кримських виноградників, збільшення їх продуктивності, визначення правил купівлі-продажу вина, видача під нього позичок, налагодження комісійного посередництва між покупцями та продавцями та ін.

У 1896 р. виникає «Товариство виноградарів Південного берега Криму», до завдань якого входила організація зберігання, витримки і збуту південнобережних вин та інших продуктів виноградарства й виноробства, поширення передових прийомів агротехніки й технологій у виноробстві.

У другій половині XIX ст. селянська реформа 1861 р. сприяла переходу великих поміщицьких господарств у власність підприємців-капіталістів. Слід зауважити, що до цієї реформи виноградарство розвивалось головним чином у господарствах поміщиків, колоністів, державних селян і монастирів. Із затвердженням «Положения о поземельном устройстве крестьянъ, водворяныхъ на помещечьихъ земляхъ въ губерніяхъ: Велико-россійских, Новороссійских и Белорусских» від 19 лютого 1861 р., «Положения о поземельном устройстве крестьянъ, водворяныхъ на помещечьихъ земляхъ въ губерніяхъ Малороссійских: Черниговской, Полтавской и части Харьковской» від 19 лютого 1861 р., «Положения о поземельном устройстве крестьянъ, водворяныхъ на помещечьихъ земляхъ въ губерніяхъ: Кіевской, Подольской и Волынской» від 19 лютого 1861 р., а також «Правил о нарезке и отводе земель въ упраздняемом Новороссійском козацьем войске» від 3 грудня 1868 р. (приложение к ст. 14 «Положения объ упразднении Новороссійского козацьего войска» от 03.12.1968), селяни одержали наділи землі в постійне користування, а також можливість вирощувати не тільки однолітні, а й багаторічні рослини, зокрема виноград [Див.: 151, 152, 153, 154].

З метою розвитку виноградарства в останній чверті XIX ст. урядом Росії встановлювались певні пільги. Так, відповідно до «Устава о питейном сборе» 1876 р. у виноробних губерніях на пільгових умовах здійснювався продаж виноградного вина. Виноробам дозволялось «без отримання особливого патенту продавати виноградне вино власного виробництва на ринках і торговельних пристанях з возів і човнів» (п. 316 Устава) [248].

Це стало значним поштовхом до вільного розвитку дрібних селянських виноградарських господарств, які після реформи 1861 р. охоплювали понад 60% від усіх виноградних насаджень. Однак внаслідок характеру останньої селяни фактично були позбавлені економічної бази для реалізації своєї правоздатності. У зв'язку з тяжким економічним становищем селяни-виноградарі, намагаючись забезпечити високий вихід продук-

ції, не звертали уваги на її якість, тому більшість селянських виноградників не відповідали основним вимогам правильної організації й технології виноградарства, не кожен власник мав засоби промислового перероблення винограду й погрібне господарство для зберігання продукції. Таким чином, низький рівень виробництва більшості таких господарств не забезпечував достатнього випуску високоякісної продукції.

У період 1904—1910 рр. значне дроблення господарств відбувалося по всій Європі, що дуже ускладнювало розвиток виноградарства. Крім того, дрібний власник постійно перебував у прямій залежності від урожаю або неврожаю винограду, від зловмисних дій скупників і спекулянтів. Це значно вплинуло на зародження в Україні кооперативних виноградарських товариств, вслід за аналогічним рухом у Західній Європі. Деякі виноробні господарства, такі як «Масандра», перейшли до Удільних відомств (адміністративного органу, що керує маєтками, які належали членам царської родини).

З метою об'єднання дрібних власників і промисловців, в країні починають створюватися на пайових засадах товариства для спільних дій з виробництва тих чи інших товарів. Для підтримання і розвитку їх діяльності урядом було дозволено використовувати кредити, внаслідок чого почала розвиватись діяльність ощадно-позичкових товариств та інших спілок у цій сфері. Так, у 1894 р. було засновано «Товариство Кам'яної Балки» (Мелітопольський повіт Таврійської губернії), у 1985 р. в Ялті — «Російське товариство взаємного сприяння виноробам», головною метою яких було розвиток садівництва, виноградарства та інших галузей сільського господарства.

Розвитку виноградарства й виноробства сприяла також активізація банківської діяльності. У 1894 р. Бессарабський і Херсонський земельні банки звертаються з клопотанням до Міністерства фінансів про дозвіл видавати довгострокові позички під виноградники. На нараді у Тифлісі, проведеній із цього питання Міністерством землеробства за участю Тифліського дворянського земельного банку 7 грудня 1894 р. було визначе-

но, що виноградний сад — це майно, яке без будь-якого ризику може гарантувати видану під нього довгострокову позичку, і встановлено наступні умови видачі кредитів під виноградні насадження:

1) оцінна вартість виноградників має бути визначена на підставі його прибутковості, 50 % якої повинні відраховуватись на його оброблення, інші 50 % складуть чистий дохід;

2) отриманий у такий спосіб чистий дохід у середньому за 10 років складе оцінну вартість виноградника;

3) згідно з вартістю виноградника повинна бути видана довгострокова позичка за умови, що вона не перевищуватиме половини оцінної вартості;

4) для захисту банку, який видав під заставу виноградника довгострокову позичку, від можливих втрат і збитків слід надати йому право вимагати дострокового погашення позички в тих випадках, коли власник виноградника через недбалий догляд знецінює наявні в заставі в банку насадження або у випадку появи на останніх філоксери. У разі невиконання власником саду дострокового погашення банку надається право продати закладений сад з торгів. Якщо цієї суми виявиться недостатньо, кошти, яких бракує, відшкодовуються з іншого майна заставника.

Незважаючи на всі прийняті урядом заходи щодо розвитку виноградарства, з кінця XIX ст. починається період тривалої кризи у виноградарській галузі й виноробній промисловості України. Серед чинників, які її зумовили, були: (1) підвищення акцизного податку на спирт; (2) введення в 1896 р. державної монополії на горілчану торгівлю (від продажу горілки в Росії прибуток становив близько третини державних доходів [103, с. 209]), що викликало серйозні обмеження у збуті виноградного вина як у виноробних районах, так і за їх межами; (3) зростання фальсифікації вин; (4) висока питома вага дрібних виноградарських господарств, не здатних раціонально вести виробництво на науковій основі; (5) грабування дрібних виробників скупниками виноградної продукції й доведення їх економічного становища до низького рівня. Дісить великого удару

по виноградарству завдало зараження виноградників філоксерою, боротьба з якою на той час була практично неможлива.

Постійне збільшення орендної плати за експлуатацію земель під виноградні насадження також негативно вплинуло на розвиток виноградарства. Плата за оренду землі встановлювалась на розсуд власника й не регламентувалась на законодавчому рівні. Так, орендодавці спочатку надавали виноградарям землю, яка більшою мірою була непридатна для вирощування землеробських культур, в постійне користування. А після розведення землекористувачами виноградних насаджень, які в 10–20 разів перевищували вартість землі, власники, скориставшись незначними порушеннями умов договору з боку виноградарів, змінювали порядок користування землею, переходячи до укладання тимчасових контрактів. При цьому вони одержували можливість враховувати додатковий прибуток від новоукладених угод і включати його в орендну плату на новий строк. У результаті цього виноградарі ставилися в такі умови, за яких не в змозі були сплачувати орендну плату.

У досліджуваній період негативною рисою для значної кількості господарств також виступає обмеження з боку держави вільного продажу вина, який було дозволено у 1893 р. відповідно до ст. 406 «Устава об акцизних сбрах» [220]. За умовами монополії торгівля виноградним вином дозволялася в містах і селах тільки при отриманні патенту на 3 роки за згодою акцизного управління. За таких підстав дрібні й навіть середні виноторговці, побоюючись відмови в одержанні патенту, припиняли закуповувати виноматеріали і вина для витримування й зберігання, скорочували обороти або зовсім ліквідували виноробну справу.

Фальсифікація виноградних вин, яка в період розвитку капіталізму досягла колосальних розмірів (особливо наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.), стала займати не останнє місце серед чинників, що викликали кризу у виноградарській галузі України. Значне скорочення площ виноградників у зв'язку з навалом філоксери й поширенням грибкових хвороб винограду при-

звело до різних махінацій у виноробній промисловості, як-то: розведення водою, додавання в ординарні вина цукру, спирту, різних барвників і кислот. Однією з найважливіших причин інтенсивного поширення фальсифікації була відсутність належного правового регулювання в цій сфері й безкарність винних осіб. «Найголовніше, що губить виноградарство й виноробство, — писав І.П. Гайдуков, — це відсутність закону, що карає за фальсифікацію виноградного вина» [48, с. 56].

Почали виникати торгові дома, які придбавали невеликі виноградники в Криму, під Одесою та в інших виноробних регіонах, замовляли етикетки з видом ніби власних садів і кількома вигаданими медалями й розпочинали виробництво дешевого вина. Наприклад, з есенції, що вільно продавалася в аптеках, можна було зробити до 20 сортів «південнобережного вина», включаючи «Мадеру» й «Херес» [214, с. 96]. Основною сировиною для виробництва фальсифікованого вина служила безмитно ввезена з Греції дешева коринка (дрібний висушений виноград). Пізніше, починаючи з 1862 р., у деяких регіонах України євреям відповідно до статей 122 і 221 Статуту про акцизні збори з дозволу місцевих муніципальних управлінь і відомств було дозволено безакцизне вироблення вина з родзинок для власного вживання під час релігійних обрядів. Таке фальсифіковане вино здобуло назву «Родзинкове». Товариства виноробів і садівників південної Росії одноголосно виступали за якнайшвидше вживання заходів проти фальсифікації виноградних вин.

З метою ліквідації такого становища урядом було прийнято розпорядження «О мерахъ къ ограниченію производства изюмного вина», затверджене 4 березня 1896 р., що встановлювало порядок виробництва, зберігання й випуску родзинкового вина [123]. Це стало важливим правовим заходом у боротьбі з фальсифікацією вин. Згідно із зазначеним розпорядженням, виробництво родзинкового вина допускалося з особливого дозволу Міністра фінансів із встановленням максимальної міцності не більше 12 градусів без додавання спирту. Випуск і зберігання його в місцях для продажу напоїв було дозволено тільки

в скляному посуді з етикетками встановленого Міністерством фінансів кольору з чітким написом «Родзинкове вино». За порушення вищезгаданих правил винні зазнавали покарання за відповідними статтями «Устава об акцизних сборах».

Досвід країн Західної Європи по боротьбі з фальсифікацією виноградних вин показав, що для запобігання останньої вкрай необхідним є розроблення і прийняття спеціальних нормативних актів й створення механізмів контролю за їх дотриманням. Приміром, ст. 1 французького «Закону 14 августа 1889 г., имеющего целью указать потребителю природу продукта, идущаго въ употребленіе подъ именемъ вина и предотвратитъ обманы въ торговле имъ» прямо вказує: нікому не дозволяється відправляти, продавати або випускати в продаж під назвою вина інший продукт, крім продукту бродіння свіжого винограду. А відповідно до «Закону 24 іюля 1894 г., относительно обмановъ, допускаемыхъ въ торговле винами (спиртованіе и разбавленіе водой)», розведення вина водою або спиртування вина, навіть якщо це відомо покупцеві, заборонено [75, с. 6, 11].

У Німеччині схема боротьби з фальсифікацією дала настільки блискучі результати, що виявлення на ринку фальсифікованого вина траплялося дуже рідко. Суть її полягала у наступному. У всіх виноробних господарствах велися шнурові книги, у яких фіксувалися відомості про надходження вин, адреси фірм та осіб, які купили вино. Такі ж книги велися винними торговельними підприємствами із вказівкою, звідки й у якій кількості придбані вина. Перевірка натуральності вин, що зберігаються в підвалах і на складах, здійснювалася особливою районною дегустаційною експертизою, причому походження підозрюваних вин установлювалося за книгами. Відібрані проби аналізувалися в найближчих лабораторіях з дослідження харчових речовин [111, с. 388, 389].

Катастрофічне становище, що склалося на російському ринку виноградного вина у зв'язку з його фальсифікацією, вимагало вжиття негайних державних правових заходів, головним з яких і стало прийняття Закону «О виноградномъ вине», за-

твердженого 24 квітня 1914 р. [117]. Це стало видатною подією в історії виноградарства й виноробства: вперше в офіційному виданні було визначено поняття виноградного вина, перелічені допущені й заборонені прийоми виноробства. Нагляд за виконанням Закону про вино у виноградарських районах було покладено на комітети виноградарства й виноробства, організовані в 1910 р. й поповнені з 1914 р. представниками від місцевої міської думи, виноробів, виноторговців, санітарних установ та хімічних лабораторій. Усі комітети виконували свої функції під керівництвом і спостереженням Центрального комітету з виноградарства й виноробства.

За короткий проміжок часу було видно, що прийняття Закону «О виноградномъ вине» позитивно вплинуло на стан виноградарства в Росії, зокрема зменшилися випадки фальсифікації вина та покращилася якість виноградної продукції. Однак подальші події в Російській імперії, пов'язані з першою світовою війною й революцією 1917 р., створили для галузі непереборні труднощі, наслідком яких стало відчутне зменшення площ виноградників (з 54 тис. га у 1513 р. до 13 тис. га у 1919 р.) [209, с. 111], зчерпання запасів виноградної продукції, знищення матеріально-технічної бази.

Перед радянською державою постали численні питання щодо відновлення й подальшого розвитку українського виноградарства. Багато питань вимагало правової регламентації: особливості статусу земель, які знаходяться під виноградниками, специфіка оподаткування галузі, організація збуту продукції, її зберігання й технічне перероблення, кредитні відносини, роль кооперації в цій справі тощо — все вимагало оновлення і впорядкування. Першим кроком у правовому регулюванні відносин з виробництва виноградної продукції за період існування СРСР стало прийняття Другим Всеросійським з'їздом Рад робочих, солдатських і селянських депутатів 26 жовтня 1917 р. Декрету «О земле», яким було конфісковано близько півмільйона гектарів садів і виноградників, що належали поміщикам, монастирям і церквам. Відповідно до п. 3 «Крестьянского

наказа о земле», який додається до Декрету, земельні ділянки з висококультурними господарствами (сади, плантації, розсадники та ін.) були передані виключно в користування держави або громад — залежно від їх розміру та значення. Садибна міська й сільська земля з домашніми садами й виноградниками залишалась у користуванні її власників та орендарів та не включалась до земельного фонду [119].

Декретом Ради Народних Комісарів УРСР «О виноградно-винном промысле и плодово-ягодном виноделии» від 26 липня 1921 р. було встановлено вжиття заходів щодо розведення державних виноградників і відновлення колишніх удільних і крупних приватновласницьких господарств, організації виноградних та плодових розплідників, відкриття в районах масового виробництва вина винокурней та підвалів [116]. Услід за цим Декретом у 1921—1922 рр. були обнародовані постанови й інструкції Наркомзему УРСР з питань організації виноробних підприємств, розвитку садівництва, виноградарства, розсадництва. Для кращого керівництва садівництвом й виноградарством при Наркомземі УРСР у 1921 р. організовано підвідділ спеціальних культур.

З метою підвищення розвитку виноградарства Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову «Про заходи щодо піднесення й розвитку виноградарства на Україні» від 11 липня 1923 р. в якій установила:

1. Звільнити нові насадження виноградної лози від усіх видів податку на 5 років.

2. Звільнити у виноградних районах від промислового податку трудових виноградарів, які продають вино власної продукції.

3. Зобов'язати держоргани, кооперативні установи й приватних осіб, яким передано для господарського використання виноградники, піднести їх протягом осені 1923 р. і весни 1924 р. до належного культурного рівня згідно з особливою інструкцією Наркомзему.

4. Визнати за потрібне організацію Держбанком цільових кредитів на короткочасове пільгове кредитування трудових ви-

ноградарів для купівлі апаратів і матеріалів, потрібних для боротьби зі шкідниками виноградників і під урожай трудових виноградників, на видатки у справі догляду за ними, і цільових кредитів на довгочасове кредитування для насадження нових виноградників.

5. Організувати мережу садіб виноградних саджанців для пільгового постачання населення окоренілими чубуками [182].

Відповідно до декрету ВЦВК і РНК РСФСР «Об организации государственного виноградарства и виноделия РСФСР и союзных советских республиках» від 27 липня 1922 р. у межах виноробних регіонів на умовах кооперації й інтеграції діяльності виробничих структур і належного керування ними на комерційних засадах були створені виробничі об'єднання виноробних господарств [132]. У відання цих об'єднань були передані державні виноградно-виноробні радянські господарства, державні винниці, виноградні винокурні й коньячні заводи з усім їх устаткуванням та інвентарем. До їх складу на добровільних засадах могли входити також кооперативні й приватні виноградно-виноробні господарства. Так в Україні в 1922 р. на базі 8-ми радгоспів, що мали 280 га виноградних насаджень, було створено Укрсадвинтрест, який у 1935 р. налічував 68 радгоспів із загальною площею виноградників 3313,4 га [214, с. 117].

Визнаючи розвиток сільськогосподарської кооперації одним з найважливіших засобів підйому сільського господарства, ЦВК і РНК СРСР ухвалили 22 серпня 1924 р. постанову «О сельскохозяйственной кооперации» [130]. Відповідно до неї всім громадянам, які займаються сільським господарством або пов'язаними з ним промислами й мають право обирати до Рад, надавалося право створювати кооперативні об'єднання (товариства, артелі й комуни). Передбачалося, що кооперація, відзначає В. О. Рибінцев, повинна була охопити своєю діяльністю основи виробничих процесів і внести до маси кустарних карликових підприємств організаційний елемент об'єданого, технічно оснащеного кооперативного виробництва [214, с. 120]. Як наслідок, к 1924 р. сільськогосподарська кооперація України із за-

гальної площі виноградників у 10 тис. десятин охопила до 30 % [23, с. 5].

Не менш важливе значення у розвитку виноградарства належало створенню в 30-ті роки опорних пунктів, які займалися вивченням способів підготовки ґрунту під виноградники, районуванням сортименту їх насаджень і заснуванню розсадницьких господарств Украсдвинтресту. Головною метою останніх було забезпечення вітчизняного виноградарства власним першосортним посадковим матеріалом, бо до 1930 р. розвиток прищепленого виноградарства в Україні базувався в основному на імпортному садивному матеріалі. Із цього приводу в Ювілейному збірнику, присвяченому 30-річчю роботи науково-дослідного Інституту виноградарства й виноробства імені В.Є. Таїрова, було зазначено: «Усупереч шкідницькій настанові про неможливість вирощування на Україні прищеплених виноградних саджанців, Украсдвинтрест розпочав організацію свого власного виробництва прищеплених саджанців, щоб припинити імпорт їх із-за кордону. Наполегливою роботою над організацією виробництва саджанців трест домігся того, що ми звільнилися від іноземної залежності в справі розвитку виноградарства в Україні» [99, с. 45-46].

У вищезазначений період значного поширення набув новий правовий спосіб державної заготівлі сільськогосподарських культур — контрактація. Вважаючи цей спосіб заготівлі досить прийнятним і до застосування його у сфері виноградарства й виноробства, починаючи з 1931 р. виноробним організаціям було дозволено укладати договори контрактації промислового винограду безпосередньо зі спілками колгоспно-кооперативної системи.

Для інтенсивнішого розвитку виноградарства й піднесення його врожайності постановою ЦВК і РНК СРСР від 30 квітня 1930 р. «О льготах по единому сельскохозяйственному налогу для колхозов, имеющих плодовые сады, виноградники и табачные плантации» колгоспам, які мають власні виноградники, було надано пільгу в розмірі 20 % від податку на плодоносні

насаджень та звільнено від податку площі виноградників, які були закладені знову, омолоджені або відремонтовані [122]. Також прийнято низку постанов, спрямованих на розвиток галузі, серед яких: «О розвитку садоводства и виноградарства в Крымской АССР» від 23 січня 1934 р., № 160; «О развитии садоводства и виноградарства в ЗСФСР» від 2 липня 1934 р., № 1557 [127; 128].

На виконання постанов Економради при РНК СРСР «О специализации районов виноделия» від 29 січня 1939 р. і «О закладывании виноградников в колхозах СССР» від 16 листопада 1939 р. було проведено спеціалізацію районів виноробства відповідно до сорторайонування виноградарства й затверджено план нових закладень виноградників у сировинних зонах виноробної промисловості. Ці правові заходи мали важливе значення для розвитку виноградарства на території України, що входила до складу СРСР. На цьому етапі урядом було проведено також інші значні правові й організаційні дії по збільшенню площ та ущільненню багаторічних насаджень, постачанню плодівиноградних галузей засобами виробництва, забезпеченню кваліфікованими кадрами, розвитку науково-дослідницької роботи тощо, що в кінцевому результаті істотно вплинуло на підняття виноградарства в цілому.

Але Велика вітчизняна війна не тільки загальмувала розвиток виноградарства союзних республік, а й відкинула його на десятки років назад. У період тимчасової окупації Української РСР фашистськими загарбниками найцінніші насадження були знищені або загинули. Повністю було зруйновано розсадницьку базу, що стало головною перешкодою на шляху їх відновлення й розвитку в перші післявоєнні роки.

Важливу роль у правовому регулюванні виноградарства України післявійськового періоду відіграла постанова РНК УРСР від 27 червня 1944 р. «Про відновлення й подальший розвиток виноградарства й виноробства Української РСР», у якій були визначені конкретні заходи й напрямки по відновленню та закладенню нових площ виноградників, організації нових виноробних господарств.

Белике правове значення в розвитку виноградарства мала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 30 червня 1956 р. «Об увеличении производства и заготовок плодов, ягод и винограда», відповідно до якої були запропоновані конкретні заходи щодо забезпечення зростання плодововиноградної продукції [134]. Для підвищення матеріальної заінтересованості колгоспів і колгоспників у збільшенні виробництва й продажу плодів, ягід і винограду було встановлено, що їх заготівля повинна здійснюватися за цінами, які складаються на колгоспних ринках у місцях заготівель і було введено контрактацію продукції з колгоспами, як за річними, так і за довгостроковими (на 2–3 роки) договорами. Підприємствам та організаціям Міністерства промисловості продовольчих товарів СРСР та споживчої кооперації було дозволено видавати колгоспам грошові аванси в розмірі 50 % від загальної вартості заготовлюваного винограду та іншої продукції. Торговельні організації повинні були забезпечити безперешкодний прийом плодів і винограду від колгоспів безпосередньо в магазини й підприємства громадського харчування з оплатою їх за роздрібними цінами зі знижкою 12 %.

У результаті проведених організаційно-правових заходів стан виноградарської галузі на середину 60-х років суттєво покращився, про що доводять наступні показники: в 1956 р. посаджено саджанців винограду понад 15 тис. га, навесні 1957 р. — 31,8 тис. га; загальна площа виноградних насаджень в Україні на 1 липня 1957 р. досягла 156,5 тис. га; обсяг заготівель винограду республіканською виноробною промисловістю в 1957 р. склав 104,3 тис. т (1950 р. — 32,7 тис. т). З розширенням сировинної бази інтенсивно розвивалася й виноробна промисловість Української РСР. З урахуванням виробленого вина в колгоспах, на підприємствах місцевої промисловості, в промисловій й споживчій кооперації загальний випуск вина по Українській Республіці в 1956 р. склав 9,9 млн. дкл. [98, с. 43—46].

На червневому Пленумі ЦК КПРС 1958 р. було визнано необхідним проведення державних заготівель сільськогосподарських продуктів за певною формою, в порядку закупівель за еди-

ними цінами, які були диференційовані відповідно до сільсько-господарських зон країни. Для розвитку ухваленого рішення Рада Міністрів СРСР прийняла спеціальну постанову «Об отмене обязательных поставок и натуроплаты за работы МТС, о новом порядке, ценах и условиях заготовок сельскохозяйственных продуктов» від 30 червня 1958 р. [133], згідно з якою закупівлі винограду, зернових і кісточкових плодів належить здійснювати за цінами, затвердженими Радами Міністрів союзних республік за зонами й сезонами заготівель у порядку, передбаченому постановою Ради Міністрів СРСР «О порядке установления цен на промышленную и сельскохозяйственную продукцию и тарифов на перевозку и услуги» від 30 травня 1958 р., № 583 [124].

Ухвалені у 1958—1961 рр. правові й адміністративні рішення уряду започаткували у сфері відносин із заготівлі фруктів і винограду перехід на договірну форму їх регулювання. У 1959 р. вперше було введено практику укладання між радгоспами й окремими одержувачами договорів на поставку плодівиноградної продукції, що сприяло поліпщенню виробництва продукції як за кількісними, так і якісними показниками.

Таким чином, ця практика позначила собою перші кроки на шляху заміни адміністративно-правової форми регулювання відносин по збуту радгоспами своєї продукції на цивільно-правову.

На цьому етапі найважливішими проблемами розвитку виноградарства були концентрація виноградних насаджень і спеціалізація виноградних господарств. У 65 % господарств розмір виноградників не перевищував 50 га, а в 20 % становив менше 5 га. З метою вирішення цих питань Радою Міністрів Української РСР було прийнято Постанову «Про сортове районування винограду й спеціалізацію районів виноградарства й виноробства за областями Української РСР» від 8 січня 1969 р., згідно з якою було виділено 38 природно-виноградарських районів, визначено галузеву й внутрішньогалузеву спеціалізацію, а також рекомендовано сортимент насаджень.

Найбільш доцільною й перспективною на той час формою організації господарств у галузі виноградарства було визнано агропромислові комплекси типу спеціалізованих виноградарсько-виноробних об'єднань і радгосп-заводів, основою організації яких була раціональна концентрація і спеціалізація виноградарського виробництва, а також тісний організаційно-технологічний взаємозв'язок між виробництвом і переробленням винограду. Така організація виробництва сприяла вирішенню таких проблем, як поліпшення якості виноградної продукції, раціональне її використання, своєчасне забезпечення переробних підприємств високоякісною сировиною та ін. З метою підвищення ефективності управління у виноградарсько-виноробній галузі на базі роз'єднаних до цього об'єднань «Укрсадвинтрест» (до якого належали виноградарські господарства) й «Укрвино» (якому підпорядковувались винзаводи) в 1972 р. було створено Головне Управління Ради міністрів УРСР із садівництва, виноградарства й виноробної промисловості (Головплодвинпром), до складу якого входили 326 радгосп-заводів і 120 промислових підприємств [49, с. 30], які до 1985 р. забезпечували 10–12 % бюджету України [90, с. 5].

До середини 80-х років завдяки державній підтримці й упорядкованому вертикальному управлінню виноградарство й виноробство перебували в стані активного розвитку. В Україні були створені всі передумови для виведення цих сфер господарювання на досить високі позиції у світі навіть порівняно з країнами розвиненого виноградарства й виноробства, якби не вплив деяких негативних чинників, які починаючи з другої половини 80-х років фактично знищили цю галузь народного господарства. Серед них можна виокремити: правовий, організаційний, економічний, технічний і природно-кліматичний.

Розглянемо правовий чинник. Прийняття постанов ЦК КПРС «О мерах по преодолению пьянства и алкоголизма» від 7 травня 1985 р., Ради Міністрів СРСР «О мерах по преодолению пьянства и алкоголизма, искоренению самогонарения» від 7 травня 1985 р., указу Президії Верховної Ради СРСР «Об усилении

борьбы с пьянством» від 16 травня 1985 р., а також указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про заходи щодо посилення боротьби проти пияцтва й алкоголізму, викорінювання самогоноваріння» від 20 травня 1985 р. [71] спричинило найбільш відчутні втрати у галузі виноградарства й у всій виробній промисловості. Десятки виноробних заводів і цехів було перепрофільоване на виробництво безалкогольних напоїв і продуктів харчування (до 1988 р. планувалось повністю припинити випуск виноградних вин). Як наслідок об'єм виробництва виноградного вина з 63262 тис. дкл (у 1983 р.) знизився до 25837 тис. дкл. (у 1986 р.) [214, с. 148]. Негативно вплинула і відсутність спеціального законодавства з регулювання відносини у сфері виробництва виноградної продукції.

Організаційний чинник полягає у наявності на той час непродуктивних праце- й енерговитрат, викликаних великою зрідженістю виноградників і недотриманням раціональності виноградного конвейера, що спричиняло недоцільне витрачання часу й матеріальних ресурсів та призводило до значних труднощів як під час збирання, так і під час перероблення винограду.

Економічним чинником відставання виноградарства виступала недосконалість наявного економічного механізму господарювання й економічних форм захисту власності.

Природно-кліматичним чинником були несприятливі погодні умови протягом декількох років підряд, зараження крупних масивів виноградників філоксерою та іншими шкідниками і хворобами.

Що стосується технічного чинника, треба визначити, що катастрофічно бракувало належної матеріально-технічної бази, об'ємів виносховищ, а також ядохімікатів для боротьби зі шкідниками, філоксерою та іншими хворобами.

У зв'язку з прийняттям вищезгаданого антиалкогольного указу 1985 р. було ліквідовано й Головліквінпром. Підприємства, що входили до його складу, відійшли до місцевих органів влади, які навіть не мали відповідних фахівців для кваліфіко-

ваного управління, що, у свою чергу, викликало складнощі в керуванні такими галузями, як виноградарство та виноробство.

Для покращання становища занепакої виноградарської галузі Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про заходи щодо раціонального використання винограду» від 8 серпня 1986 р., № 279, згідно з якою були встановлені планові норми для поставки винограду у свіжому вигляді до загальносоюзного фонду, для продажу населенню винограду у свіжому вигляді й для використання винограду у виробництві харчової продукції в кожній виноградарській області, а також передбачено низку інших заходів стосовно виконання намічених планових завдань [183]. З метою зменшення негативних наслідків антиалкогольної кампанії й ліквідації Головплодвинпрому були створені галузеві об'єднання «Укрвино» й «Укрплодросадник», які певною мірою стримували занепад галузей виноградарства й виноробства.

Проте здійснюваних заходів було явно недостатньо для запобігання занепаду. В умовах економічної й політичної кризи серйозні помилки держави у стратегії розвитку виноградарства країни призвели до того, що на початку 90-х років в Україні сформувалася стійка тенденція до зменшення площ виноградників. Списувалось насаджень значно більше, ніж закладалось. Так, у середньому в 1984-1985 рр. на 1 га закладених виноградників припадало 0,1 га викорчовуваних, в 1986—1990 рр. площа останніх уже досягла 2,1 га [49, с. 43]. Практично у всіх виноградарських регіонах країни відбулась переорієнтація галузі з технічних сортів, що використовуються як сировина для виноробства, на столові, які задовольняють потребу населення у свіжому винограді. Це викликало стійкій занепад технічного виноградарства, погіршення сортової різноманітності та якості вітчизняного вина, наповнення внутрішнього ринку фальсифікатами, горілчаними виробами, дешевими саморобними й імпортними винами. За період 1985—1995 рр. загальна площа виноградних насаджень в Україні скоротилася з 208,7 тис. га до 155 тис., серед яких площа молодих насаджень — з 74,5 тис. га до 17,3 тис. [49, с. 43]

Отже, для новоствореної незалежної України на порядку денному постали питання по відновленню втрачених у період антиалкогольної компанії виноградників, розширенню можливостей поповнення амортизаційних фондів і джерел капіталовкладень у виноградарство.

На першому етапі економічно не підготовлений і законодавчо не забезпечений перехід України до ринкових відносин викликав значні труднощі в усіх галузях народного господарства, насамперед сільського. Введення вільних цін на всі види продукції призвело до їх диспаритету, порушення економічних зв'язків з Росією та іншими країнами в результаті розпаду СРСР, посилення інфляції, повне скасування субсидій з Держбюджету на засадження нових і реконструкцію амортизованих виноградників, на матеріально-технічне забезпечення цієї підгалузі галузі, а також економічна криза, що охопила весь господарський комплекс у цілому, були головними причинами кризового стану виноградарства.

З метою їх подолання Кабінетом Міністрів України було ухвалено декілька розпоряджень: «Про встановлення з 1 січня 1993 р. норм амортизаційних відрахувань на повне відновлення виноградників» від 30 вересня 1992 р., № 638-р. [161], «Про державну підтримку розвитку садівництва, виноградарства, розсадництва та виноробної промисловості на період до 2005 року» від 04 квітня 1994 р., № 220 [165] і «Про заходи щодо розвитку садівництва, виноградарства та виноробної промисловості» від 08 лютого 1996 р., №173 [184], якими визначено основні напрями державної підтримки розвитку виноградарства, садівництва, розсадництва й виноробної промисловості на період до 2005 р.. Відповідно до цих нормативних актів передбачено: (а) виділення капітальних вкладень і бюджетних коштів на закладення багаторічних насаджень і будівництво об'єктів, важливих для розвитку виноградарства; (б) встановлення норм амортизаційних відрахувань у розмірі 5%; (в) пільгове оподаткування земель, зайнятих молодими садами, виноградниками й розсадниками; (г) заходи по забезпеченню галузі новими

комплексами машин та устаткування з урахуванням вимог Національної програми виробництва технологічних комплексів машин і устаткування для сільського господарства, харчової й переробної промисловості, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 1992 р., № 536 [172]; (д) створення плодкових насаджень нового типу, виведення і впровадження високопродуктивних якісних сортів з підвищеною стійкістю до морозів, хвороб, шкідників, а також розширення площ виноградників перш за все під технічними сортами та інші заходи економічного й технічного характеру.

Але, на жаль, ці положення були декларативними і втілено в життя було лише незначну їх частину, що призвело до того, що у 1997 р. врожайність винограду та його валових зборів у цілому в країні, знизилась до мінімальної позначки, що дорівнювала післяреволюційним і післявоєнним періодам.

З метою формування і здійснення єдиної державної політики в досліджуваній сфері, Указом Президента України «Про утворення Державного комітету України з питань садівництва, виноградарства й виноробної промисловості» від 09 грудня 1994 р., № 748/9 на базі Республіканського об'єднання у справах садівництва, виноградарства та виноробства «Укрсадвинпром» створено Державний комітет України з питань садівництва, виноградарства й виноробної промисловості (Держсадвинпром) [206]. Серед основних завдань якого були координація й контроль за діяльністю підприємств, що займаються виробництвом садівничої, виноградарської, розсадницької й виноробної продукції, та надання їм державної допомоги.

Така єдина цілісна структура державного регулювання галузями виноградарства й виноробства існувала недовго. Указом Президента України «Про зміни в структурі центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 р., №1573/99, Державний комітет з питань садівництва, виноградарства й виноробної промисловості було ліквідовано [187] та створено державний концерн «Укрсадвинпром», повноваження якого закріплювались постановою Кабінета Міністрів України «Про утворення

Українського державного концерну садівництва, виноградарства та виноробної промисловості» від 16 березня 2000 р., № 503 [207]. Відповідно до неї концерн «Укрсадвинпром» визначався як єдиний виробничо-господарський комплекс, об'єднуючий підприємства, установи й організації, які провадять діяльність, пов'язану з розсадництвом, садівництвом і виноградарством, з виготовленням виноробної продукції, консервуванням плодів, ягід і винограду, з науковим і сервісним обслуговуванням цієї сфери діяльності, а також тих, що мають спільні економічні й соціальні інтереси.

Отже, виноградарство залишилось без контролюючих, управлінських та підтримуючих функцій з боку єдиного спеціально уповноваженого органу державної влади. Відсутність державного регулювання та відповідного контролюючого органу в царині виробництва винограду та іншої виноградної продукції та надання цих повноважень різноманітним державним структурам вкрай негативно вплинуло на розвиток галузі. Як показує світовий досвід, державне регулювання всього сільського господарства, у тому числі й виноградарства, повинно бути спеціально орієнтовано на захист його майнових інтересів, оскільки воно є галуззю з підвищеним господарським ризиком. Без створення такої системи підтримки сільське господарство не в змозі ефективно функціонувати. Ринкові механізми, відмічають правники-аграрії, недостатні для ефективного функціонування агрокомплексу, що потребує протекціонізму, захисту від мінливості і стихій ринку. Без цього сільське господарство не може обійтись через фактичну нерівність у взаємовідносинах з промисловими, фінансовими й торговельними партнерами [4, с. 368]. Значною мірою на деградацію виноградарства вплинула й загальна криза на внутрішньому продовольчому ринку України, що стала наслідком непослідовних реформвань і невдалих структурних змін у державних органах влади.

Збільшення кількості приватних господарств із реформуванням аграрних і земельних відносин теж не сприяло розвитку виноградарства. «Протриматись на плаву» за існуючих на той

час умов можливо було лише займаючись виробництвом сільськогосподарської продукції, яка є найбільш ліквідною і прибутковою і з найменшим періодом обороту капіталу (такої, як зернові, соняшник тощо). Тому, необхідно було приймати невідкладні заходи з боку держави щодо підтримки виноградарської галузі. Першим кроком з боку Верховної Ради України стало прийняття 9 квітня 1999 р. Закону України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства» (№ 587-XI), відповідно до якого було встановлено надходження 1 % виручки від реалізації спиртних напоїв на розвиток виноградарства [186]. Як покаже час, реалізація цього акту певною мірою допоможе виноградарським господарствам, але ніяк не вплине на загальний розвиток виноградарства у зв'язку з недосконалим та складним механізмом розподілу коштів та фінансуванням в основному великих підприємств.

Початком чергового етапу розвитку правового регулювання відносин з виробництва виноградної продукції у роки незалежності України стало прийняття Верховною Радою України Закону «Про виноград та виноградне вино» від 16 липня 2005 р., № 2662-IV, який на сьогодні є єдиним спеціальним нормативним актом щодо правової регламентації відносин у сфері виноградарства й виноробства країни [160]. Основним недоліком цього нормативного акту є його спрямованість на правове регулювання відносин у царині виноробства. Питання ж специфіки права власності на виноградні насадження та земельні ділянки під ними, особливостей їх надання, порядку обліку виноградників, поетапного визначення процесу вирощування винограду (як столового так і технічного), визначення суб'єктів виноградарства, їх правового статусу, механізми регулювання взаємовідносин між виноградарями та переробними підприємствами, особливості інвестиційної діяльності у виноградарстві та багато інших питань залишилися неврегульованими. Тому, можна впевнено говорити, що на сьогодні правове регулювання відносин з виробництва виноградної продукції недостатньо забезпечено для їх належного функціонування й роз-

витку, у зв'язку з чим конче необхідними й актуальними є розроблення і прийняття або окремого спеціального нормативного акта, який законодавчо визначить специфіку досліджуваних відносини або внести зміни до чинного Закону, усунувши існуючі прогалини та регламентувавши відносини щодо виробництва й реалізації винограду.

Необхідною умовою для розвитку виноградарства також є створення єдиної нерозгалуженої системи управління, подібної до існуючої в інших країнах з розвиненими виноградарством і виноробством. Конкуренція повинна діяти у сфері виробництва, а не управління [49, с. 35]. Підкреслимо, що перші кроки в цьому напрямку вже зроблено. У 2009 р. при Міністерстві аграрної політики України створено самостійний структурний підрозділ — Відділ розвитку садівництва, виноградарства й виноробства, основним завданням якого є розроблення й координація виконання програм розвитку садівництва, виноградарства й виноробства. Указом Президента від 13 квітня 2011 р., № 459 було затверджено положення «Про Державну інспекцію сільського господарства України», відповідно до якого Держсільгоспінспекція є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, у тому числі у частині дотримання правил виробництва виноробної продукції: за веденням виноградників та виробництвом винограду, вина та інших продуктів виноробства, додержанням державних стандартів та вимог у виробництві, реалізації, експорті та імпорті товарної продукції в галузі виноградарства і виноробства [212]. Перед Держсільгоспінспекцією, яка створена замість Державної інспекції з виноробства й виноградарства (що передбачалась колись ст. 14 Закону України «Про виноград і виноградне вино»), поставлені завдання у виноградо-виноробній сфері щодо контролю над всім процесом виробництва виноробної продукції, починаючи від вирощування саджанців, посадки і догляду за ними на винограднику, виробництва виноматеріалів на підприємствах первинного виноробства до без-

посереднього виробництва вин, коньячних спиртів, бренді та інших алкогольних напоїв виноградного походження. Отже, якщо будуть втілені у життя ці повноваження, то українському виноградарству можна сподіватися на гарне майбутнє. Але, на сьогодні для їх реалізації поки що багато різноманітних перешкод, перш за все, відсутність досконалої законодавчої бази у підконтрольних сферах діяльності. А як можливо контролювати діяльність, яка не регламентована законодавством та відсутні міри відповідальності за відповідні порушення?

З метою створення належних умов для виробництва виноградної продукції в Україні та реалізації завдань, визначених у Галузевій програмі розвитку виноградарства й виноробства України на період до 2025 року, затвердженої Наказом Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук 21 липня 2008 р. [171], також враховуючи досвід країн з розвиненою законодавчою базою в галузі виноградарства, вимоги міжнародного законодавства у цій сфері й недоліки вітчизняного законодавства, ми пропонуємо наступну примірну структуру Закону України «Про виноградарство»:

1. Загальні положення:

- предмет, мета і сфера застосування даного Закону;
- визначення основних термінів (виноградарство, виноградарський район, виноградарське господарство, виноградний розплідник, виноградний садивний матеріал, матеріал для розмноження винограду, виноградне насадження (виноградник), сорти винограду тощо).

2. Виноградарство:

- визначення ареалів (регіонів, районів, зон) вирощування винограду;
- порядок обліку виноградних насаджень;
- право власності на земельні ділянки, виділені під виноградні насадження;
- поняття «виноградарське господарство» (як суб'єкта виноградарства), його склад, класифікація за організаційною формою, визначення його прав та обов'язків;

- виробництво й реалізація садивного матеріалу й матеріалу для розмноження винограду, контроль за їх якістю;
- порядок закладення виноградних насаджень;
- строки експлуатації, реконструкції, списання й викорчування виноградників;
- охорона навколишнього середовища.

3. Договірні відносини:

- порядок та особливості укладання договорів на реалізацію виноградної продукції;
- відповідальність за порушення договірних відносин;
- порядок розрахунків за виноград, який використовується для промислового перероблення.

4. Державне управління й державна підтримка виноградарства.

5. Наукові дослідження у сфері виноградарства.

6. Регулювання інвестиційної й інноваційної діяльності у виноградарстві.

7. Відповідальність у сфері порушення цього Закону.

Також, на сучасному етапі регулювання відносин у сфері виноградарства дуже гостро стоїть питання створення діючого кадастру виноградників України. Затверджений у 2010 році «Виноградний кадастр України» [46] не відображує сьогоденної реальної картини у галузі, а вказує на статистичні данні за період з 1979 року по 2008 рік. Це повинен бути кадастр з постійно оновлюваною базою даних, яка містить інформацію про виноградні насадження та їх ідентифікацію на місцевості (кількість кущів на поле, сорт, врожайність, застосування краплинного зрошення), детальну характеристику кількісних показників основних екологічних умов території (рельєфу, клімату, ґрунтів), суб'єктів господарювання у цій сфері, паспортизацію виноградників, планово-картографічні матеріали тощо. З врахуванням тільки такої інформації можна скласти об'єктивне уявлення про стан сировинної бази виноробної галузі України й приблизну кількість та якість виробленої продукції.

Після вступу України до СОТ та її інтеграції в зону вільної торгівлі з Європейським Союзом, питання розвитку виноградарства постало дуже гостро. Якщо державою найближчим часом не буде вжито необхідних економічних, правових та організаційних заходів по підтримці виноградарства, його належного законодавчого забезпечення і державного регулювання, то виноградо-виноробна галузь може не витримати натиску іноземних конкурентів, що призведе до її остаточного занепаду.

1.2. Поняття й особливості правовідносин, які складаються в процесі виробництва винограду та іншої виноградної продукції

В останні роки велика увага приділяється дослідженню проблем правового регулювання відносин у конкретних галузях права, особливо в тих, які пов'язані з продовольчим забезпеченням і підвищенням ефективності виробництва харчової продукції. Це закономірний процес на сучасному етапі розвитку суспільного виробництва, який відзеркалює об'єктивну необхідність використання засобів правового впливу й посиленої уваги до розроблення фундаментальних понять правової науки. До таких фундаментальних категорій відносять правовідносини, завдяки яким абстрактна норма права набуває конкретного існування, втілюючись у реальних суспільних відносинах.

Перш ніж розпочати дослідження поняття й особливостей правовідносин, які складаються в процесі виробництва виноградної продукції варто, на нашу думку, визначитись із загальнотеоретичним поняттям «правовідносини», показати еволюцію їх розвитку, встановити сутність, ознаки й елементи аграрних правовідносин взагалі.

На всіх етапах розвитку юридичної науки проблема правовідносин привертала увагу вчених не тільки в загальній теорії держави і права, й у галузевих науках, зокрема, в аграрному праві. За влучним висловленням Є.Б. Пашуканіса, правовідносини «є первинною клітиною правової тканини» [143, с. 78]. Вони виступають головним засобом, за допомогою якого відбу-

вається дія правових норм. Серед видатних науковців, які займались вивченням сутності правовідносин можна назвати М. Г. Александрова, С. С. Алексеєва, С. Ф. Кечек'яна, О. С. Йоффе, Ю. Г. Ткаченка, Ю. К. Толстого, Р. Й. Халфіну, Л. С. Явича [Див.: 11, 13, 81, 87, 241, 244, 250, 262] та ін. В окремих галузях права роботи науковців були присвячені дослідженню специфіки правовідносин, обумовленій предметом і методом їх правового регулювання [Див.: 93, 146, 147, 213].

У російській дореволюційній літературі правовідношення (яке на той час мало назву «юридичне відношення») розглядалося як суб'єктивне право, реалізація якого забезпечується за допомогою вимоги до іншої особи. Відомі теоретики права Ф. В. Тарановський і Г. Ф. Шершеневич визначали юридичні відносини як зв'язок між особами, між якими встановлюються взаємні обов'язки й вимоги [236, с. 205; 261, с. 568]. Відповідно до структури правовідносин авторами робився аналіз основних елементів правового регулювання (об'єктів, суб'єктів, їх прав та обов'язків), але без розкриття характеру зв'язку права з суспільними відносинами, які ним регулювались.

У 20–30-х роках ХХ ст. вчені розглядали правовідносини в залежності від їх класового характеру та економіки, поза їх зв'язком з правовою нормою [144, с. 41-42], що, з нашого погляду, було помилковим.

Подальша еволюція наукових досліджень характеризувалася більш поглибленим вивченням правовідносин. Свої праці їм присвятили М. Г. Александров, Ю. К. Толстой, С. М. Братусь [34], С. Ф. Кечек'ян, які розглядали правовідносини у їх зв'язку з економікою та нормою права, досліджували питання щодо суб'єктів права, а також більш повно розробили теорію суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Аналіз точок зору щодо сутності правовідносин, висловлених дослідниками на всіх етапах їх розвитку, незважаючи на різноманітні словесні формулювання, дозволяє зробити висновок, що значна більшість правознавців визначає правовідносини, як суспільні відносини, врегульовані нормою права. При цьому

вони доводять, що правовідносини є видом суспільних відносин, які не припиняються й не перетворюються на якісь інші, а тільки набувають характеру відносин, урегульованих нормою права.

Формування теорії аграрних правовідносин теж пройшло досить тривалий і складний шлях. Її підґрунтям стали наукові пошуки вчених, які займались дослідженням колгоспного, а потім сільськогосподарського права. У період існування колгоспів і розвитку колгоспного права важливий науковий внесок у вивчення правовідносин зробили такі правознавці, як О.Д. Дубинська, М.Д. Казанцев, М.І. Козир, В.З. Янчук [Див.: 63, 84, 88, 264]. Вони розробили теорію комплексних колгоспних правовідносин, визначили їх зміст, ознаки, особливості суб'єктного й об'єктного складу.

Починаючи з середини 60-х років ХХ ст. суттєво змінилася структура сільськогосподарського виробництва: виросла питома вага радгоспів, широкого розвитку одержали міжгосподарські підприємства й об'єднання, які стали провідними у виробництві валової продукції сільського господарства. Їх виробничо-господарська діяльність не входила в рамки регулювання колгоспного права, у зв'язку з чим постала потреба у створенні нової комплексної галузі права, яким і стало сільськогосподарське право. Упорядковані ним суспільні відносини набули назву сільськогосподарських правовідносин, яким свої дослідження присвятили такі видатні науковці, як Г.О. Аксеньонок, Ф.М. Раянов, В.І. Семчик, Н.І. Титова [Див.: 10, 211, 222, 239] та ін.

Подальші суттєві зміни в сільському господарстві, реорганізація колгоспів і радгоспів, поява і впровадження нових форм власності, створення на їх підґрунті нових суб'єктів аграрного господарювання (сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства, приватні сільськогосподарські підприємства тощо), надання їм більш широких повноважень і можливостей прийняття самостійних рішень щодо виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції викликали до-

корінні зміни в сутності сільськогосподарських правовідносин. Ці та інші обставини стали предметом широкої дискусії про юридичну природу суспільних відносин, які формуються у сфері сільськогосподарської та пов'язаною з нею діяльністю, результатом якої став висновок про необхідність визнання більш ширших за предметом аграрних правовідносин.

На початку 90-х років українськими й зарубіжними науковцями, зокрема, В.М. Гайворонським, В.П. Жушманом, О.О. Погрібним, В.І. Семчиком, Н.І. Титовою, Ю.С. Шемшученко, В.З. Янчуком, Г.Ю. Бистровим, Т.С. Бакуніною, М.І. Козирем [Див.: 3, 4, 5, 6, 9, 38, 89, 240] та іншими, було написано низку робіт, де висловлювалась думка щодо доцільності застосування до відносин у сільськогосподарському виробництві терміна «аграрні» й визначення поняття «аграрні правовідносини». Розгорнуте обґрунтування цього положення знайшло відбиття в роботах цих правників. Вони дійшли висновку, що формування аграрного права зумовлено специфікою сільського господарства як надто складної галузі народного господарства з наявністю в ній органічно зв'язаного між собою комплексу відносин. За словами В.І. Семчика, «сільськогосподарські правовідносини стосувалися суто виробництва сільськогосподарської продукції, аграрні ж правовідносини, крім зазначених охоплюють відносини, які виходять за межі чисто сільськогосподарського виробництва і стосуються реалізації і переробки сільськогосподарської продукції, її транспортування, зберігання і доведення до споживача, вирішення питань соціального розвитку села» [223, с. 451].

Серед ознак аграрних правовідносин, відповідно до сучасних наукових досліджень можна виділити: (1) урегульованість правовідносин, що виникають в аграрному секторі між автономними й рівноправними суб'єктами, наділеними суб'єктивними правами й обов'язками, аграрним правом та іншими суміжними з ним галузями права (в комплексі) [66, с. 41]; (2) їх виникнення в перебігу сільськогосподарської й пов'язаної з нею виробничої діяльності, а в подальшому — відображення в про-

цесі обміну; [72, с. 54]; (3) наявність у них специфічного суб'єктного складу [247, с. 80]; (4) аграрні правовідносини становлять не цілісне, єдине відношення, а органічний комплекс земельних, майнових, трудових та організаційно-управлінських відносин [8, с. 10]. Якщо ж брати вказані правовідносини окремо за предметною ознакою конкретно, зауважують російські вчені Г. Ю. Бистров і М. І. Козир, то вони стосуються сфери регулювання традиційних галузей права — земельного, цивільного, трудового, адміністративного. Узяті ж у сукупності, вони створюють єдиний органічний комплекс, набувають цілісності завдяки тому, що в цій якості ці відносини орієнтовані на правове забезпечення сільськогосподарського виробництва й урахування його специфіки [7, с. 76]. Досить повне, глибоке й аргументоване дослідження аграрних правовідносин провів В. Ю. Уркевич. Учений дійшов висновку, що аграрні правовідносини — це складне явище, яке, так би мовити, не вписується в традиційну концепцію правовідносин, тому що його складниками є одиничні правовідносини, які не становлять єдиного цілісного відношення, а становлять собою органічний їх комплекс. На його думку, вони врегульовані нормами права (аграрного та інших галузей), є комплексом суспільних відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного господарювання), з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, членами сільськогосподарських підприємств та їх найманими працівниками, органами державної влади й органами місцевого самоврядування — з другого, з приводу конкретних об'єктів (майна, земля, праці тощо) на підставі певних юридичних фактів і надають їх учасникам взаємозумовлені права й обов'язки у сфері сільськогосподарської й пов'язаною з нею діяльності [247, с. 80].

Аграрні правовідносини визначаються своєю різноманітністю та притаманними їм особливостями. Правовідносинам, які виникають у процесі виробництва виноградної продукції, також властиві своя специфіка й особливості правового регулювання. Вони складають органічний комплекс земельних,

майнових, господарських, трудових, організаційно-управлінських та інших відносин, які взяті в сукупності набувають цілісності та самостійності завдяки тому, що вони орієнтовані на забезпечення виробництва винограду та іншої виноградної продукції. Специфіка цих правовідносин полягає головним чином у їх структурі (суб'єкт, об'єкт і зміст) і зумовлюється наступними чинниками: (а) трудомісткість — широке застосування фізичної праці працюючих на виноградарських підприємствах: посадка виноградників, їх зрідженість, обробка хімікатами, збирання винограду та ін.; (б) сезонність виробничого процесу; (в) багаторічне використання виноградних насаджень; (г) залежність кількісних і якісних показників урожаю винограду не тільки від інтенсивності праці, а й від природно-кліматичних умов: якості ґрунту, кількості тепла та опадів, напрямку і сили вітрових потоків, розташованості виноградників над рівнем моря тощо.

Одним з елементів будь-яких правовідносин є їх суб'єктний склад. До суб'єктів правовідносин, які складаються у процесі виробництва виноградної продукції належать, з одного боку, товаровиробники цієї продукції продукції, з другого — члени (учасники), наймані працівники, органи управління цих підприємств, їх структурні підрозділи, інші суб'єкти господарювання, органи державної влади й місцевого самоврядування. Отже, обов'язковим суб'єктом розглядуваних правовідносин виступає товаровиробник виноградної продукції.

Оскільки Закон України «Про виноград та виноградне вино» не містить дефініцію категорії «товаровиробник виноградної продукції», а тільки зазначає види підприємств, які займаються виробництвом виноробної продукції, з нашої точки зору, необхідно закріпити в законодавстві відповідне поняття. При формулюванні останнього треба, по-перше, взяти до уваги загальне трактування сільськогосподарського товаровиробника відповідно до чинного законодавства України, по-друге, визначити специфіку правового статусу окремих виробників виноградної продукції залежно від її виду.

Визначення категорії «товаровиробник сільськогосподарської продукції» зустрічається в деяких законодавчих актах України. Так, ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлює, що сільськогосподарським товаровиробником визнається фізична або юридична особа незалежно від форми власності й господарювання, у якої валовий доход, отриманий від операцій по реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, у тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75 % загальної суми валового доходу [201]. При формулюванні цього поняття законодавець робить наголос на загальному обсязі діяльності виробника. Дещо інакше трактує розглядувану категорію Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років» від 18 січня 2001 р., згідно з яким сільськогосподарським товаровиробником вважається фізична або юридична особа, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції, переробкою власновиробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацією [203]. Тут законодавець за основу взяв такий критерій, як основний вид діяльності (виробництво, переробка й реалізація продукції), який, на нашу думку, доцільно використати при тлумаченні поняття «товаровиробник виноградної продукції».

Що стосується особливостей правового статусу товаровиробників виноградної продукції, то вони залежать насамперед від предмета їх діяльності — виду продукції, яку вони виробляють. Виноградну продукцію можна класифікувати на: (1) виноград; (2) садивний (посадковий) матеріал винограду; (3) виноробну продукцію; (4) продукцію, яка виготовляється шляхом переробки винограду, окрім виноробної, — соки, ізюм тощо. Згідно із цією класифікацією продукції ми розглянемо особливості правового статусу її товаровиробників, окрім останньої,

оскільки велика різноманітність такої продукції дуже ускладнює визначення загальної специфіки її виробників.

Виходячи із змісту Закону України «Про виноград та виноградне вино», товаровиробниками винограду вважаються юридичні й фізичні особи, господарська діяльність яких спрямована на виробництво технічних і столових сортів винограду, що зареєстрували свої виноградні насадження в центральному органі виконавчої влади з питань аграрної політики та продовольства, який визначає з виділенням у натурі зони виробництва винограду, в яких регламентується сортовий склад вирощування винограду відповідно до спеціалізації району виноградарства й заявлених категорій вина.

Товаровиробниками садивного матеріалу винограду згідно із Законом України «Про насіння і садивний матеріал» від 26 грудня 2002 р., виступають суб'єкти розсадництва — фізичні та юридичні особи, яким надано право займатися виробництвом, реалізацією та використанням садивного матеріалу винограду відповідно до законодавства України [191]. Вони мають право розмножувати, заготовляти, реалізовувати й використовувати садивний матеріал різних сортів винограду, якщо їх виробничі умови відповідають атестаційним вимогам, що встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики України відповідно до його компетенції (ст. 14 зазначеного Закону). Товаровиробники садивного матеріалу винограду, які відповідно до «Порядку проведення атестації суб'єктів господарювання на право виробництва і реалізації насіння і садивного матеріалу», затвердженому наказом Міністерства аграрної політики України від 29 травня 2003 р., № 152 [175], одержали паспорт на право виробляти й реалізовувати зазначений матеріал, заносяться до Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу. Державна реєстрація суб'єктів розсадництва здійснюється відповідно до «Положення про Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу», затвердженого наказом Міністерства аграрної політики України від 29 травня 2003 р., № 152. Цей дер-

жавний реєстр за дорученням Міністерства аграрної політики України веде Державна служба з охорони прав на сорти рослин (п. 3.1. вказаного Положення).

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про виноград та виноградне вино» товаровиробниками виноробної продукції визнаються суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності за наявності в них ліцензії. Залежно від виробничо-технологічної спеціалізації вони класифікуються на 2 групи: а) підприємства первинного виноробства, які здійснюють переробку винограду, виробництво виноматеріалів, сусла або соку консервованого, концентрату виноградного соку і які займаються витримкою виноматеріалів та утилізацією відходів виноробства; б) підприємства вторинного виноробства, які займаються витримкою, дообробкою виноматеріалів і розливом вин або тільки розливом вин у посуд згідно з нормативними документами. Слід вказати, що підприємства вторинного виноробства не належать до товаровиробників виноградної продукції як продукції сільськогосподарської, тому що, по-перше, виноматеріали й вино не є власновиробленою переробленою сільськогосподарською продукцією (ці підприємства отримують уже перероблену сировину), по-друге, наявність земель сільськогосподарського призначення не відноситься до обов'язкових ознак цих підприємств.

Підсумовуючи викладене визначемо, що товаровиробниками виноградної продукції є юридичні та фізичні особи, які займаються: виробництвом і реалізацією винограду — за наявності у них відповідним чином зареєстрованих виноградних насаджень; виробництвом і реалізацією садивного матеріалу — за умови отримання паспорту на його виробництво та реалізацію; переробкою виноградної продукції із власновиробленої сировини та її реалізацією — за умови одержання у встановлених законах випадках ліцензії.

Станом на 1 вересня 2008 р. в Україні налічується 454 господарства, які займаються вирощуванням винограду. Майже половина їх зосереджена в Одеській області — 205. В Автоном-

ній Республіці Крим (далі — АРК) загальна кількість товаровиробників винограду — 119, у Херсонській області — 62, Закарпатській — 47, Миколаївській — 13 і Запорізькій — 8. Із них 411 господарств (90,5 %) належать до приватної форми власності, 42 (9,2 %) — до державної, одне господарство (в Херсонській області) знаходиться в комунальній власності [46].

Товаровиробники винограду та іншої виноградної продукції, які є юридичними особами, залежно від особливостей, обумовлених формуванням їх майна, складом його власників, засновників або учасників, характером відносин між ними, ступенем їх участі в управлінні підприємством і в розподіленні прибутку, можливих джерел фінансування, мірою відповідальності за зобов'язанням та ін. (ст. 45 ГК України) можуть діяти в наступних організаційних формах: а) господарське товариство б) сільськогосподарський виробничий кооператив; в) фермерське господарство; г) приватне (приватно-орендне) сільськогосподарське підприємство; в) державне (комунальне) комерційне сільськогосподарське підприємство.

З урахуванням того, що 90 % валового збору винограду спрямовується на промислову переробку (виноматеріали, вино, соки та ін.) у виноградарстві дуже актуальним постав розвиток різних форм агропромислової інтеграції. Товаровиробники виноградної продукції мають право на добровільних засадах об'єднувати свою діяльність (виробничу, комерційну, наукову та інші її види) шляхом створення господарських об'єднань (асоціацій, корпорацій, консорціумів, концернів або інших об'єднань підприємств, передбачених законом), а у випадках об'єднання діяльності державних (комунальних) підприємств — державних (комунальних) господарських об'єднань у формі корпорації або концерну. Яскравим прикладом такого об'єднання в Україні є Національне виробничо-аграрне об'єднання (далі — НВАО) «Масандра», створене на базі Головного заводу марочних вин «Масандра». До його складу входять 9 державних підприємств (до 1995 р. вони мали назву радгосп-заводів): «Лівадія», «Гурзуф», «Таврида», «Алушта», «Малоріченське», «Привітне», «Вес-

ловське», «Морське», «Судак», які складають власну виноградно-сировинну базу об'єднання. Відповідно до п. 6 ст. 1 Закону України «Про структуру, повноваження та особливості правового і економічного режиму майнового комплексу Національного виробничо-аграрного об'єднання «Масандра» від 4 червня 2009 р., № 1442, підприємства, що входять до складу НВАО «Масандра», об'єднані в концерн на основі їх фінансової залежності від цього об'єднання, яке централізує функції науково-технічного й виробничого розвитку, а також інвестиційну, фінансову, зовнішньо-економічну та інші види діяльності [204]. Усі товаровиробники, які входять до складу об'єднання, мають єдину мету і спільні напрямки діяльності. Господарські зв'язки забезпечують замкнений взаємозумовлений цикл виробництва й одержання кінцевого продукту — виноградних соків, вина, іншої продукції без участі посередників, за рахунок чого досягається найбільш раціональне використання виробничих ресурсів й висока ефективність галузі. Така організаційна структура також сприяє територіальній концентрації, забезпечує відповідні переваги при плануванні, використанні праці й організації збуту виробленої продукції [219, с. 186].

Про переваги великих спеціалізованих виробничих комплексів зазначають багато науковців. Так, В. П. Станіславський указує, що їх використання надає можливості досягти найкращих показників у виробництві продукції завдяки визначної й усталеної за багато років спеціалізації, впровадженій високій культурі виробництва, налагодженому виробничому процесу [227, с. 160]. У зв'язку із цим, юристи-аграрники підкреслюють доцільність прийняття спеціального законодавчого акта (закону) «Про спеціалізоване державне сільськогосподарське підприємство», який урахував би специфіку аграрного виробництва. Т. В. Курман відзначає, що його прийняття свідчило б про посилення публічно-правових засад у функціонуванні державних сільськогосподарських підприємств, які в умовах становлення ринкової економіки України знайшли б своє гідне місце серед інших аграрних товаровиробників [101, с. 33]. Про-

фесор А. М. Статівка зазначає, що великі спеціалізовані господарства здатні більш ефективно застосовувати нові технології вирощування сільськогосподарських культур і прийняття закону «Про державне спеціалізоване сільськогосподарське підприємство» дозволило б надати рівноваги виробництву продукції рослинницького походження [228, с. 31].

Визначення об'єкта правовідносин з виробництва виноградної продукції та його специфіки має ґрунтуватись на аналізі загальнотеоретичного поняття «об'єкт правовідносин» і його рис. Проблема об'єкта правовідносин у теорії права належить до однієї з найбільш складних. Незважаючи на різноманітність точок зору, можна виокремити 2 основні: а) моністичну, автори якої отстоюють єдиний об'єкт правовідносин, і б) плюралістичну, в якій визнається множинність таких об'єктів.

Відповідно до моністичної теорії об'єктом правовідносин виступає поведінка зобов'язаної особи, її діяльність, оскільки лише діяльність людини, її поведінка здатні реагувати на правовий вплив [81, с. 81, 82; 105, с. 65-78; 250, с. 211]. Згідно з таким розумінням об'єкта предмети матеріального світу, зокрема, речі та інші матеріальні цінності, виключаються із числа об'єктів права, тому що вони не здатні сприймати вплив права. Якщо погодитися з таким твердженням, виникає закономірне питання: у зв'язку з чим виникає поведінка людей? На нього можна дати лише одну відповідь: з приводу якогось об'єкта. Таку позицію науковців, з нашого погляду, слід вважати однобічною.

Прихильники плюралістичної точки зору по-різному визначають категорію «об'єкт правовідносин». Приміром, М. Г. Александров, стверджував, що у правовідносинах між особами з приводу речей (або ж об'єктивованого продукту духовної творчості) певна річ (продукт творчості) і буде служити їх об'єктом — як права так і обов'язку [12, с. 21, 22]. Іншими словами, речі — це те, з приводу чого існують правовідносини між суб'єктами.

Професор Ю. К. Толстой на підставі детального аналізу різноманітних точок зору із цього питання дійшов висновку, що об'єктом правовідносин може бути не тільки фактичні суспіль-

ні відносини на які впливає право, а й спеціальний матеріальний об'єкт у вигляді якихось речей, майна або ж духовної творчості [244, с. 65; 243, с. 33]. Відомий правник О. С. Йоффе назвав такі об'єкти правовідносин: (а) ідеологічні (воля учасників правовідносин), (б) юридичні (їх поведінка) і (в) матеріальні (речі та інші матеріальні блага, на які спрямована поведінка людей) [82, с. 216-221].

Визнаючи більш обґрунтованим і прийнятним, з точки зору специфіки правовідносин, які складаються в процесі виробництва винограду та іншої виноградної продукції, розуміння об'єкта відповідно до плюралістичної теорії, вважаємо, що їх об'єктом виступають: предмети матеріального світу (земельні ділянки, майно, виноградна продукція тощо); послуги виробничого та невиробничого характеру; особисті немайнові блага (життя й здоров'я працівників та інших осіб); продукти інтелектуальної діяльності (наукові досягнення у царині виноградарства й виноробства). Якщо елементом об'єкта є тільки реальна поведінка людей (виконання робіт), він за своїм складом є простим. А якщо складниками об'єкта правовідносин є одночасно і матеріальні об'єкти (їх ще називають предметом правовідносин), і діяльність (дії) людей, його слід характеризувати як складний. Наприклад, у процесі виробництва винограду матеріальним елементом об'єкта (предметом) виступає виноград як результат виконання робіт, який служить його другим елементом. Вони у своїй сукупності становлять єдиний складний об'єкт комплексних правовідносин, які складаються в сфері виробництва виноградної продукції.

Для продовження характеристики елементів правовідносин, які виникають у розглядуваній царині, необхідно розкрити їх зміст, який становлять суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників цих правовідносин. У юридичній літературі суб'єктивне право тлумачиться як міра дозволеної поведінки, що належить суб'єктові правовідносин і забезпечується державою, а юридичний обов'язок — це міра належної поведінки суб'єкта. Серед специфічних суб'єктивних прав та юридичних

обов'язків товаровиробників виноградної продукції, що відображують особливості досліджуваних правовідносин, можна виділити:

- (1) забезпечення права власності на сорти винограду;
- (2) збереження сортової чистоти, біологічних і врожайних властивостей сорту винограду;
- (3) додержання технологічних і методичних вимог розсадництва;
- (4) дотримання сортового складу й технологічних прийомів вирощування винограду відповідно до визначених виноградарських зон;
- (5) дбайливий догляд за зрідженістю молодих виноградників;
- (6) раціональне використання землі як основного засобу виробництва, попередження деградації родючості земель та їх відтворення;
- (7) запобігання погіршенню стану виноградників, рослин сільськогосподарського призначення та іншої продукції рослинного походження через шкідників, хвороби й бур'яни; здійснення заходів, спрямованих на зменшення втрат урожаю;
- (8) відновлення системи внесення мінеральних та органічних добрив;
- (9) гарантування безпечного для здоров'я людини й навколишнього природного середовища застосування пестицидів та агрохімікатів;
- (10) забезпечення якісної та безпечної виноградної продукції;
- (11) додержання вимог державних стандартів і технічних умов у процесі виробництва виноградної продукції.

Окрім суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що належать до юридичного змісту правовідносин, деякими вченими виокремлюється ще й їх матеріальний зміст [55, с. 75; 83, с. 217—219]. На думку С.С. Алексєєва, матеріальний зміст правовідносин — це та фактична поведінка, яку уповноважений може, а правозобов'язаний має здійснити [14, с. 223]. Таке виокремлення, з точки зору правників, дозволяє чітко розмежовувати відповідні правовідносини. Отже, особливості змісту правовід-

носин, які виникають у сфері виробництва виноградної продукції, залежатиме від їх суб'єктного складу, об'єкта й виду цих правовідносин,

Підсумовуючи вищевикладені особливості елементів правовідносин, що складаються у процесі виробництва виноградної продукції, можемо навести їх авторське визначення: це відносини, врегульовані нормами аграрного та інших галузей права, що виникають у зв'язку з використанням земель сільськогосподарського призначення в особливих природно-кліматичних зонах між товаровиробниками виноградної продукції, а також між ними та іншими господарюючими суб'єктами, членами (учасниками) цих товаровиробників та їх найманими працівниками, органами державної влади й органами місцевого самоврядування з приводу відповідних об'єктів (виноградної продукції, майна, земель, праці та ін.) при яких суб'єкти наділяються взаємозумовленими правами й обов'язками.

1.3. Правосуб'єктність товаровиробників виноградної продукції

Загальному поняттю правосуб'єктності суб'єктів правовідносин на сьогодні приділяється багато уваги, оскільки чинне законодавство України не містить такої дефініції. Існують різноманітні точки зору щодо визначення складових елементів і сутності правосуб'єктності. Загальноприйнятим серед правознавців є думка про те, що її зміст складається з правоздатності (спроможності володіти правами й нести обов'язки) та дієздатності (спроможності самостійно здійснювати права й обов'язки [14, с. 139].

У сучасних наукових теоріях серед елементів правосуб'єктності також виокремлюють деліктоздатність як здатність суб'єкта права нести відповідальність за свої протиправні вчинки [70, с. 121]. Зокрема, Г. К. Матвеев відмічає, що правосуб'єктність юридичної особи виявляється назовні саме через її майнову відповідальність, наголошуючи на невідривності правосуб'єктності та відповідальності юридичної особи [110, с. 212]. На нашу

думку, правосуб'єктність включає як правоздатність, так і дієздатність разом з деліктоздатністю, тому що правам, як правило, кореспондують обов'язки, за невиконання яких настає юридична відповідальність.

ЦК України закріплює визначення правоздатності осіб фізичних (ст. 25 ЦК), юридичних (ст. 68 ЦК) та дієздатності фізичних (ст. 30 ЦК). Поняття правоздатності фізичних і юридичних осіб фактично тотожні. Невизначенність дієздатності юридичних осіб у ЦК України, як зауважується в юридичній літературі, пояснюється тим, що стосовно них поняття правоздатності й дієздатності практично завжди існують нерозривно, тобто наявність правоздатності в юридичної особи означає одночасно, що остання володіє також і дієздатністю.

Російські вчені правосуб'єктність визначають як особливе суб'єктивне право, яке є частиною загальних правовідносин й у єдності з іншими правами та обов'язками охоплюються поняттям «правовий статус» [7, с. 180]. При визначенні співвідношення понять «правовий статус» і «правосуб'єктність» В.І. Форманюк правосуб'єктність розглядає як правову категорію, яка вказує на те, якими якостями повинні володіти суб'єкти права для того, щоб мати права й обов'язки. А безпосередньо сам обсяг суб'єктивних цивільних прав та обов'язків особи науковець розуміє як її правовий статус [249, с. 252-254].

Досліджуючи сутність правосуб'єктності комерційних підприємств, В.М. Єрмоленко зазначає, що правосуб'єктність окреслює загальне коло потенційних прав і обов'язків, які втілюються в процесі господарської діяльності в конкретні права й обов'язки. При цьому правосуб'єктність не є сумою реальних, конкретних прав і обов'язків, являючи собою лише дозволену законом можливість їх набуття [64, с. 425].

Таким чином, під правосуб'єктністю товаровиробників виноградної продукції ми будемо вважати дозволену законом можливість набуття потенційних прав і обов'язків, які втілюються в процесі їх виробничої та іншої діяльності в конкретні права і обов'язки.

Фізична особа, як первинний суб'єкт права, наділяється широким обсягом правосуб'єктності. Вона може бути учасником майже необмеженого кола правовідносин, що регулюються нормами різних галузей права, тому їх правосуб'єктність має загальний характер. Її зміст складає цивільна, трудова, конституційна та інші види правосуб'єктності. Правосуб'єктність фізичної особи відображає принцип «дозволено все, що не заборонено законом», чого не можна сказати про зміст інституту правосуб'єктності осіб юридичних.

Питання правосуб'єктності юридичних осіб як суб'єктів правовідносин у сучасних правових джерелах гостро дискутується. Це, мабуть, пояснюється тими кардинальними змінами, яких зазнали в останні роки законодавство й суспільні відносини в Україні.

На відміну від ЦК УРСР 1963 р., який передбачав спеціальну правоздатність юридичних осіб, у чинному ЦК України законодавець став на позицію визнання загального характеру їх правоздатності, відповідно до якої, юридична особа має такі ж права й обов'язки, як і фізична, окрім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (ч. 1 ст. 91 ЦК).

Юридичні особи за сучасних умов господарювання повинні мати здатність до вступу в ширше коло правовідносин порівняно з тими, що передбачались раніше діючим законодавством, а тому їх правосуб'єктність набула більш, так би мовити, розмитого характеру [247, с. 105]. Це пояснюється перш за все тим, що у власності громадян та юридичних осіб може знаходитися будь-яке майно без обмежень щодо його кількості й вартості, крім випадків, коли такі обмеження прямо передбачені нормативно-правовими актами. Проте не всі дослідники погоджуються з наданням юридичним особам загальної правоздатності, а в цілому і їх правосуб'єктності. Існує точка зору, відповідно до якої, комерційна організація має право займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, не забороненою законом, якщо у її засновницьких документах не міститься вичерпного переліку видів діяльності, яки вона здійснює. Якщо ж установчими

документами юридичної особи визначено перелік можливих видів діяльності, то можна вважати, що вона наділена спеціальною правоздатністю, виходити за межі якої неприпустимо [252, с. 171—174].

Деякі правознавці доводячи цю точку зору вказують на те, що правосуб'єктність юридичних осіб та їх участь у господарських правовідносинах характеризується рисами спеціальної правоздатності, тому що вони створюються для здійснення певних цілей і досягнення мети, зафіксованих в установчих документах [29, с. 252, 253]. Стосовно цього, І.П. Грешніков указує, що організації зі спеціальною правосуб'єктністю можна назвати «суб'єктами мети», наявність яких обумовлена потребою досягнення поставленої цілі, зафіксованої в установчих документах, або здійсненням діяльності, яка тягне обмеження прав подібних організацій [56, с. 162]. Уявляється, що такий висновок відповідає вимогам ст. 57 ГК України, за якою в установчих документах суб'єкта господарювання повинні бути вказані мета і предмет господарської діяльності цього суб'єкта, тобто йдеться про спеціальну (статутну) правосуб'єктність юридичної особи. Провадження нею діяльності, яка суперечить установчим документам або забороняється законом, вважається позастатутною, що є підставою для постановлення судового рішення про припинення юридичної особи (п. 2 ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003р., № 755-IV [168]). Статтею 86 ЦК України закріплено, що непідприємницькі товариства (споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо) й установи можуть провадити підприємницьку діяльність, якщо вона відповідає меті, для якої вони були створені, і сприяє її досягненню, тобто в цій статті теж ідеться про цільову (спеціальну) правоздатність указаних юридичних осіб.

Серед особливостей правосуб'єктності державних унітарних підприємства відповідно до гл. 8 ГК України можна виділити наступні: а) обов'язок діяти на підставі статуту; б) заборона безоплатно передавати належне їм майно іншим юридичним

особам чи громадянам (крім випадків, передбачених законом); в) право іншим способом розпоряджатися майном, яке належить до основних фондів, лише в межах повноважень й у спосіб, що передбачені ГК та спеціальними законами; г) зобов'язання використовувати кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, відповідно до затвердженого фінансового плану. Встановлення таких обмежень указує на спеціальну правосуб'єктність державних унітарних підприємств.

На підставі аналізу законодавства, а також теоретичних висновків учених, можемо стверджувати, що віднесення правосуб'єктності юридичної особи до загальної або спеціальної має здійснюватись на основі закріплення в її статуті відповідних положень. Звідси загальна правоздатність комерційних організацій змінюється на спеціальну при внесенні обмежень або шляхом установа вичерпного переліку дозволених чи заборонених видів діяльності для певної юридичної особи. Отже, за чинним законодавством України непідприємницькі товариства й установи, державні підприємства мають спеціальну правоздатність, в установчих документах яких належить визначити предмет і цілі їх діяльності.

Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації (ч. 4 ст. 87 ЦК) й ліквідованою з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення (ч. 5 ст. 111 ЦК). Право провадити діяльність, яка потребує відповідного дозволу, входять до змісту її правоздатності тільки після отримання такого дозволу, наприклад ліцензії. Ліцензування, як різновид заходів з урегулювання господарської діяльності, здійснюється шляхом видачі уповноваженим державним органом відповідного документа (ліцензії) щодо допуску суб'єкта господарювання на відповідний ринок, який надає йому право виконувати певні види господарської діяльності протягом визначеного строку за умови дотримання ліцензійних умов. Порядок ліцензування та перелік видів діяльності передбачено Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р., № 1775 [189]. У випадку спливу

строку дії останньої зміст правосуб'єктності юридичної особи повертається в його попередні загальні межі. З приводу цього К. Ю. Тот'єв відмічає, що підприємець отримує ліцензію не для обмеження, а для поступового розширення сфери своєї підприємницької діяльності [245, с. 13, 14].

Обмеження в здійсненні підприємницької діяльності та її заборона в деяких випадках передбачені ст. 43 ГК України, а також іншими нормативно-правовими актами, серед яких Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 р., № 2755-VI [195], Закони України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р., № 469 [201], «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р., № 959 [188];

Отже в українському цивільному й господарському законодавстві не має єдиного напрямку щодо визначення загальної або спеціальної правосуб'єктності юридичних осіб, що викликає немало дискусій й труднощів як у теорії, так й на практиці. Аналіз приписів нормативних актів України приводить до висновку, що вітчизняному законодавцеві повністю відстояти принцип загальної правосуб'єктності юридичних осіб, закріпленим ЦК України, не вдалось. На наш погляд, доцільно було б звернутися до досвіду російських законодавців, які у п. 1 ст. 49 Цивільного Кодексу Російської Федерації (далі ЦК РФ) від 30 листопада 1994 р. закріпили загальне правило про спеціальну (цільову) правоздатність юридичних осіб, за яким юридична особа може мати цивільні права, які відповідають меті діяльності, передбаченій в її засновницьких документах, та нести пов'язані з цією діяльністю обов'язки. Виключення із загального правила про спеціальну правоздатність зроблено для комерційних організацій, які наділені загальною правоздатністю, що виявляється у тому, що вони можуть мати цивільні права і нести цивільні обов'язки, які необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, не заборонених законом (ч. 2 ст. 49 ЦК РФ). Але ж і з цього правила про загальну правоздатність у російському законодавстві є виключення для деяких комерційних організацій, таких як державні і муніципальні унітарні

підприємства, банки, страхові компанії, які в силу спеціальних нормативно-правових актів наділені лише спеціальною правосуб'єктністю [53].

Найбільш правильним, з нашого погляду, було б закріпити в українському законодавстві право здатності юридичної особи мати такі ж самі права й обов'язки, як і фізична, за винятком випадків, передбачених законом. Передусім це стосується державних підприємств, які діють в публічних інтересах (головним чином щодо розпорядження майном), некомерційних товариств та установ.

До юридичних осіб, які мають спеціальну правосуб'єктність слід віднести також і суб'єктів господарювання, що зайняті виробництвом сільськогосподарської продукції. Так, В. М. Єрмоленко вказує, що специфіка здійснення аграрного виробництва накладає свій відбиток на обсяг прав і обов'язків аграрного товаровиробника порівняно з іншими видами господарювання — промислового виробництва, торговельної діяльності, сфери надання послуг тощо. Детермінуючи з точки зору діалектики правосуб'єктність аграрних комерційних підприємств на загальне (універсальну правосуб'єктність юридичних осіб), особливе (господарська компетенція суб'єктів господарювання) й одиничне (галузева правосуб'єктність), науковець вказує на виокремлення галузевої (аграрної) правосуб'єктності, зокрема майнової, приватних комерційних сільськогосподарських підприємств, яка являє собою потенційний, можливий обсяг майнових прав і обов'язків, наявність яких надасть можливість здійснювати сільськогосподарське виробництво [64, с. 245—247]. Також в аграрно-правовій літературі неодноразово відмічалось, що майнові права, наприклад, сільськогосподарського виробничого кооперативу за своїм обсягом значно ширше тих, якими володіє юридична особа у цивільному обігу. При цьому майновою правоздатністю володіють не тільки сільськогосподарський виробничий кооператив в цілому, але й різноманітні внутрігосподарські підприємства та підрозділи, які не наділені правами юридичної особи, — виробничі ділянки, відділення,

бригади, ферми, підсобні підприємства та промисли тощо [7, с. 186].

Усі наведені вище міркування є цілком слушними й щодо правосуб'єктності товаровиробників виноградної продукції, більшість якої є сільськогосподарською. Відповідно до Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97: 01.11 — 01.42 до сільськогосподарської продукції належить наступна виноградна продукція: (а) підщепи вегетативно-розмножувані культур винограду (01.12.21.480), (б) саджанці винограду першого року (01.12.21.570), (в) саджанці винограду другого року (01.12.21.670), (г) продукція маточників вегетативного розмноження винограду (01.12.21.770), (д) матеріал садивний виноградників (01.12.21.800), (е) виноград (01.13.1) [60]. Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, ми розглянемо правосуб'єктність товаровиробників садивного матеріалу винограду й товаровиробників винограду як виробників сільськогосподарської продукції, потенційні права й обов'язки яких мають суттєву специфіку. Слід звернути увагу на те, що згідно із Законом України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років» від 18 січня 2001 р. до сільськогосподарських товаровиробників належать також особи, які займаються переробкою власно виробленої сільськогосподарської продукції [203]. Наприклад, до них можна віднести підприємства первинного виноробства, що займаються переробкою власно вирощеного винограду.

З метою доведення спеціального характеру правосуб'єктності товаровиробників винограду та його садивного матеріалу, розглянемо деякі особливості їх діяльності.

Товаровиробниками садивного матеріалу для садіння й розмноження виноградників є фізичні та юридичні особи, яким надано право займатися його виробництвом, тобто суб'єкти розсадництва садивного матеріалу винограду. Загальні засади отримання права на виробництво й використання садивного матеріалу регламентовано ст. 14 Закону України «Про насіння і садивний матеріал» [191]. За цією статтею право на виробни-

цтво й реалізацію оригінального й елітного насіння садивного матеріалу надається суб'єктам розсадництва за результатами атестації, проведеної спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики за участю Української академії аграрних наук і безпосередньо цих суб'єктів.

Право на виробництво й реалізацію репродуктивного садивного матеріалу, гібридів першого покоління надається спеціалізованим розсадницьким і фермерським господарствам та іншим суб'єктам розсадництва за результатами атестації, проведеної спеціально уповноваженими органами виконавчої влади з питань аграрної політики АРК і областей за безпосередньою участю вказаних суб'єктів. Атестація на право виробництва й реалізації садивного матеріалу проводиться відповідно до «Порядку проведення атестації суб'єктів господарювання на право виробництва і реалізації насіння і садивного матеріалу», затвердженому наказом Міністерства аграрної політики України від 29 травня 2003 р., № 152 [175].

Суб'єкти розсадництва залежно від результатів проведеної атестації одержують паспорт на виробництво й реалізацію садивного матеріалу винограду відповідних категорій, які вказуються в паспорті й заносяться до Державного реєстру виробників насіння й садивного матеріалу. Паспорт на виробництво й реалізацію садивного матеріалу видається на строк дії ліцензійного договору між власником сорту і виробником садивного матеріалу, але не більше, ніж на 5 років. Суб'єкти розсадництва не занесені до цього Державного реєстру, не мають права виробляти садивний матеріал з метою його реалізації.

Нарівні з проведенням наукових досліджень з питань сортовивчення та з іншими видами наукового забезпечення розсадництва організовувати вирощування й реалізацію оригінального, елітного садивного матеріалу винограду відповідно до ст. 11 Закону «Про насіння і садивний матеріал» мають право здійснювати Українська академія аграрних наук, Національна академія наук України, інші науково дослідні установи

й наукові організації та фізичні особи, які займаються науковими дослідженнями у сфері розсадництва, а також наукові організації та їх дослідні господарства, що діють у системі вищої професійної освіти у даній сфері. Здійснення такої діяльності з виробництва оригінального, елітного й репродуктивного насіння саджанців винограду, наприклад, передбачено Статутом Державного підприємства дослідного господарства «Степове» Інституту виноградарства і вина «Магарач» Української академії аграрних наук [232].

Отже, особливий порядок набуття права на виробництво й реалізацію товарів виробниками садивного матеріалу винограду, регламентований порядок діяльності з його виробництва й реалізації, обов'язкове визначення у статуті товаровиробника чіткого переліку видів діяльності й мети вказують на наявність у них спеціальної правосуб'єктності.

Переходячи до характеристики правосуб'єктності товаровиробників винограду, звернемо увагу на те, що вони, як і будь-які товаровиробники сільськогосподарської продукції, в процесі своєї господарської діяльності беруть участь у різних правовідносинах — цивільних, господарських, земельних, трудових, організаційних, фінансових та інших, для участі в яких повинні мати відповідну галузеву правосуб'єктність.

Земельна і трудова правосуб'єктність товаровиробників винограду є найбільш специфічними порівнянно з іншими її складниками, адже саме через їх наявність ці товаровиробники відрізняються від товаровиробників будь-якої іншої сільськогосподарської продукції. Тому особливості правосуб'єктності товаровиробників винограду варто досліджувати саме через розкриття специфіки їх трудової й земельної правосуб'єктності.

Трудова правосуб'єктність сільськогосподарського підприємства виявляється в правомочностях з організації праці, в його праві обирати форми внутрішньогосподарської організації, визначати умови й нормування затрат праці, забезпечувати належну дисципліну праці та її охорону тощо. В управлінні ж своїми справами сільськогосподарське підприємство наділено

здатністю володіти правами й нести відповідні обов'язки щодо цього, бути суб'єктом певних відносин [156, с. 84].

Правомочності товаровиробників винограду в трудових відносинах, залежать від наступних чинників, які відображають специфіку їх правосуб'єктності:

1. Особливий процес вирощування винограду як багатолітньої культури, яка за період свого існування проходить цілу низку вікових стадій від молодого до зрілого віку, вельми повільно досягаючи часу повного плодоношення.

2. Відсутність рівномірного використання трудових ресурсів у силу сезонності проведення робіт з піком їх витрат у період збирання врожаю.

3. Технології оброблення виноградних насаджень є трудомісткими, з великими витратами ручних робіт при відносно невисокому рівні їх механізації.

4. В основу технології вирощування насаджень і виробництва винограду поряд з агробіологічними вимогами до рослин закладаються вимоги до режиму їх вирощування відповідно до наявного ресурсного забезпечення трудових процесів з урахуванням напрямків використання вирощеного врожаю.

5. Технологічні прийоми догляду за насадженнями винограду орієнтовані на систему колективного їх виконання, зокрема, у формі спеціалізованих виробничих бригад з відрядно-преміальною й відрядно-прогресивною системами оплати праці.

Спеціальна правосуб'єктність товаровиробників винограду обумовлюється також наявністю у них земель сільськогосподарського призначення, які надаються їм як основний засіб виробництва для використання за цільовим призначенням — для виробництва винограду. Суб'єктами права сільськогосподарського землекористування у виноградарстві є фізичні та юридичні особи, які у встановленому законом порядку одержали земельну ділянку під виноградники на праві власності або на праві користування (оренди), у необхідних випадках набули право посадки (облаштування) виноградників і мають у зв'язку із цим суворо визначені земельні права й обов'язки.

Земельна правосуб'єктність товаровиробників винограду закріплена ЗК України [74], Законом України «Про виноград та виноградне вино» від 16 липня 2005 р. [160] та іншими спеціальними нормативно-правовими актами. Товаровиробник винограду відповідно до Розд. III ЗК України вправі володіти земельною ділянкою для вирощування на ній винограду на праві власності, постійного землекористування або оренди. Загальні засади набуття й реалізації прав на землю встановлені Розд. IV ЗК України.

Право власності товаровиробника винограду на земельну ділянку, виділену під виноградники, передбачає право володіння, користування й розпорядження нею. Відносно набуття права власності земель сільськогосподарського призначення чинне законодавство передбачає певні обмеження. По-перше, не можуть бути суб'єктами права власності на останні іноземні громадяни, іноземні юридичні особи й іноземні держави (п. 4 ст. 22 ЗК України). По-друге, на період до 1 січня 2015 р. громадяни та юридичні особи можуть набувати право власності на такі землі загальною площею до 100 га (п. 13 розд. X ЗК України).

Дуже гостро на сьогодні стоїть проблема визначення правового режиму земельних ділянок на яких розташовані виноградні насадження, окреслення права власності на ці виноградні насадження та можливості надання їх в оренду. При дослідженні правової природи виноградників, як багаторічних насаджень, у земельних відносинах, перш за все, слід звернутися до ГОСТу 26640-85 «Землі. Терміни та визначення», який затверджено постановою Державного комітету СРСР зі стандартів від 28.10.1985 р. за № 3453. Згідно з п. 27 цього нормативного акту, багаторічне сільськогосподарське насадження — це сільськогосподарське угіддя, що використовується під штучно створені деревні, кущові або трав'янисті багаторічні насадження, призначені для отримання врожаю плодово-ягідної та лікарської продукції, а також для декоративного оформлення територій. До багаторічних сільськогосподарських насаджень відносяться сад, виноградник, ягідник, плодовий розплідник

та ін. Таким чином, виноградні насадження — це не окрема група кущів, а земельні угіддя або окрема земельна ділянка, з розміщеними на ній кущами як єдиний об'єкт. Підтвердженням цього висновку є також ч. 2 ст. 79 ЗК України, ч. 3 ст. 373 Цивільного кодексу України, які регламентують, що право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси та багаторічні насадження, які на ній знаходяться. Отже, земельні ділянки з розміщеними на них виноградниками, належать особам на праві власності разом з насадженнями як один цілий об'єкт.

З реформуванням аграрних та земельних відносин виникла ситуація, коли ці об'єкти у деяких випадках роз'єднуються, з чого випливає багато складнощів на практиці, так як законодавчо не визначено правовий режим виноградних насаджень. Наприклад, при розпаюванні земель сільськогосподарського кооперативу право власності на земельні ділянки під виноградними насадженнями належить однієї особі (колишньому члену кооператива), а самі виноградні насадження як основні фонди — іншій (кооперативу як юридичній особі). Звідси постає питання можливості укладання договорів оренди виноградних насаджень без земельної ділянки, на якій вони розташовані з метою додаткового інвестування у виробництво та частково вирішення вищенаведеної ситуації. За вказаними обставинами такий договір протирічить нормам земельного законодавства. Враховуючи специфічність виноградників, які відносяться до основних засобів виробництва й окремо від земельних ділянок враховуються на балансі підприємства, укладання такого договору у вигляді оперативної оренди (лізингу) можливо за податковим законодавством. Але, це не вирішує інших проблем, пов'язаних з визначенням правового режиму виноградників, й потребує закріплення на законодавчому рівні.

Набуття права постійного користування земельною ділянкою з метою насадження й облаштування виноградників можливе лише підприємствами заснованими на державній і комунальній власності (ст. 92 ЗК України).

Право оренди земельної ділянки товаровиробником винограду — це засноване на договорі строкове платне володіння й користування земельною ділянкою, необхідною йому для вирощування цієї культури. Форма договору оренди земельної ділянки, строк, умови й порядок його укладення передбачені Законом України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 р., № 161-XIV [193].

Насадження виноградників для виноробства дозволяється лише у виноробних місцевостях із застосуванням районованих сортів винограду відповідно до проекту на створення виноградних насаджень. Цей проект розробляється Науково-дослідною і проектною установою землеустрою на підставі: (а) завдання на проектування, (б) акта вибору ділянки, (в) матеріалів ґрунтових, ботаніко-культуртехнічних вишукань, (г) аналізу кліматичних показників, (д) топозйомки ділянки, (е) заяви про екологічні результати діяльності, (є) довідки про наявність підземних комунікацій, (ж) державного акта на землю. У випадках передбачених законодавством можуть бути затребувані також інші документи, які необхідні для розробки проекту.

Проект зі створення багатолітніх насаджень (виноградників) складається з наступних підрозділів:

1. Пояснювальна записка з підставами щодо розробки проекту, аналізом кліматичних умов, проектними рішеннями та їх обґрунтуваннями, організацією території, проектною потужністю, спрямуванням використання врожаю й економічною ефективністю виноградника.

2. Комплекс заходів з охорони навколишнього середовища (зменшення забруднення ґрунту, атмосферного повітря, джерел водопостачання від застосовуваних отрутохімікатів і пестицидів).

3. Технологічна частина, яка складається з передпосадкової підготовки ґрунту, посадки й ремонту виноградника, складу ґрунту і внесення добрива, формування виноградних насаджень, установки шпалери, системи захисту виноградника від шкідників і хвороб, збирання урожаю.

4. Організація насаджень, що охоплює строки і спосіб будування, технологічні карти, охорону праці й техніку безпеки, агроекологічний паспорт сортів винограду, ґрунтові умови ділянки.

5. Генеральний план створення виноградних насаджень.

6. Паспорт проекту, в якому вказуються ситуаційний план проєктованого виноградника, експлікація земель у межах ділянки, її використання, характеристика насаджень, витрати матеріалів, затрати праці, техніко-економічні показники проєкту.

7. Кошторисна частина.

Враховуючи юридичне значення землевпорядної документації, ЗК України передбачає проведення державної експертизи окремих видів технічної документації у сфері землеустрою, зокрема прогнозних матеріалів використання і охорони земель, проєкти землеустрою, проєкти з питань використання і охорони земель, а також техніко-економічні матеріали обґрунтувань використання і охорони земель, яка здійснюється органом по земельних ресурсах відповідно до закону (ч. 3 ст. 186). При цьому, зауважує В.В. Носік, у ЗК не визначена правова природа такої експертизи, не вказується на те, що це є самостійний вид експертної діяльності, не визначаються підстави, порядок і юридичні наслідки її проведення. Не має й окремого закону, який би врегулював ці питання, що негативно впливає на стан реформування земельних відносин, перешкоджає прискоренню приватизації земель сільськогосподарського призначення тощо через складність і довготривалість проведення експертизи, а також через високу вартість робіт з її проведення [115, с. 63].

На підставі проведеної землевпорядної експертизи Українська державна помологічно-ампелографічна інспекція дає висновок на створення виноградних насаджень конкретним господарством. Проєкт на створення виноградних насаджень затверджується центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики та продовольства України.

Право на безпосередню експлуатацію земельної ділянки, наданої в землекористування під виноградники, передбачає наяв-

ність у товаровиробників винограду (виноградарів) низки конкретних прав та обов'язків (статті 95 і 96 ЗК України), перелік яких зумовлено правовим режимом земельної ділянки, яка використовується для виробництва винограду.

Підсумовуючи вищевказане, можемо стверджувати, що товаровиробники винограду в процесі виробництва продукції реалізують спеціальну правосуб'єктність, що обумовлюється: використанням земель сільськогосподарського призначення відповідно до їх цільового призначення; особливим порядком проектування й утримання виноградників; специфікою використання трудових ресурсів та іншими обставинами.

РОЗДІЛ II

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИНОГРАДУ ТА ІНШОЇ ВИНОГРАДНОЇ ПРОДУКЦІЇ

2.1. Загальна характеристика договорів у сфері реалізації виноградної продукції

Становлення нових умов господарювання стало визначальним в перебудові сільськогосподарського виробництва в країні й супроводжувалось докорінними перетвореннями в економіко-правових відносинах між усіма суб'єктами аграрного виробництва. Визнання різноманітності форм власності й організаційно-правових форм юридичних осіб, які на них базуються, створення організаційно-правових структур ринкового спрямування на підставі приватної власності на землю, набуття у відносинах засад співпраці й корпоративності, поява нових сфер виробничої діяльності й розвиток підприємництва — все це зумовило розширення форм взаємовідносин між суб'єктами господарювання, центральне місце серед яких посіли договірні відносини.

Перехід від економіки планово-розподільчої до ринкової, що супроводжувався вищевказаними та іншими перетвореннями, викликав потребу в нових підходах до дослідження понять договору й нормативно-правового регулювання договірних відносин між суб'єктами у сфері реалізації виноградної продукції.

Протягом багатьох сторіч визначення договору змінювалося залежно від розвитку законодавства і правової науки, від зміни соціально-економічних умов у країні та інших обставин. Одні фахівці вказують, що корені його становлення й розвитку сягають ще римського приватного права, де уявлення про договір пов'язувалося з двома його ознаками — угодою (*consensus*) й підставою у вигляді певної мети (*causa*). Такий договір (*contractus*) розумівся як двостороння угода, в якій ви-

ражена воля 2-х сторін, спрямована на досягнення або припинення правового результату — виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків [148, с. 281]. Інші правники впевнені, що походження договору не можна пов'язувати ні з римським, ні з грецьким правом, бо він відомий ще єгипетсько-халдейській традиції, згідно з якою договір зводився значною мірою до слова, яке давалося і сприймалося стосовно певних предмета та послуги [138, с. 193-194].

На сьогодні загальна теорія договору в українському правознавстві перебуває на стадії формування, з чим пов'язана відсутність й донині загальнотеоретичного визначення цього поняття.

Загалом же в юридичних джерелах проглядається декілька підходів до розуміння терміна «договір». Його трактують по-різному: як угода; правовідношення; зобов'язання; підстава виникнення зобов'язання; документ про фіксацію укладення угоди; правовий інструмент планування господарської діяльності суб'єктів або різноманітне поєднання цих понять [33, с. 13; 258, с. 27, 28; 225, с. 17; 79, с. 26, 27]. Також у правовій доктрині сформувався концепція договору як особливого виду нормативного акта, якщо він має форму типового договору [43, с. 146, 147].

Розглядаючи договір як вид соціальної взаємодії, О. А. Беляневич визначає його як засіб узгодження інтересів (приватних, приватно-публічних, публічних) його учасників. Будучи правовою формою соціального спілкування (взаємодій), договір спрямовується на досягнення його сторонами певних соціально значущих цілей, правомірного результату, що потребує не тільки узгодження інтересів суб'єктів взаємодії, й їх адекватності суспільним потребам та інтересам [24, с. 27,30]. Отже, авторка розглядає договір з точки зору приватного й публічного права, що дуже важливо в умовах ринкової економіки, де встановлюються свої правила, які потребують усвідомлення всіма суб'єктами так званих меж свободи при реалізації власного інтересу. Саме формування договірних відносин, зокрема, відносин з реалізації виноградної продукції, — це сфера приватного

права, де реалізуються приватні інтереси, які повинні узгоджуватися з приписами держави, обов'язковими для виконання всіма суб'єктами права, що є сферою публічного права.

У ЦК України під договором розуміється домовленість 2-х або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 626).

Конкретизуючи поняття договору, В.Г. Олюха доводить, що його дефініція, запропонована в новому ЦК, безпідставно звужує зміст цього поняття, оскільки термін «домовленість» фактично виключає конклюдентні дії й дії з передачі майна, необхідні поряд з домовленістю для укладання реальних договорів. Фахівець пропонує таке визначення договору в розумінні юридичного факту: це правочин 2-х чи більше осіб у визначеній законодавством формі, спрямований на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [137, с. 15]. С.М. Бервено теж критично підійшов до законодавчого формулювання поняття «договір» у зв'язку з тим, що в ньому бракує категорії «правочин», яка введена замість поняття «угода». На його думку, з огляду на ознаки, які відбивають нові базові принципи побудови договірної права, під договором треба розуміти правомірний правочин взаємоузгодженої волі 2-х або більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального правовідношення і на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків у визначеній законом формі [27, с. 12,13].

Інші вчені вважають дефініцію, що міститься в чинному ЦК України, цілком прийнятною, однак треба уточнити, що в силу принципу свободи договору він може бути підставою не тільки виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, а й їх призупинення, відновлення та інших трансформацій [252, с. 441]. Однак роль договору не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), й згідно з вимогами законодавства, звичаїв ділового обороту, добросовісності та справедливості, визна-

чає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірною зобов'язання [92, с. 508]. Із цього випливає, що договір виступає засобом регулювання поведінки сторін у правовідносинах.

Найбільш практичне значення має розуміння договору як документа фіксації укладення угоди. Так, від грамотно складеного договору як юридичного документа, в змісті якого чітко та повно буде відображена специфіка правовідносин з реалізації виноградної продукції, залежить подальша діяльність суб'єктів виноградарства (або вона буде прибуткова, або навпаки збиткова), що врешті-решт впливає на стан розвитку галузі.

На практиці договори в основному мають формальний характер і не відбивають справжніх особливостей відносин між сторонами. Чимало існує випадків укладення договорів, які суперечать закону й обмежують майнові інтереси товаровиробників винограду та іншої виноградної продукції, що, у свою чергу, негативно впливає на організацію виробництва та його результати. Значною мірою ці порушення пов'язані з недосконалою законодавчою базою, диспаритетом цін, недостатнім рівнем і якістю юридичного обслуговування, некомпетентністю посадових осіб, відповідальних за укладання й виконання договірних зобов'язань, та ін. Усе це призводить до такої проблеми, як незахищеність з правової точки зору товаровиробників та споживачів виноградної продукції, більш за все від кабальних та диспаритетних умов переробних підприємств.

Договори, які опосередковують рух сільськогосподарської продукції, чинне законодавство не відокремлює від загального поняття, як це було в радянські часи, що значно спрощує діючу систему правового регулювання опосередкованих ними майнових відносин. Питання про договори в сільському господарстві взагалі є одним зі спірних і проблемних у науці аграрного права. Одні науковці вказують на те, що серед договорів, передбачених ЦК, немає й не може бути так званих сільськогосподарських, або аграрно-цивільних договорів. ЦК не створює якихось перешкод для врахування специфіки сільського господарства в цивільно-правових договорах, оскільки умови визначаються

на розсуд сторін, крім випадків, коли зміст відповідної умови передбачено законом або іншим правовим актом [20, с. 38, 39]. Інші — присвячують договорам на реалізацію сільськогосподарської продукції свої дисертаційні дослідження, серед яких Ц. В. Бичкова, Е. Н. Васильченко, В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Л. В. Лушпаєва, А. М. Статівка, О. А. Поліводський [Див.: 40, 41, 67, 94, 104, 149, 229]. При цьому, в законодавстві важливо повно відобразити специфіку сільськогосподарського виробництва й сільськогосподарських договорів, що виявляється у кожному структурному елементі (предмет, сторони, об'єкт і зміст) [222, с. 172]. Цю думку фахівців ми повністю підтримуємо.

У різних галузях права договір, як правова форма суспільних відносин, набуває особливих рис під впливом особливостей таких відносин. Так, специфічні риси аграрно-правових договорів, як зазначає професор А. М. Статівка, зумовлюються особливостями аграрно-правових відносин, що ґрунтуються на відповідних природних об'єктах, які розвиваються за своїми законами й певною мірою залежать від цих об'єктів і кліматичних умов. Крім того, виробництво сільськогосподарської продукції суттєво пов'язано з живими організмами. Ураховуючи це, науковець визначає аграрно-правовий договір як угоду 2-х чи більше сторін, яка породжує їх права й обов'язки щодо забезпечення й розвитку виробництва аграрної продукції з метою реалізації взаємних майнових та інших інтересів [229, с. 11,12].

Специфіка договорів на реалізацію виноградної продукції та їх класифікація значною мірою зумовлюються особливістю суспільних відносин цього виду.

Варто зауважити, що в Україні не існує спеціального нормативного акта, який відбивав би специфіку відносин у сфері реалізації виноградної продукції. За радянської доби особливості реалізації тієї чи іншої продукції детально регламентувалися в таких правових документах, як Особливі умови поставки продукції, Типові договори на реалізацію продукції та ін. Сьогодні, як показує практика, від врахування цих умов суб'єкти господарювання відмовились, що, на нашу думку, є помилковим,

особливо відносно реалізації виноградної продукції. Ось чому, на наше переконання, необхідно детально вивчити специфіку правового регулювання договірних відносин у сфері реалізації виноградної продукції, яка має бути врахована при укладанні договорів на реалізацію останньої, а також у майбутньому при розробленні та прийнятті Міністерством аграрної політики та продовольства відповідних нормативно-правових актів.

Серед характерних особливостей сільськогосподарського виробництва є віднесення земельних ресурсів до основних засобів виробництва. Що стосується виноградарства, то тут основними засобами нарівні із землею виступають також багаторічні виноградні насадження, що розвиваються за своїми біологічними законами. Отже, результати по одержанню продукції (винограду) не завжди залежать від кількості, якості й інтенсивності праці, затраченої виноградарями, в силу того, що процес виробництва тісно пов'язаний з природними процесами розвитку рослин і живих організмів. Оскільки виноградники є багаторічними насадженнями, можливість їх пошкодження може статися протягом усіх років їх вирощування. Засухи, морози, шкідники роблять виноградарське виробництво сферою достатньо ризикованого вкладення для капіталу.

На формування договірних правовідносин у виноградарстві впливає також відносна масштабність виробництва, зумовлена значними капіталовкладеннями по відновленню та закладці нових виноградників, трудомісткість характеру їх обробки, біологічні особливості виноградної рослини, а також підвищений ризик втрати предмета договору (винограду) до моменту його реалізації. Водночас ці особливості свідчать про те, що без діючої системи державної підтримки й належного правового регулювання неможливо вести мову про загальне підвищення врожайності, стабілізацію положення й розвиток виноградарства.

Розглядаючи специфіку договірних відносин, слід також відмітити, що виноград, як предмет договору, є швидкопсувним продуктом, який має бути реалізований або перероблений невдовзі після зняття з виноградної лози й потребує спеціаль-

них умов зберігання й транспортування. Через те, що сьогодні бракує необхідної кількості транспортних засобів і сховищ для зберігання цього продукту, неврахування вказаних питань у договорі викликає гострі проблеми в процесі реалізації продукції.

Особливість правовідносин, пов'язаних з реалізацією виноградної продукції, виявляється також в процесі ціноутворення, зокрема при визначенні критеріїв диференціації цін на виноград. При цьому варто зазначити, що на даний час існує стійка й законодавчо не врегульована проблема у виноградарстві — диспаритет цін на засоби виробництва, інші види матеріально-технічних ресурсів і виноградну продукцію. Виробники останньої більш обмежені в можливостях підвищувати ціни на свою продукцію у порівнянні з суб'єктами промисловості (на нові покоління техніки, обладнання тощо).

Суспільні відносини в галузі виноградарства в силу своєї специфічності зумовлюють власний підхід до класифікації договорів з реалізації продукції, яка в сучасних умовах набуває важливого значення, у зв'язку з чим, на нашу думку, потребує більш детального дослідження.

ЦК України надає сільськогосподарським товаровиробникам широкі можливості вибору видів договірних зобов'язань у царині реалізації продукції: це договори купівлі-продажу, постачання, контрактації, міни. До названої групи договорів професор В. В. Луць відносить також: а) договір прийому від виробників сільськогосподарської сировини на зберігання й переробку незалежно від напрямків подальшого використання; б) продаж заготівельникам і на ринках сільгосппродукції сільгосппідприємствами, орендарями, громадянами, які ведуть підсобне господарство; в) договір комісії з торговими організаціями [257, с. 146, 147]. З нашої точки зору, договори на зберігання й переробку сировини не належать до договорів на реалізацію сільськогосподарської продукції, тому що в них бракує основної ознаки, яка об'єднує цю групу, — переходу права власності на продукцію від однієї сторони до другої.

О.А. Поліводський обґрунтовує свою пропозицію щодо системи договорів на реалізацію сільськогосподарської продукції, яка складається з договорів: а) контрактації сільськогосподарської продукції; б) купівлі-продажу сільськогосподарської продукції; в) міни; г) комісії. При цьому договір-купівлі продажу, на його переконання, включає в себе договори: (а) купівлі-продажу сільськогосподарської продукції в роздріб; (б) поставки сільськогосподарської продукції; (в) купівлі-продажу сільськогосподарської продукції на біржовому ринку (форвардні, ф'ючерсні, спотові угоди) [144, с. 6]. Що ж стосується договору комісії, відмічає науковець, то цей вид договору є організаційним, спрямованим на забезпечення реалізації продукції й має представницьку природу [150, с. 61]. Як вбачається, договір поставки не слід було включати до договору купівлі-продажу, а відокремити його нарівні з іншими договорами.

На нашу думку, система договорів на реалізацію виноградної продукції повинна складатися з таких договорів: (1) контрактації; (2) купівлі-продажу (оптової й роздрібною купівлі-продажу); (3) біржові угоди (спотові, ф'ючерсні, форвардні й опціонні); (4) поставки; (5) міни; (6) комісії.

В умовах планової системи радянської доби в регулюванні господарських зв'язків між виробником винограду, з одного боку, й заготівельними підприємствами, підприємствами переробної промисловості й торгівлі — з другого, важливе місце займав договір контрактації. На сьогодні цей вид договору фактично не використовується при реалізації винограду. Однією з причин цього слід визнати те, що цивільним і господарським законодавством недостатньо чітко визначена правова природа й предмет такого договору.

Панівне становище в договірних відносинах з реалізації виноградної продукції на даний час належить договорам купівлі-продажу й поставки, які детально будуть досліджені в наступному підрозділі. Договір купівлі-продажу в роздріб застосовують з метою одержання готівки, реалізуючи продукцію як у переробленому (свіжому) вигляді, так і в переробленому,

де переробка здійснюється або на власних потужностях, або на спеціальних підприємствах переробної промисловості шляхом укладення договорів.

У сфері реалізації виноградної продукції дуже поширено застосування договору міни. Як показує практика, в умовах важкого фінансово-економічного становища за відсутності необхідних коштів на придбання палива й мастильних матеріалів, мінерального добрива, засобів захисту рослин, запчастин тощо товаровиробники змушені розраховуватися за це виробленою сільськогосподарською продукцією, укладаючи договір міни. При цьому нерідко спостерігається яскраво виражений диспаритет цін не на користь товаровиробників виноградної продукції, з явним порушенням їх інтересів.

За ЦК України учасники договірних відносин можуть укладати договори, як передбачені законом, так і не передбачені, але йому не суперечать (пп. 1 п. 2 ст. 11, п. 1 ст. 6 ЦК). Це положення в ринкових умовах має важливе значення для суб'єктів договірних відносин у зв'язку з існуванням багатоманітності й складності договірних зв'язків, що виникають при виробництві продукції сільського господарства й продовольства і потребують застосування більш складних конструкцій договорів, які прямо не передбачені чинним законодавством. Такі договори називають змішаними. З точки зору інтересів сторін цей вид договору виступає правовою формою реалізації декількох інтересів договірних партнерів, практична корисність яких полягає в тому, що їх укладання звільняє сторони від укладення договорів точно за галузевою ознакою [229, с. 14].

Наприклад, до змішаного договору у сфері виробництва й реалізації виноградної продукції відносять договір переробки винограду на давальницьких умовах, який містить у собі елементи як договору міни й поставки, так і договору підяду. За своєю сутністю договір переробки на давальницьких умовах є договором на виконання робіт [18, с. 10]. На наше переконання, якщо він містить у собі елементи договорів поставки й міни, які є договорами на реалізацію виноградної продукції, то в де-

яких випадках його можна віднести до договорів на реалізацію продукції, наприклад, якщо оплата за виконану роботу здійснюється сировиною (виноградом) або готовою продукцією.

Можливість укладення такого договору у виноградарстві спеціально передбачена Порядком переробки винограду, плодів та ягід на виноматеріал на давальницьких умовах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України 6 листопада 1997 р. [174]. Відповідно до нього переробка винограду, плодів та ягід на виноматеріали на давальницьких умовах здійснюється суб'єктами господарської діяльності незалежно від форм власності (виконавцями) за наявності в них спеціального дозволу (ліцензії), оформленого з додержанням установлених вимог. Договори про переробку давальницької сировини, укладені замовниками з виконавцями — підприємствами, що належать до системи Міністерства агропромислового комплексу, підлягають реєстрації в органах останнього, а укладені з виконавцями-підприємствами Укркоопспілки — в Укркоопспілці. Договори про переробку давальницької сировини, укладені з іншими виконавцями, підлягають реєстрації залежно від їх місцезнаходження в обласних, Київській і Севастопольській міських державних адміністраціях, в органі, уповноваженому Радою міністрів АРК. Розрахунки за послуги з переробки давальницької сировини, що надаються виконавцями, можуть провадитися повністю або частково давальницькою сировиною чи готовою продукцією (виноматеріалами), на одержання якої повинна оформлюватися ліцензія.

Вважаємо, що доцільно було б розробити і прийняти Міністерством аграрної політики та продовольства України спеціальний нормативний документ стосовно переробки винограду на давальницьких умовах не тільки на виноматеріали, а й на готову продукцію (вино, шампанське тощо). Це пов'язано з тим, що сьогодні реалізація винограду за договорами купівлі-продажу й поставки позбавляє більшість виноградарських господарств отримувати хоч б яку частину того прибутку, який одержують споживачі винограду (наприклад, виноробні заво-

ди) при реалізації виноробної продукції. Таким чином, маючи дозвіл реалізовувати готову продукцію виробники винограду за наявності в них спеціального дозволу (ліцензії), будуть мати можливість отримувати набагато більше прибутку, а значить, вирішувати важливі проблеми, пов'язані з виноградарським виробництвом.

В опосередкуванні відносин товаровиробників винограду з підприємствами торгівлі, постачальницькими та іншими організаціями, які, як правило, реалізують виноград фізичним особам, застосовується також договір комісії. Він опосередковує в основному відносини по наданню торговельних послуг шляхом вчинення угод однією особою в інтересах іншої; це є торговельним посередництвом [258, с. 270]. Застосування цього договору у виноградарському господарстві вирішує проблему реалізації надлишків продукції у великих виноградарських господарствах і продукції невеликих господарств, які не мають налагоджених каналів її реалізації, що дозволяє якомога швидше довести продукцію до споживачів з найменшими затратами.

Порівняно новим видом відносин, які знаходяться на стадії становлення, є відносини у сфері реалізації виноградної продукції через спеціалізовані аграрні біржі, створення системи яких започатковано Указом Президента України від 18 січня 1995 р., № 63/95 «Про заходи щодо реформування аграрних відносин». Основними інструментами аграрно-біржового ринку є біржові угоди, які становлять собою окрему групу договорів. Згідно зі ст. 15 Закону України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р., № 1956, біржовою операцією визнається угода, що відповідає сукупності таких умов: а) якщо вона становить собою купівлю-продаж, поставку чи обмін товарів, допущених до обігу на товарній біржі; б) якщо її учасниками є члени біржі; в) якщо вона подана до реєстрації й зареєстрована на біржі не пізніше наступного за здійсненням угоди дня [205]. Особливістю угод на реалізацію сільгосппродукції (в тому числі й виноградної) через біржовий ринок є також специфіка їх укладання, що має за мету визначення предмета й ціни на то-

вари шляхом установлення співвідношення попиту і пропозиції на конкретний момент часу, і місце укладання або реєстрації — товарна біржа [150, с. 127, 128].

Порядок здійснення біржових операції стосовно торгів сільськогосподарською продукцією затверджено спільним Наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України, Міністерства економіки України і Міністерства фінансів України від 3 квітня 1996 р., № 103/44/62 «Про затвердження Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією», які встановлюють правила поведінки учасників торгів, посадових осіб і працівників бірж, визначає зміст біржових угод та встановлюють гарантії їх виконання [179].

Згідно з п. 6.2. цих Типових правил під час біржових торгів можуть бути укладені угоди, пов'язані з: (1) негайною (від одного до 30 днів) взаємною передачею прав та обов'язків щодо реальної сільськогосподарської продукції (спотова угода); (2) відстроченою (від 30 до 360 днів) взаємною передачею прав та обов'язків щодо реальної сільськогосподарської продукції (форвардна угода); (3) взаємною передачею прав та обов'язків щодо стандартного контракту (ф'ючерсна угода); (4) поступкою прав на майбутню передачу чи набуття прав та обов'язків щодо реального товару або стандартного контракту (опціонна угода). Стандартним контрактом на біржовий товар є контракт, за яким кількість, якість, базис поставки і строки виконання є стандартними. Єдиною змінною його величиною є ціна, що визначається в процесі біржового торгу.

Практика господарювання засвідчує, що реалізація виноградної продукції за допомогою біржової торгівлі, основною функцією якої відповідно до Закону України «Про товарну біржу» є формування ринкових цін на підставі попиту і пропозицій, дає змогу виноградарським господарствам реалізовувати свою продукцію за вигідною для них ціною. Позитивним також є те, що застосування біржових угод надає можливості застрахувати товар від несприятливої зміни цін на ринку й авансувати виноградарські господарства під майбутні поставки сировини

виноробними підприємствами. На жаль, на сьогодні цей вид договірних відносин не знайшов на практиці широкого застосування.

У процесі становлення й покращення виробничої діяльності в галузі виноградарства необхідною умовою є вдосконалення самої структури договірних зв'язків, у тому числі тих, що складаються у сфері реалізації винограду та іншої виноградної продукції. На вагому роль структури договірних зв'язків для народного господарства вказували у своїх працях В. П. Жущман, М. К. Сулейменов, В. Н. Яковлев. Так, М. К. Сулейменов зауважував, що вдосконалювати господарські відносини неможливо без ретельної обробки тих правових форм, у яких вони виявляються [234, с. 4, 5]. Це збільшує роль дослідження договірних відносин, особливо структури договірних зв'язків, для визначення найбільш раціональної їх структури між підприємствами. Структура договірних зв'язків фактично окреслює шляхи прямування продукції від виробника до споживача, забезпечує її рух за призначенням у найбільш короткі строки й у найбільш якісному стані, що значно знижує всі супутні витрати [263, с. 34, 35].

У юридичній літературі єдиного підходу до поняття «структура договірних зв'язків» немає. Одні вчені розглядають його з точки зору складу суб'єктів договору [251, с. 59], інші відносять сюди і склад його виконавців [136, с. 59, 60], треті — нарівні з колом учасників договору включають у поняття структури зміст договору [31, с. 177].

При визначенні структури договірних зв'язків, відмічає М. К. Сулейменов, треба враховувати, по-перше, коло учасників договору і, по-друге, кількість самих договірних зв'язків, що знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії. Коли укладається один договір між 2-ма сторонами або ланками — це проста структура договірних зв'язків. Якщо єдиний процес руху продукції опосередковується низкою договорів, у яких беруть участь 3 чи більше суб'єктів, має місце складна структура договірних зв'язків. Якщо ланцюжок прямих договорів опосередковує рух

продукції через посередника, можемо вести мову про посередницькі договірні зв'язки [234, с. 34, 35, 47, 48].

Структура договірних зв'язків по заготівлі виноградної продукції, на думку професора В.М. Яковлева, повинна визначатися шляхом одночасного (а) вивчення каналів її руху від виробників чи поставщиків до споживачів або заготівельників, (б) установлення, хто є учасником відносин, і (в) з'ясування, у яких договірних відносинах здійснюється зв'язок сторін — виконавців договірних обов'язків [263, с. 35].

Система зв'язків з реалізації продукції виноградарства характеризується декількома варіантами договірних структур.

Перший варіант — реалізація виноградної продукції за прямим договором, де відносини формуються безпосередньо між товаровиробниками виноградної продукції і її споживачами — підприємствами заготівельними, переробної промисловості, громадського харчування, оптової й роздрібною торгівлі. Зобов'язання, які пов'язують суб'єктів цих відносин, — це договори купівлі-продажу, поставки, контракції та міни. За цим варіантом право власності на виноградну продукцію переходить від товаровиробника до іншої сторони, а договірний зв'язок відповідає реальному руху продукції і грошовим розрахункам.

Доведення продукції від виробника до споживача може опосередковуватись одним прямим договором (проста структура договірних зв'язків) або декількома такими договорами (складна структура договірних зв'язків). У другому випадку товаровиробник виноградної продукції укладає договір купівлі-продажу або контракції зі спеціалізованою заготівельною організацією, всі обов'язки за яким виконуються сторонами, що його уклали. Подальший рух продукції від заготівельної організації до споживачів опосередковується договором поставки, стороною якого вже не є товаровиробник.

Другий варіант — реалізація продукції декількома договірними формами через посередника. У цьому разі договори становлять єдиний ланцюг договірних відносин, сторони яких певною мірою беруть участь у просуванні продукції від това-

ровиробників до споживачів. Включення 2-х або більше договорів до єдиного ланцюга договірних зв'язків пояснюється тим, що товаровиробник виноградної продукції, виконуючи свій обов'язок за договором, одночасно виступає за дорученням свого договірного контрагента як фактичний виконавець обов'язків останнього перед третьою особою. У процесі виконання таких договорів право власності на продукцію переходить до третьої особи.

До посередницьких належать договірні відносини, які встановлюються за допомогою посередників на стороні продавця — аграрного товаровиробника та (або) покупця (дистриб'ютора, агента, консигнатора, брокера), взаємовідносини яких опосередковуються додатковими договорами на виконання послуг — агентськими, комісії, доручення, консигнації [22, с. 13, 14].

Своєрідні умови сільськогосподарського виробництва не завжди сприяють вирощуванню, дозріванню, збиранню й заготівлі винограду, що підриває гарантійну силу безпосередніх договірних зв'язків виробників зі споживачами. Найчастіше посередницькі договори застосовуються при реалізації виноградної продукції в торгову мережу.

Слід наголосити на доцільності встановлення контрагентами договорів з реалізації виноградної продукції прямих тривалих господарських зв'язків. Це дає можливість прямого співробітництва споживача й виробника, де для останнього такі зв'язки гарантують стійкість виробничої програми й економічних показників діяльності, мінімальні витрати на підготовку виробництва, можливість поліпшення якісних характеристик і технології виготовлення продукції й сукупність капіталовкладень, а для споживача відкривають можливості надійнішого й економічнішого постачання, прискореного виконання замовлень, чіткого дотримання встановленої технології й організації виробництва тощо [69, с. 32].

На сьогодні товаровиробники виноградної продукції при її реалізації, поряд з диспаритетом цін на промислову й сільськогосподарську продукцію, про який указувалось раніше, зустрі-

чаються ще с такими проблемами, як-от: (а) недосконалість або відсутність необхідної кількості матеріально-технічних засобів, (б) недостатність переробних підприємств, (в) наявність біржової торгівлі й нових форм договорів тільки теоретично, (г) низькій рівень і якість юридичного обслуговування виробників продукції, (д) некомпетентність посадових осіб, відповідальних за укладання й виконання договірних зобов'язань, та ін.

Щоб виправити становище, за якого реалізувати виноград складніше, ніж його виростити, треба розробити і здійснити комплекс заходів правового, організаційного, економічного й соціального характеру: (1) підготувати стабільну нормативно-правову базу, оптимізувавши кількісний і якісний показники нормативних актів; (2) спростити системи ліцензування й сертифікації виноградної продукції; (3) створити чітке взаємопідпорядкування органів державної влади, що здійснюють державне регулювання ринку виноградо-виноробної продукції, й визначити їх повноваження; (4) удосконалити систему оподаткування, митно-тарифного регулювання експорту-імпорту сировини й готової продукції; (5) сформувати діючу систему мотивації і стимулювання праці у виноградарстві, підвищити рівень і якість життя селян-виноградарів, їх соціальну сферу, розробити і втілити в життя ефективну систему оплати праці останніх залежно від його якості. Тільки при комплексному підході до вирішення проблем функціонування виноградарства є можливість ефективно його організувати, зокрема визначити форми перспективних договірних відносин у сфері реалізації виноградної продукції.

2.2. Договори купівлі-продажу й поставки виноградної продукції

В умовах панування ринкової економіки договір купівлі-продажу є найпоширенішим правовим засобом реалізації виноградної продукції. Сьогодні, в процесі становлення української правової системи, виникають певні проблеми щодо місця і ролі цього договору у системі договорів, що викликає серед

науковців певні дискусії, які в контексті даного дослідження доцільно висвітлити. Традиційно цей договір визнавався окремим видом зобов'язання. Із прийняттям нового Цивільного кодексу України він став розглядатися як узагальнене поняття, що включає в себе роздрібну купівлю-продаж, поставку, контракцію сільськогосподарської продукції, постачання електричними та іншими ресурсами через приєднану мережу, міну (бартер).

Стосовно такого трактування договору купівлі-продажу існують різноманітні думки вчених-правників. Приміром, О. А. Поліводський вважає, що не варто визначати правову категорію «договір купівлі-продажу» як окреме, вище рангом, узагальнююче поняття щодо інших договорів, що передбачають відчуження, зокрема, сільськогосподарської продукції, а доцільніше його залишити як окремий вид зобов'язання. У визначенні інших видів зобов'язань, які мають багато спільного із цим договором, варто робити посилання на правила, що застосовуються в договорі [150, с. 111]. З такими висновками щодо системи договорів, на нашу думку, слід погодитись.

Протилежною є думка правників, які вважають доцільним збереження наміченої в законодавстві тенденції розширення сфери дії інституту купівлі-продажу й залишення як різновид договору купівлі-продажу договорів поставки, контракції та інших, що були раніше самостійними договірними формами [32, с. 12].

Серед видів договору купівлі-продажу залежно від особливостей організаційно-правових форм торгівлі, специфіки відчужуваних об'єктів та особливостей способів укладання й виконання договору виділяють такі договори: (а) в оптовій та роздрібній торгівлі; (б) договори, які укладають на біржах та аукціонах; (в) договори, що укладаються на внутрішньому та зовнішньоекономічному ринку; (г) купівлі-продажу на умовах комісії, консигнації чи поставки. Основною ознакою цих договорів є те, що вони укладаються переважно на майно, яке є в наявності й підготовлене до відчуження [257, с. 7]. Це част-

ково пояснює поширеність цих договорів у галузі виноградарства, де при укладанні покупцеві важливо бачити товар і за зовнішніми ознаками мати попереднє уявлення про його якість, щоб визначитися з метою його подальшого використання.

За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність іншій (покупцеві), а покупець зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК України). Таке розуміння договору купівлі-продажу існує ще з часів класичного римського права.

Традиційно договір купівлі-продажу продукції виноградарства вважався консенсуальним, тобто права й обов'язки сторін за ним виникали з моменту досягнення сторонами згоди за всіма пунктами — істотними умовами в належній формі. Водночас із поняттям договору купівлі-продажу, передбаченого вказаною статтею з'явилася можливість укладання реального договору, необхідною умовою якого вважається передача товару. Щодо питання реальності договору купівлі-продажу, С.М. Бервено підкреслює, що можливість його визнання саме таким є помилкою через невдалу конструкцію визначення цього поняття в ЦК України.

З його погляду, розробники ЦК, вірогідно, мали на увазі цією конструкцією визначити момент виконання стороною передбаченого договором обов'язку, який або може співпадати з моментом укладання договору, або може бути віддалений від цього моменту певним проміжком часу. Тому на практиці при визначенні консенсуальності чи реальності договору необхідно оцінювати його ознаки й умови, передбачені як законом, так і самими сторонами [27, с. 34, 35].

Договір купівлі-продажу виноградної продукції є двостороннім, оскільки кожна зі сторін (продавець і покупець) несе обов'язки на користь іншої сторони і вважається одночасно боржником і кредитором. З обов'язку продавця передати продукцію покупцеві впливає право останнього вимагати такої передачі.

Договір купівлі-продажу є оплатним, оскільки продавець за виконання своїх обов'язків з передачі товару покупцеві повинен отримати від останнього зустрічне грошове надання, яке, наголосимо, є обов'язково грошовим, а не будь-яким іншим майновим наданням.

Предмет договору купівлі-продажу виноградної продукції згідно зі ст. 180 ГК України є істотною умовою. За ст. 656 ЦК України це товар, який має продавець на момент його укладання або який буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Предметом договору купівлі-продажу виноградної продукції є садивний матеріал винограду, виноград або продукти його переробки.

Виробництво й реалізація садивного матеріалу винограду регулюється Законами України «Про насіння і садивний матеріал» від 26 грудня 2002 р. [191]., «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 1993 р. [194] та іншими законами й нормативними актами України, прийнятими відповідно до них. Згідно зі ст. 1 Закону «Про насіння і садивний матеріал» до садивного матеріалу належать рослини та їх частини, що вважаються придатними для відтворення цілісних рослин. Значним недоліком цього Закону є об'єднання різних понять — садивного матеріалу винограду й матеріалу для розмноження винограду — єдиним терміном «садивний матеріал», що викликає значні труднощі в обігу цієї продукції.

У правових джерелах і законодавстві зарубіжних країн (Франції, Італії, Молдови та ін.) у галузі виноградарства застосовуються окремі поняття: (а) садивний матеріал — як прищеплені чи кореневласні рослини, що використовуються для закладки виноградних насаджень; і (б) матеріал для розмноження винограду — як частини вегетативних органів винограду, лоза, пагони, бруньки. Згідно з чинним законодавством України (ст. 180 ГК, ст. 656 ЦК України) чітке визначення предмета договору є неодмінною обов'язковою умовою. Тому при укладанні договорів купівлі-продажу, поставки чи інших договорів щодо реалізації товару необхідно чітко розмежовувати понят-

тя «садивний матеріал» і «матеріал для розмноження винограду» як предмета договору. Для ліквідації цієї прогалини є сенс, на нашу думку, внести відповідні зміни й доповнення насамперед до Закону України «Про насіння і садивний матеріал».

Порядок обігу садивного матеріалу винограду визначено розд. IV зазначеного Закону. Відповідно до його ст. 18 садивний матеріал вводять в обіг після його визнання державними органами управління й контролю в насінництві й розсадництві, що підтверджується відповідним документом установленої форми — сертифікатом на насіння. Садивний матеріал вважається визнаним, якщо за сортовою чистотою й посівними якостями відповідає вимогам нормативного документа й належить до сорту, занесеного до Реєстру сортів рослин України, або за результатами державного випробування сорту визнано перспективним.

Особливістю предмета договору купівлі-продажу виноградної продукції є її різноманітне призначення. Виноград є готовим продуктом, який можна вживати, він може бути предметом договору роздрібної купівлі-продажу, а виноматеріали — вже сировина для переробної промисловості, яка не підлягає реалізації на ринку. Така відмінність має суттєве значення при визначенні прав та обов'язків сторін за договором. Зокрема, при відмові покупця від прийняття винограду господарство може продати його іншому підприємству або на ринку, в той час як такого права на реалізацію виноматеріалів господарство не має.

Договірні зобов'язання з купівлі-продажу винограду як сільськогосподарської продукції мають свій предмет, що визначається 3-ма показниками — кількістю, асортиментом і якістю останньої. Кількість винограду, що підлягає продажу, встановлюється в договорі у вагомому (центнерах) і грошовому вираженні роздільно по кожному сортовому складу винограду. Визначення кількості винограду за договором купівлі-продажу безпосередньо пов'язано з вирішенням питань асортименту. Під асортиментом виноградної продукції треба розуміти зумовлене договором кількісне співвідношення між різними

за якістю ботанічними сортами свіжого винограду, який підлягає здачі у визначені договором строки, та напрямками його використання [263, с. 55].

Таким чином, асортимент винограду визначається породно-сортовим складом виноградних насаджень, що культивуються у відповідних районах. Для отримання різноманітного асортименту винограду, який має високі смакові якості, відрізняється тривалістю зберігання і транспортабельністю, у виноградарських країнах (Молдові, Україні, Росії, Угорщині, Грузії) здійснюється породно-сортове районування виноградних насаджень, засноване на розведенні в конкретній місцевості найбільш урожайних і високоякісних сортів цих культур. Спеціалізація й сорторайонування винограду провадиться відповідно до ґрунтово-кліматичних умов, рельєфу, агробіологічних сортів винограду, їх виробничому напрямку, технологічної оцінки та якості виноробної продукції, яка з них отримується в різних зонах і районах.

За існуючим природним районуванням на території України виділено 15 основних виноградарських зон (макрозон) сорторайонування (Кримське Присивашся, Центральний степовий Крим, Східний підвищено-степовий Крим, Південно-західний Крим, Гірсько-долинний Крим, Південний берег Криму, Закарпатська, Бесарабсько-придунайська, Одеська причорноморська, Західно-стєпова й придністровська, Правобережна нижньо-дніпровська, Лівобережна степова, Очаково-прилиманська, Інгуло-Бузька, Приазовсько-стєпова), в межах яких визначено 58 природно-виноградарських районів (мікрорайони) спеціалізації виноградарства й виноробства. По кожному з останніх визначено напрямок використання винограду й підібрано відповідний сортовий склад. Макро- й мікрорайонування сприяють раціональному використанню виноградною рослиною природних умов, широкому діапазону виробництва галузі, високій економічній ефективності виноградо-виноробного комплексу [45, с. 47].

До числа критеріїв, які визначають асортимент винограду, відносять напрямок використання цього виду продукції та його

якісну значущість. У ст. 1 Закону України «Про виноград та виноградне вино» розрізняються 2 групи виноградного асортименту: а) столові сорти винограду, що вирощуються для споживання у свіжому вигляді, б) технічні сорти, призначені для виробництва виноробної продукції. У цьому ж Законі названо ще одну групу, яка включає сорти винограду, одержані в результаті селекції після схрещування європейських сортів з іншими видами винограду роду *Vitis* (гібриди) [160].

Зауважимо, що всередині кожної з груп асортимент винограду розгортається відповідно до ампелографічного сорту. Зазвичай у договорах не завжди вказується розгорнутий асортимент виноградної продукції, а лише група — столовий або технічний виноград. Детальне визначення асортименту згідно з ампелографічними сортами наводиться в специфікаціях, які є невід'ємною частиною договору.

Із виконанням зобов'язань за кількістю тісно пов'язано виконання зобов'язань за якістю й безпечністю винограду та іншої виноградної продукції, що реалізується за договором купівлі-продажу. Ці договори повинні укладатись відповідно до законодавства, яке регулює якість і безпечність продукції, зокрема, Законами України «Про стандартизацію» від 17 травня 2001 р., № 2408-III [202] та «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23 грудня 1997 р., № 771 [158]. Останній регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає правовий порядок забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, знаходяться в обігу, імпортуються чи експортуються. Ці відносини регулюються нормами публічного права та мають імперативний характер, незважаючи на те, що реалізація цієї продукції впорядковується нормами приватного права за умов свободи договірних відносин.

Під якістю виноградної продукції слід розуміти сукупність фактичних поживних і виробничих властивостей виробленої виноградної продукції, що відповідають установленим вимо-

гам нормативних документів щодо задоволення потреб споживача згідно з конкретними цілями її використання і споживання протягом певного строку придатності.

Безпечність виноградної продукції — це її стан, що є результатом діяльності з виробництва й обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, установлених санітарними та/або технічними регламентами, й забезпечує впевненість у тому, що продукція не завдає шкоди здоров'ю людини, якщо вона спожита за призначенням.

Держава через свої органи, що забезпечують розробку, затвердження та впровадження санітарних заходів щодо безпечності та якості харчової продукції (ст. 4. Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів»), у тому числі виноградної, здійснює захист життя і здоров'я населення від шкідливих чинників, які можуть бути в ній присутніми.

Важливу роль у визначенні якості виноградної продукції (окрім вказаних вище законів) відіграють Закони України «Про пестициди і агрохімікати» від 02 березня 1995 р., № 86 [196], «Про захист прав споживачів» від 05 грудня 1991 р., № 1023-ХІІ [181], «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р., № 4004-ХІІ [170], декрет Кабінету Міністрів України «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» від 08 квітня 1993 р., № 30-93 [164].

Показниками якості харчових продуктів і продовольчої сировини є комплекс ознак і властивостей, притаманних кожному виду харчової продукції чи продовольчої сировини (окремо або ж їх партіям) однорідним групам, що визначають харчову цінність і споживчі властивості й дають можливість їх ідентифікувати. В основі визначення якості винограду, його товарної цінності лежать різноманітні показники. До зовнішніх ознак визначення якості виноградної продукції відносяться розмір, колір, форма, ступень ураження хворобами чи сільськогосподарськими шкідниками, механічні та інші пошкодження, цільність, щільність, чистота винограду та ін. Для визначення

внутрішніх властивостей провадиться спеціальний лабораторний аналіз, який установлює вміст цукру, загальну кислотність у ягодах винограду, надає інші показники згідно з тими нормами, стандартами і правилами, відповідно до яких закріплюються вимоги щодо якості й безпеки виноградарської продукції. На сьогодні існує численна низка державних і галузевих стандартів, правил, норм, умов, яким повинні відповідати показники безпеки й вимоги щодо якості виноградної продукції й методів її перевірки. Чинне законодавство дозволяє визначити такі правила й умови:

- 1) РСТ УССР 1953-89. Виноград свіжий для виробництва соку. Технічні умови;
- 2) ДСТУ 2366-94. Виноград свіжий технічний. Технічні умови;
- 3) ДСТУ 2438-94 (ГОСТ 25896-94). Виноград свіжий столовий. Технічні умови;
- 4) ДСТУ 4172-2003. Виноград столових сортів. Настанови зі зберігання на холоді;
- 5) ГОСТ 6882-88. Виноград сушений. Технические условия;
- 6) ГОСТ 24433-80. Виноград свежий ручной уборки для промышленной переработки на виноматериалы. Технические условия;
- 7) ГОСТ 25892-83. Сок виноградный натуральный. Технические условия;
- 8) ГОСТ 25896-94. Виноград свежий столовый. Технические условия;
- 9) ГОСТ 28346-89 (ИСО 2168-74, ИСО 2169-81). Виноград свежий столовый. Хранение в холодильных камерах;
- 10) ГОСТ 28472-90. Виноград свежий ручной уборки для консервирования. Требования при заготовках и поставках;
- 11) ГОСТ 29181-91. Виноград свежий столовый. Хранение в холодильных камерах с регулируемой газовой средой;

Згідно з п. 14 Інструкції про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання за якістю, затвердженої постановою Державного арбітражу при Раді Міністрів СРСР від 25 квітня 1966 р., № П-7

якісний прийом покупцем виноградної продукції та перевірка її асортименту здійснюються відповідно до діючих ГОСТів, технічних умов, основних та особливих умов поставки та інших обов'язкових для сторін правил, а також за супровідними документами, які підтверджують якість продукції, що постачається [77]. Вимоги щодо якості винограду, який підлягає подальшій переробці у виноробну продукцію, встановлені і ст. 3 Закону України «Про виноград та виноградне вино» [160]. Усі названі вимоги мають імперативний характер. Сторони при виконанні договірних зобов'язань повинні суворо їх додержуватися.

Для підтвердження якості виноградної продукції, яка реалізується, застосовуються наступні документи:

1. Декларація про відповідність, сертифікат відповідності чи свідоцтво про визнання відповідності. Відповідно до Закону України «Про підтвердження відповідності» від 17 травня 2001 р., № 2406-III декларацією про відповідність визнається документально оформлена в установленому порядку заява виробника, де дається гарантія відповідності продукції вимогам, встановленим законодавством; сертифікатом відповідності — документ, який підтверджує, що продукція, системи якості, системи управління якістю, системи управління доквіллям, персонал відповідає встановленим вимогам конкретного стандарту чи іншого нормативного документа, визначеного законодавством; свідоцтвом про визнання відповідності — документ, що засвідчує визнання іноземних документів про підтвердження відповідності продукції вимогам, встановленим законодавством України. Порядок підтвердження відповідності залежатиме від того, у якій сфері він здійснюється. Декларацію про відповідність у законодавчо нерегульованій сфері виробник виноградної продукції може скласти за власною ініціативою або на підставі договору зі споживачем. Декларування же відповідності в законодавчо регульованій сфері запроваджується технічними регламентами й встановлюється для окремих видів виноградної продукції, затверджених Кабінетом Міністрів України. Із виноградної продукції до Переліку про-

дукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні затвердженого наказом Держстандарту України від 30 серпня 2002 р., № 498, належать консерви плодови, ягідні (фруктові) для дитячого харчування, соки й напої, вина виноградні, коньяки, коньячні напої [173]. Підтвердження відповідності цієї продукції вимогам стандартів та іншим нормативно правовим актам, що діють в Україні, є обов'язковим для її товаровиробників і постачальників. Інша продукція може бути сертифікована на добровільних засадах у порядку, визначеному договором між заявником (виробником, постачальником) і органом із сертифікації.

2. Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи щодо безпечності харчових продуктів чи санітарно-епідеміологічний (гігієнічний) сертифікат. Відповідно до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р., № 4004-ХІІ: (1) висновком державної санітарно-епідеміологічної експертизи визнається документ установлені форми, в якому на підставі результатів аналізу ризику та перевірки (розширеного контролю) наданого виробником або постачальником зразка харчового продукту, допоміжних засобів та матеріалів для виробництва та обігу харчових продуктів, його виробничої технології і технологічного обладнання, що використовується при його виробництві, визначається перелік санітарних заходів та технічних регламентів, яких повинні дотримуватися виробник та постачальник для забезпечення безпечності харчового продукту; (2) гігієнічним сертифікатом є разовий документ суворої звітності, виданий органами, установами та закладами державної санітарно-епідеміологічної служби, що підтверджує безпеку для здоров'я та життя людини окремих видів товарів широкого вжитку (харчових продуктів і напоїв тощо) на підставі результатів проведених санітарно-хімічних, токсикологічних, фізико-хімічних, радіологічних, мікробіологічних та інших досліджень [170]. Усі види нових та спеціальних харчових продуктів підлягають обов'язковій державній реєстрації, яка здійснюється шляхом ведення Державного реєстру спеціальних харчових

продуктів та реєстру висновків державної санітарно-епідеміологічної експертизи на продовольчу продукцію.

За відсутності вказаних супровідних документів (або деяких з них) отримувач продукції закінчує якісний прийом і складає акт про фактичну якість та асортимент продукції, що поступила, де вказує, яких документів бракує (п. 14 Інструкції про порядок приймання продукції за якістю). Якість виноградної продукції відвантажуваної покупцеві, визначається шляхом проб та аналізів, відповідно до діючих державних стандартів, технічних умов тощо. Наприклад, при реалізації свіжого винограду продавцеві належить здійснити відбір проб відповідно до ГОСТу 26929-94 «Сировина і продукти харчові. Підготовка проб. Мінералізація для визначення змісту токсичних елементів» [235]. Небезпечні та неякісні харчові продукти і продовольча сировина, які неможливо повернути в обіг, підлягають утилізації або знищенню в порядку, встановленому Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 р., № 1393-XIV [159].

Крім обов'язку передати покупцеві товар, який відповідає вказаним вище умовам за кількістю, асортиментом і якістю, продавець несе обов'язок передати товар в обумовлений у договорі строк (ст. 663 ЦК). Правильне визначення строків виконання договору купівлі-продажу виноградної продукції та їх дотримання має велике значення для належного виконання зобов'язання по продажу цієї продукції за якістю й кількістю, тому що якість свіжого винограду як швидкопсувного продукту прямо залежить від умов зберігання і строків їх доставки покупцеві.

Для переробних підприємств виконання умов щодо рівномірного постачання виноградної продукції має не менш важливе значення. Нерегулярне постачання сировини призводить до порушення режиму роботи підприємства, простоям обладнання, і, навпаки, згущені поставки продукції за відсутності відповідних умов зберігання, призводять до її псування, втрати і збитків.

Наступною істотною умовою договору купівлі-продажу виноградної продукції є ціна, тобто певна грошова сума, сплачувана покупцем за одержану від продавця виноградну продукцію. Зазначимо, що ефективність розвитку галузей виноградарства й виноробства країни значною мірою залежить від стану ціноутворення на його продукцію.

Стаття 632 ЦК України закріплює, що сторони в договорі купівлі-продажу виноградної продукції ціну встановлюють вільно, за домовленістю. Згідно із Законом України «Про ціни і ціноутворення» від 21 червня 2012 р., № 5007-VI в Україні застосовуються ціни вільні і державні регульовані [208]. Вільні встановлюються на всі види продукції й товари, за винятком державно врегульованих цін. Зокрема, відповідно до Положення про державне регулювання цін (тарифів) на продукцію виробничо-технічного призначення, товари народного споживання, роботи та послуги монопольних утворень, затвердженого постановою КМУ від 22 лютого 1995 р., № 135, державне регулювання цін здійснюється стосовно суб'єктів природних монополій і суб'єктів господарювання, які порушують вимоги законодавства про захист економічної конкуренції, встановлюючи такі ціни чи інші умови придбання або реалізації товару, які неможливо було б установити за умови існування значної конкуренції на ринку, або застосовуючи різні ціни чи різні інші умови до рівнозначних угод із суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин [198].

Установлення цін на виноградну продукцію має свою специфіку. За сучасних умов, коли саджанці найбільш якісних сортів є занадто дорогими, а обробіток виноградних насаджень у процесі вирощування винограду є занадто трудомістким, грошово-затратним і досить ризикованим, виникає диспаритет цін між затратами на виробництво винограду і кінцевим його результатом — виноградом як сировиною для переробної промисловості, зокрема виноробства. Тому, подолання диспаритету цін у галузях виноградарства й виноробства на сьогодні є дуже

актуальним. Враховуючи високу капіталоємність галузі і значну тривалість періоду вирощування насаджень до вступу їх в плодоношення, ціни на виноград необхідно підвищити з тим, щоб його виробництво відрізнялось більш високою (в порівнянні з однорічними культурами) прибутковістю. При цьому варто посилити диференціацію цін по ампелографічним сортам (із забезпеченням більшої прибутковості найбільш цінним з них).

У зв'язку з недосконалістю цін на виноград відбувається і погіршення структури вин, які виробляються в Україні (спостерігається зростання випуску міцних дешевих вин). Тому закріпити диференціацію в цінах доцільно було б не тільки залежно від сорту винограду, а й від мети його подальшого використання. Наприклад, якщо партія винограду окремого сорту призначається для виготовлення шампанського чи марочних вин, її необхідно оплачувати виробникові винограду за більш високими цінами, що зацікавить виношрадарів у виробленні не тільки більшої кількості винограду, а й більш високої якості.

Не менш важливим чинником при встановленні цін на виноград є врахування його цукристості. Чим вона більша, тим вищою повинна бути ціна. У випадках несприятливих погодних умов, що негативно вплинули на цукристість винограду, закупівельна ціна з 1ц має відшкодовувати витрати на його вирощування, тобто бути на рівні нормативної собівартості його виробництва в конкретній природно-економічній зоні, що належить вирішувати на державному рівні, приміром, шляхом надання відповідних дотацій.

Також до критерію диференціації цін на виноград можна віднести ґрунтово-кліматичні умови, різноманітність яких відбувається безпосередньо на собівартості вирощеного врожаю.

У ринкових умовах ціноутворення на виноградну продукцію здійснюється за домовленістю сторін. Як доводить практика, у більшості випадків цей процес спрощується й не враховується переважна кількість вказаних критеріїв, що й викликає диспаритет цін і відповідно усі пов'язані з ним проблеми. Тому, на нашу думку, доцільно розробити і прийняти положення

«Про ціноутворення на виноград технічних сортів», яке регулюватиме відносини у сфері встановлення цін на виноград та іншу виноградну продукцію.

До істотних умов договору купівлі-продажу виноградної продукції можуть відноситися й інші умови (порядок сплати грошей покупцем, форма розрахунків, умови щодо поставки товару тощо), якщо на них наполягає хоча б одна зі сторін.

Сторонами договору купівлі-продажу виноградної продукції є продавець і покупець. Їх правоздатність та дієздатність щодо реалізації і придбання виноградної продукції залежить від предмета цього договору, яким можуть бути: садивний матеріал винограду, виноград або продукти його переробки. Так, продавець садивного матеріалу повинен мати відповідний дозвіл — паспорт на його виробництво й реалізацію, який отримує за наслідками атестації, проведеної спеціальною атестаційною комісією. Продавцем винограду є його товаровиробник або особа, яка володіє іншим речовим правом, з чого випливає правомочність по розпорядженню цим товаром. Покупцем за договором купівлі-продажу винограду технічних сортів виступає будь-яке підприємство, що займається його переробкою. Суб'єкти підприємницької діяльності, які займаються виробництвом виноробної продукції, відповідно до ст. 4 Закону України «Про виноград та виноградне вино» повинні мати ліцензію.

У сфері реалізації виноградної продукції широко застосовується договір роздрібної купівлі-продажу, до переваг якого відносять надходження грошових коштів від покупця до продавця в момент передачі товару. Як показує практика, найбільш прибутковим каналом реалізації продукції є її реалізація через власну роздрібну торгову мережу, де ціни у 1,5–2 рази вище ніж при оптовому продажу.

Відносини між продавцем і покупцем, що виникають за цим договором, регулюються § 2 «Роздрібна купівля-продаж» гл. 54 ЦК України й окремими правилами, що регламентують роздрібну торгівлю певними групами товарів, як-от: Правила роздрібної торгівлі картоплею та плодоовочевою продукцією, за-

тверджені наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі від 08 липня 1997 р., № 344, якими регламентовано порядок прийому, зберігання, використання, підготовки до продажу й продаж винограду у свіжому, сушеному, переробленому й консервованому вигляді [177]; Правила роздрібно́ї торгівлі продовольчими товарами, затверджені наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі від 11 липня 2003 р., № 185, якими встановлено особливості роздрібно́ї торгівлі продовольчими товарами [178]; Правила роздрібно́ї торгівлі алкогольними напоями, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р., № 854 [176].

Виноградна продукція, яка надходить у роздрібну торговельну мережу, повинна супроводжуватися відповідними документами щодо показників якості й безпеки харчових продуктів, упаковки, маркування, транспортування, приймання і зберігання, наявність яких передбачено вищевказаними та іншими чинними нормативно-правовими актами.

Нарівні з договором купівлі-продажу важливим правовим інструментом у забезпеченні виноградом та іншою виноградною продукцією суб'єктів господарювання є договір поставки. Залежно від змін в економіці, законодавстві та в інших сферах суспільного життя країни договір поставки набував того чи іншого правового характеру. Питання стосовно правової природи цього договору в теорії договірного права активно дискутується, особливо щодо співвідношення договорів поставки і купівлі-продажу. Дослідженню цих проблем присвячена значна кількість монографічних та інших робіт [Див.: 16, 59, 69, 142, 251].

Важливу роль у формуванні правової природи договору поставки відігравали підстави його укладання. За радянської доби в умовах жорсткого планування економіки обов'язковою підставою укладання договорів поставки виступали планові акти, наряди, рознарядки, у зв'язку з чим договір мав планову спрямованість. Він був основною правовою формою відносин з організації постачання і збуту продукції в народному господарстві й одночасно провідним господарським договором [91, с. 296].

Цим він докорінно відрізнявся від інших, у першу чергу від договору купівлі-продажу. Тому наприкінці 80-х — на початку 90-х років думка про те, що поставка є різновидом купівлі-продажу більшістю вчених вважалась помилковою, а сам договір поставки було визнано самостійним. Тому дискусії з цього питання перестали носити такий гострий характер.

Проте з прийняттям нових ГК і ЦК України проблема правової природи договору поставки опинилась на новій бурхливій хвилі у зв'язку з неоднотайністю його визначення. Відповідно до гл. 54 ЦК України цей договір визнано одним з видів договору купівлі-продажу, який орієнтовано на регулювання відносин у сфері реалізації товарів, що виникають між професійними учасниками майнового обороту, які займаються виробництвом та оптовою торгівлею сировини [259]. За п. 4 ст. 263 ГК України договір поставки виступає окремим видом господарського договору [52]. Отже, ЦК розглядає договір поставки як один з видів договору купівлі-продажу, а ГК визначає його як окремий договір.

На сьогодні визначення договору поставки розглядається у 2-х варіантах — цивілістичному й господарському. Перше визначення підкреслює логічний зв'язок договору поставки з базовим його інститутом — договором купівлі-продажу — і поширення норм останнього на регулювання відносин з поставки. За господарською доктриною, по суті, зберігається самостійне значення договору поставки [256, с. 161].

Не зменшуючи ролі договору купівлі-продажу в реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема виноградарської, й підкреслюючи його самостійність, професор В. П. Жушман визнає таким же за юридичною природою й договір поставки. Незважаючи на те, що ці договори суміжні і схожі між собою по багатьох правових позиціях, ототожнювати їх, наголошує науковець, не можна [68, с. 487].

На нашу думку, із цим слід погодитись і зробити висновок, що за своєю юридичною природою договір поставки є самостійним видом договору.

Визначення договору поставки, яке міститься в п. 1 ст. 712 ЦК України, дозволяє виокремити головні його ознаки, що відрізняють його від суміжних з ним договорів (оптової й роздрібної купівлі-продажу, контрактації, міни). За договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця (споживача) для використання в підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.

Розглянемо детальніше ознаки, які відрізняють договір поставки виноградної продукції від інших суміжних з ним договорів.

По-перше, спеціальний суб'єктний склад. Сторонами договору поставки є постачальник і покупець, які займаються підприємницькою діяльністю і зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємництва. Сторонами договору поставки виноградної продукції можуть бути юридичні особи незалежно від форми власності та організаційної форми й індивідуальні підприємці, які укладають договір безпосередньо між собою або через посередницькі організації. Це можуть бути: (а) постачальник як товаровиробник виноградної продукції; (б) постачальник, що не є виробником; (в) покупець-споживач придбаного товару (переробні підприємства, організації торгівлі та ін.); (г) покупець, який сам є постачальником продукції.

По-друге, метою придбання покупцем виноградної продукції у постачальника є її використання в підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням (наприклад, придбання виноробним підприємством винограду для подальшої його переробки на виноматеріали).

По-третє, договір поставки спрямовано на встановлення тривалих господарських зв'язків між його сторонами. Тривалість таких відносин, вважає Г. С. Корнієнко, зумовлене тим, що (а) предмета договору не існує в натурі на момент укладання

договору, або (б) виробничо-фінансова діяльність господарюючих суб'єктів, які знаходяться у договірних відносинах, передбачає поступову передачу продукції окремими партіями, або (в) сторони передбачили такий порядок організації товарного обігу, врахувавши специфіку задоволення потреб [95, с. 110].

По-четверте, моменти укладання й виконання договору поставки, як правило, не співпадають, оскільки виконання договору зазвичай відкладається на майбутнє або єдиноразовою поставкою (у строк), або окремими партіями протягом тривалого періоду (в окремі строки).

Вищевказане дає підстави стверджувати, що договір поставки за своєю юридичною природою є самотійним.

До нормативно-правових актів, які більш детально регулюють порядок виникнення, розвитку і припинення відносин з поставки продукції, конкретизують права й обов'язки сторін договору поставки та їх відповідальність, належать: Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та Положення про поставку товарів народного споживання, затверджені постановою Ради Міністрів СРСР від 25 липня 1988 р.; Інструкція про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення й товарів народного споживання за кількістю та якістю, затвердженими відповідно постановами Держарбитражу при Раді Міністрів СРСР № П-6 від 15 червня 1965 р. й № П-7 від 25 квітня 1966 р.; Особливі умови поставки виноматеріалів, коньячних спиртів та коньяків, затверджені Міністерством харчової промисловості СРСР 21 червня 1971 р. Ці акти, прийняті в період існування СРСР, діють на території України відповідно до ст. 3 Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., № 1543-ХІІ, якщо вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України [200].

Предмет договору поставки виноградної продукції є істотною умовою договору. Його специфіка виявляється, по-перше, в меті використання — підприємницькій діяльності, по-друге, в його персоніфікації на продукцію виробничо-технічного

призначення (виноград, виноматеріали) й виробу народного споживання (вино, соки тощо). З предметом договору поставки пов'язані такі його характеристики, як кількість, асортимент і якість виноградної продукції, особливості яких було визначено раніше. За п. 19 Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання у договорі повинні обов'язково визначатись номенклатура (асортимент), кількість і якість продукції, строки її поставки й ціна. Це положення продубльовано також у Роз'ясненні Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з поставкою продукції і товарів неналежної якості та некомплектних» від 12 листопада 1993 р., № 01-6/1205 [169]. Таким чином, крім предмета договору й умов про асортимент, кількість і якість продукції обов'язковими для цього договору є строки поставки й ціна виноградної продукції.

Треба вказати, якщо в договорі купівлі-продажу виноградної продукції кількість товару може бути погоджена шляхом установавлення в ньому порядку визначення цієї кількості, то в договорі поставки визначається загальна кількість товару й деталізується його поставка за періодами (поквартально, подекадно, щомісячно тощо), а також рівномірними партіями (кількістю) чи інакше. Сторони договору поставки винограду та іншої виноградної продукції можуть погодити графік поставки безпосередньо в самому договорі чи специфікації до нього.

При визначенні предмета поставки виноградної продукції встановлення її асортименту тісно пов'язано з ґрунтовими, сезонними кліматичними та іншими чинниками, проте при визначенні предмета зобов'язання на поставку продукції, яка виробляється тільки в промислових умовах, це не враховується, що призводить до неспроможності постачальника завжди поставити цю продукцію виключно визначених у договорі якості й асортименту. Ось чому, при укладанні договору поставки виноградної продукції, виробленої в промислових умовах (соки, консерви тощо) детальніше слід увагу приділяти цим пунктам,

щоб надалі не було претензій й позовів щодо неналежного виконання або невиконання зобов'язань.

Перевірку відповідності отриманої за договором поставки виноградної продукції за її кількістю та якістю має провадити покупець (одержувач) згідно з правилами, встановленими в Інструкції про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання за кількістю й Інструкції про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання за якістю.

Одержувач виноградної продукції особливу увагу повинен звернути на строки прийому продукції за кількістю та якістю, оскільки прийом вважається здійсненим, якщо перевірка кількості та якості закінчена у встановлені строки (п. 10 Інструкцій про приймання за кількістю та якістю). Строки, встановлені зазначеними Інструкціями про приймання продукції за кількістю та якістю, поширюються тільки на прийом продукції, щодо якої Особливі умови поставки не встановлюють інші строки. Наприклад, Особливі умови поставки виноматеріалів, коньячних спиртів і коньяків зобов'язують одержувачів продукції, доставленої в бочках, прийняти її за кількістю протягом 2-х діб з моменту подачі вагону (судна) під розвантаження, а доставленої в залізничній цистерні — протягом доби.

Строки в договорі поставки відповідно до ст. 267 ГК України, встановлюються з урахуванням необхідності ритмічного й безперебійного постачання товарів споживачам, що зумовлює перевагу покупця у їх визначенні. Договір поставки може бути укладений на один рік, на строк понад одного року (довгостроковий договір) або на інший строк, установлений договором. Якщо договором поставки не встановлено конкретного строку, він вважається укладеним на один рік.

Як було визначено раніше, до істотних умов договору поставки належить ціна. У той же час у сучасних дослідженнях цю умову відносять до звичайних [53, с. 433; 28, с. 197]. Якщо виходити з того, що ціна належить до істотних умов, відмічає

Р. Б. Шишка, то за загальними правилами її зміна в подальшому не допускається, чим створюються штучні складнощі для економічно взаємовигідного співробітництва сторін. Тому її треба вважати звичайною умовою цього договору [256, с. 173]. Ціна за договором поставки виноградної продукції визначається в національній валюті (гривнях), а в зовнішньоекономічних контрактах за згодою сторін вона може визначатись в іноземній валюті.

Не менш важливими при укладанні договору поставки виноградної продукції є умови про розрахунок і місце виконання зобов'язань за ним. Для належного виконання постачальником обов'язку з передачі товару потрібно, щоб ця дія була виконана ним у точно встановленому місці. Визначення місця передачі виноградної продукції має велике практичне значення. Зокрема, воно впливає на спосіб передавання продукції — фактичну передачу або вручення транспортному підприємству. Місце виконання визначає той чи інший спосіб доставки продукції (автомобільним або повітряним транспортом, залізницею тощо). У необхідному випадку вказується також і місце, в якому повинні бути складені акти приймання та інші документи, що фіксують належність або неналежність дотримання зобов'язання.

Місце виконання зобов'язання з поставки виноградної продукції визначається за нормативними актами й договором. За загальним правилом, якщо місце не встановлено останнім, то за зобов'язанням про передачу товару, що виникає на підставі договору перевезення, воно визначається за місцем здавання товару перевізникові (пп. 2 п. 2 ч. 1 ст. 532 ЦК України), а за зобов'язанням про передачу товару, що виникає на підставі інших правочинів, — за місцем виготовлення або зберігання товару, якщо воно не було відомо кредиторів на момент виникнення зобов'язання (пп. 3 п. 2 ч. 1 ст. 532 ЦК України).

Розрахунки між юридичними особами, а також за участю фізичних осіб, пов'язані зі здійсненням ними підприємницької діяльності, можуть провадитись як у безготівковій формі,

так і готівкою, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 1087 ЦК). Сторони договору поставки виноградної продукції мають право обрати в договорі будь-який вид безготівкових розрахунків на свій розсуд (ч. 2 ст. 1088 ЦК). Застосування конкретних форм розрахунків, платіжних засобів визначається сторонами в кожному договорі.

Особливість розрахункових відносин у сфері поставки виноградної продукції полягає у тому, що крім основних розрахунків з оплати останньої вони включають ще й інші витрати: (а) з оплати виноградної тари (ящики, банки, пляшки, цистерни, бочки тощо); (б) з транспортування продукції до місця передачі й розвантаження, коли це здійснюється силами постачальника; (в) з компенсації заподіяних збитків у зв'язку з несвоєчасним прийняттям продукції тощо.

З огляду на зазначені особливості поставки виноградної продукції, а також на те, що успадковані з часів Радянського Союзу підзаконні нормативні акти, які регулюють поставку, потребують внесення змін та уточнень відповідно до сучасного стану економіки, науково-технічного прогресу та правового забезпечення, вважаємо за доцільно запропонувати Міністерству аграрної політики та продовольства України розробити і прийняти Особливі умови поставки виноградної продукції й Особливі умови поставки виноматеріалів, коньячних спиртів та коньяків, а також внести відповідні зміни до інших нормативних актів, які регулюють договірні відносини у цій сфері.

2.3. Договір контрактації виноградної продукції

Реалізація виноградної продукції відповідно до загальних засад цивільного й господарського законодавства України може здійснюватись на підставі договорів купівлі-продажу, поставки, комісії, міни або контрактації. Саме останній вирізняється своїм спеціальним призначенням, сферою, предметом, змістом, характером укладення й виконання. При розгляді питання договірних відносин з контрактації винограду важливо дослідити історію їх розвитку, тому що саме через розуміння етапів їх становлен-

ня можливо всебічно проаналізувати існуючі стан й накреслити шляхи подальшого розвитку й удосконалення цих відносин.

У різні періоди розвитку держави зміст договору контракції постійно змінювався. Залежно від конкретної історичної ситуації на перше місце виступали то одні, то інші його ознаки. Так, за радянську добу тривалий час правовідносини контракції сільськогосподарської продукції виникали на підставі доведеного до кожного радгоспу чи колгоспу планового завдання. Разом із тим радгоспи не одержували еквівалентної плати за здану державі продукцію, покриваючи свої господарські витрати за рахунок бюджетно-кошторисних асигнувань, а продукція оплачувалася згідно зі ставками, які не відповідали її дійсної вартості. У результаті цього, зобов'язання зі здавання державі продукції сільськогосподарського виробництва були позбавлені товарних і цивільно-правових елементів. Вони мали адміністративно-правовий характер й здійснювалися у вигляді обов'язкових поставок.

Метод контракції винограду дістав поширення починаючи з 1928 р., коли поряд з контракцією технічних культур було визнано доцільним провадити її щодо плодоовочів і винограду. Контракція виноградної продукції здійснювалась в основному сільськогосподарською кооперацією в особі Центральної плодоовочевої кооперації (Плодвинсоюзу), яка будувала свої взаємовідносини з контракуючими організаціями (підприємствами переробної промисловості, торгівлі та споживчої кооперації) на контрагентних засадах шляхом укладання генеральних і локальних (місцевих) договорів та угод [120]. У генеральних договорах установлювались: (а) кількість і груповий асортимент товарів, що підлягають поставці; (б) кварталні строки поставки; (в) розподіл загальної кількості товарів між конкретними підприємствами, що входять у систему центральних органів, між якими укладено генеральний договір; (г) майнова відповідальність сторін за невиконання зобов'язань за генеральним договором, за несвоєчасне укладення локальних договорів; (д) інші важливі пункти угод. У локальному до-

говорі, на підставі генерального, вказувались детальний асортимент продукції, що підлягає поставці, також конкретизовані строки поставки та інші умови на підставі генерального договору. Така система генеральних і локальних договорів в 30-ті роки розглядалась як основна, а система прямих (звичайних) — як виняток з цього правила.

З метою розвитку і збільшення товарної виноградо-виноробної продукції розпорядженням Народного Комісаріату Постачання СРСР від 22 травня 1931 р., № 71, виноробним організаціям дозволялось укладати договори на контрактацію промислового винограду безпосередньо із союзами колгоспно-кооперативної системи. На початку 30-х років було розроблено й запроваджено Типовий договір контрактації, згідно з умовами якого здавальники (колгоспи, радгоспи) й заготівельники укладали ці договори. Уперше правовий зміст договору контрактації на нормативному рівні визначила постанова РНК СРСР «О контрактации продуктов сельского хозяйства» від 7 жовтня 1929 р., відповідно до якої селянство, укладаючи договір контрактації, приймало на себе зобов'язання виконувати замовлення держави з виробництва продуктів сільського господарства у визначеній кількості та обумовленої якості, здавати їх у певні строки на передбачених договором умовах і виконувати систему заходів, мета яких — підняти й технічно реконструювати сільське господарство [121]. Контрактуючі організації приймали на себе зобов'язання виконувати замовлення об'єднань селянських господарств на постачання їм засобів виробництва, організувати їх всебічне агротехнічне обслуговування виробниче кредитування, а також надавати їм організаційне сприяння у здійсненні встановлених договором заходів.

Розвиток колгоспного ладу змінив склад індивідуальних господарств, які контрактували продукцію своїх виноградників. Значно збільшилась кількість колгоспних дворів, які ставали самостійними учасниками таких договорів. Були створені нові спеціальні організації — Всесоюзне плодоовочеve об'єднання «Союзплодовоч» і «Плодоовочколгоспцентр», які здійснювали

контрактацію. Правом контрактації цієї продукції були наділені консервні й виноробні підприємства й організації споживчої кооперації.

З 1934 р. згідно з постановами РНК СРСР «О розвитку садоводства и виноградарства в Крымской АССР» від 23 січня 1934 р., №160 [128], «Про нормы здачи винограда по Азовско-Черноморскому краю» від 19 квітня 1934 р., № 895 [192], «О развитии садоводства и виноградарства в ЗСФСР» від 02 липня 1934 р., № 1557 [127] у договорах контрактації винограду почали відображатись тверді диференційовані норми здачі продукції з одиниці площі насаджень, передбачались конкретні зобов'язання контракуючих організацій з надання виробничої, фінансової й агротехнічної допомоги своїм контрагентам (сільськогосподарським господарствам) за договором. Детальніше питання оплати плодовиноградної продукції почали регламентуватись шляхом введення посорткових заготівельних цін, знижок, надбавок до них і премій-надбавок за перевищення договірних зобов'язань з передачі продукції, а також регулюватись розрахункові відносини учасників договору контрактації. На сьогодні закріплення таких способів підтримки виноградарства й виноробства на законодавчому рівні і втілення їх у життя позитивно вплинуло би на вирішення існуючих проблем у цій сфері.

За роки Великої Вітчизняної війни значно посилюється планово-регулюючий вплив держави на виробництво й закупку сільськогосподарської продукції, в тому числі й виноградної. Постановою РНК СРСР від 21 червня 1943 р., № 663 на договори контрактації плодів, фруктів і винограду було поширено дію постанови ЦВК і РНК СРСР від 21 вересня 1935 р., № 19/2181 «О признании контрактационных договоров, имеющих силу закона и об ответственности за нарушение этих договоров» [125]. Іншими словами, вперше в історії договірних відносин загальносоюзним актом договору контрактації було надано силу закону. Затвердження плану контрактації, типових договорів та інструкцій відбувалось на державному рівні.

У цей період контракція була основною правовою формою реалізації виноградної продукції. Із приводу цього В. М. Яковлев зазначав, що контракція виявилась досить гнучкою правовою формою, яка опосередковує рух плодів і винограду від виробників-здавальників до споживачів — заготівельних організацій, переробних і торгових підприємств. Практика застосування контракції показала, що вона може пристосовуватись до різноманітних змін [263, с. 16,17].

Починаючи з 1956 р., колгоспники й одноосібні господарства були звільнені від контракції винограду за чітко встановленими цінами. Заготівля винограду відбувалась за цінами, що складались на колгоспних ринках у місці їх заготівлі. Їм було надано право самостійно визначати й регулювати останні. Заготівельні організації були звільнені від обов'язків по забезпеченню колгоспів мінеральними добривами, ядохімікатами, інвентарем та іншими видами допомоги, необхідними при заготівлі винограду.

Закупівля сільськогосподарської продукції (у тому числі й шляхом контракції) як інститут цивільного права вперше була закріплена в 1961 р. в Основах цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік (далі — Основи), затверджених Законом СРСР від 8 грудня 1961 р. [139]. Було визначено нові норми, за якими державна закупівля виноградної продукції в колгоспів і радгоспів здійснювалася за планами державних закупівель сільськогосподарської продукції і планами розвитку сільськогосподарського виробництва.

Договором контракції визначався самостійний договір, який укладався на підставі плану державної закупівлі сільськогосподарської продукції. Самостійний характер такого договору пояснювався тим, що головним засобом виробництва сільгосппродукції була земля, що вважалась виключною власністю держави. А тому безпеліційно визнавалося право останньої встановлювати обов'язок здавати їй вирощену сільгосппродукцію на умовах, продиктованих нею в планових завданнях [32, с. 125].

Норми Основ доповнювались і розвивались шляхом прийняття значної кількості спеціальних нормативних актів, як-от: постанови Ради Міністрів СРСР «О договорах контрактации сельскохозяйственной продукции» від 4 січня 1966 р. [118] і «Об объединении государственных решений Правительства СССР по вопросу организации государственных закупок сельскохозяйственной продукции» від 23 квітня 1970 р. [131]; типові договори контрактации окремих видів сільськогосподарської продукції, в тому числі й винограду, затверджені Міністерством заготівель СРСР протягом 1970 р.; «Положение о порядке заключения и исполнения договоров контрактации сельскохозяйственной продукции», затверджене Міністерством заготівель СРСР 15 листопада 1983 р., № 399/250 [199]. Дещо пізніше були прийняті й інші нормативні акти, які, незважаючи на їх жорсткий адміністративний характер, досить позитивно вплинули на розвиток виноградарства в Україні.

Із переходом від адміністративно-командної системи господарювання до ринкових відносин планування закупок продукції, що вироблялась сільгоспідприємствами, заснованими на приватній формі власності, втратило своє значення. Договір контрактации за нових умов виявився неприйнятним для регулювання нових економічних відносин. Уже в Основах, затверджених Верховною Радою СРСР 31 травня 1991 р., № 2211-1 [140] були викладені положення, відповідно до яких договір контрактации втрачав свою самостійність і розглядався як один з видів договору купівлі-продажу. Згідно з останнім виробник сільськогосподарської продукції зобов'язувався передати її заготівельникові у власність (повне господарське відання) у строки, в кількості й асортименті, як передбачено в договорі, а контрактант зобов'язувався сприяти виробникові у виробництві сільськогосподарської продукції, прийняти її й виплатити за неї відповідну ціну. На контрактанта покладался обов'язок вивозу продукції, якщо інше не передбачалось договором (ст. 83 Основ).

У ЦК України 2003 р. договір контрактации залишився окремим видом договору купівлі-продажу, за яким виробник сіль-

госппродукції зобов'язується виробити зазначену в договорі сільгосппродукцію й передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним покупцеві, а заготівельник — прийняти цю продукцію й оплатити її за вказаними цінами відповідно до умов договору (ч. 1 ст. 713 ЦК). Незважаючи на приписи ч. 2 цієї статті до договору контрактації застосовуються загальні положення про купівлю-продаж і поставку, якщо інше не встановлено договором або законом. Так, на родовий характер договору купівлі-продажу стосовно договору контрактації вказують С. М. Братусь, Р. Й. Халфіна, І. В. Єлисеєв [35, с. 79; 251, с. 41; 54, с. 79]; про самостійність кожного договору у своїх працях говорять М. А. Боровіков, М. І Брагінський, В. В. Вітрянський, М. С. Липецкер [30, с. 24, 25; 32, с. 129, 136, 222; 103, с. 22]. Цілком виправданим, на нашу думку, можна вважати виділення договору контрактації сільгосппродукції в окремий самостійний вид договору, який відрізняється від інших суміжних договорів (зокрема купівлі-продажу й поставки) елементами взаємодопомоги у виробництві продукції, її транспортуванні, спеціальним суб'єктним складом, предметом, правами й обов'язками сторін та має особливу сферу застосування, у зв'язку з чим потребує спеціального правового регулювання.

Отже, для розвитку виноградарства договір контрактації має особливу цінність, тому що специфіка виноградарського виробництва, що супроводжується значними ризиками, потребує з боку контрагента сприяння виробництву продукції, особливо щодо надання допомоги виноградарям у забезпеченні їх ядохімікатами, мінеральними добривами, транспортними засобами, необхідними для своєчасного вивезення швидкопсувної виноградної продукції. Господарська практика у сфері виробництва цієї продукції свідчить, що підприємства виноробної промисловості не бажають витратити свій доволі значний прибуток на забезпечення товаровиробників винограду, у зв'язку з чим ухиляються від співробітництва з ними, незважаючи на те, що прибутки від реалізації продуктів переробки винограду на 90 % залежать від сировини. Ось чому інтереси

товаровиробників винограду повинні враховуватись також і в процесі реалізації готової виноградної продукції, що буде дійовим засобом в заінтересованості виноградарів у вирощуванні цієї культури зі значно вищими кількісними та якісними показниками. З одного боку, це належить вирішувати в законодавчому порядку, на державному рівні, а з другого — цю проблему частково можна вирішити при укладенні договору контрактації винограду, для якого характерним є те, що він може передбачати обов'язок контрактанта надавати виробникові певну допомогу в організації виробництва, здачі продукції, забезпеченні господарства тарою й пакувальними матеріалами, у видачі промислових чи продовольчих товарів у порядку зустрічного продажу, що не передбачено, наприклад, законодавством про поставку.

Укладання договору контрактації між виробниками винограду й заготівельниками-винзаводами, вважаємо, надасть можливості частково нейтралізувати постійно існуючий диспаритет цін між сировиною й готовою продукцією, тому що ціни на сировину за договором контрактації можуть встановлюватися заздалегідь відповідно до якості й кількості сировини, яку потрібно виробити, а не диктуватися покупцем, як це буває при реалізації сировини, яка є в наявності та якнайшвидше реалізувати, поки вона не зіпсувалась.

У системі цивільно-правових договорів згідно із ЦК України договір контрактації сільськогосподарської продукції розглядається як різновид договору купівлі-продажу, хоча однозначної думки з цього приводу представники цивілістичної доктрини не мають., до думки яких ми приєднуємось і вважаємо, що договір контрактації винограду є самостійним видом договору, який має особливу сферу застосування і який опосередковує правові відносини з виробництва й реалізації продукції, що мають свою специфіку, у зв'язку з чим вони потребують спеціального правового регулювання.

Договір контрактації виноградної продукції відповідно до чинного законодавства є: (а) двостороннім — контрактант

і виробник продукції мають взаємнокореспондовані права й обов'язки; (б) консенсуальним — вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди з усіх суттєвих його умов; (в) оплатним — контрактант за надання виробником у власність виноградної продукції зобов'язується здійснити на його користь зустрічні дії організаційного й майнового характеру.

Сторонами договору контрактації виноградної продукції є, з одного боку, її товаровиробник, з другого — контрактант. Контрактантами за договором контрактації виноградної продукції можуть бути: переробні (консервні, виноробні, шампаноконьячні), заготівельні або закупівельні підприємства (оптової й роздрібної торгівлі) і фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності. Замовниками (контрактантами) виноградної продукції за державним контрактом виступають міністерства, установи й організації, на які в установленому законодавством порядку покладено функції державної закупівлі, заготівлі цієї продукції.

На відміну від ст. 638 ЦК України, яка містить лише загальні приписи про умови договору контрактації (тобто не містить положень про істотні умови) згідно з ГК України (ч. 3 ст. 272) в договорі контрактації виноградної продукції істотними умовами передбачають: (1) види продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у ній шкідливих речовин; (2) кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника; (3) ціна за одиницю продукції, загальна сума договору, порядок та умови доставки, строки здачі-прийому продукції; (4) обов'язки контрактанта щодо надання допомоги в організації виробництва останньої та її транспортування на приймальні пункти і підприємства; (5) взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору; (6) інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Цими положеннями, гадаємо, доцільно було б доповнити й чинне законодавство, зокрема ЦК України. Також Міністер-

ством аграрної політики та продовольства України потрібно розробити й затвердити в установленому порядку Примірний договір контрактації, який не стримуватиме ініціативи виробників у договірних відносинах й у формуванні конкретних умов договору, на відміну від Типового, де сторони не вправі відійти від умов, оскільки вони є для них обов'язковими.

Одним з проблемних питань договору контрактації сільгосппродукції, у тому числі й виноградної, є визначення його предмета. Так, у ст. 713 ЦК України ним вважається сільськогосподарська продукція власного виробництва, яка підлягає передачі її виробником заготівельникові. Отже, необхідно визначитися, яка продукція є сільськогосподарською і чи може бути об'єктом договору контрактації перероблена сільгосппродукція.

Поняття «сільськогосподарська продукція» чинні ЦК й ГК України не містять. Його дефініції (причому докорінно різні) існують у Законах України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років» від 18 січня 2001 р., № 2238 [203] та «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р., № 1877-IV [166]. За першим Законом під категорією «продукція сільського господарства» («сільськогосподарська продукція») слід розуміти продукцію, що виробляється в сільському господарстві й відповідає кодам Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97: 01.11 — 01.42. Зокрема, сюди входить наступна виноградна продукція: (а) підщепи вегетативно-розмножувані культур винограду (01.12.21.480), (б) саджанці винограду 1-го року (01.12.21.570), (в) саджанці винограду 2-го року (01.12.21.670), (г) продукція маточників вегетативного розмноження винограду (01.12.21.770), (д) садивний матеріал виноградників (01.12.21.800), (е) виноград (01.13.1). А продукція перероблення винограду (сусло виноградне, вино, соки та ін.) належить уже до харчової промисловості.

У п. 2.15 ст. 2 другого з названих Законів говориться, що сільськогосподарська продукція — це будь-яка продукція тваринного й рослинного походження, що підпадає під визначен-

ня 1-24 груп Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, яка міститься у додатку Закону України «Про Митний тариф України» від 5 квітня 2001 р., № 2371 [190]. За цим Законом, до сільськогосподарської продукції належать не тільки продукти рослинного й тваринного походження, а й різноманітна продукція переробної промисловості — харчові продукти, кондитерські вироби, алкогольні й безалкогольні напої тощо.

В.М. Єрмоленком слушно запропоновано відносити до сільськогосподарської продукції всю сиру продукцію культурного рослинництва, тваринництва та рибництва, одержувану від сільськогосподарської діяльності, а також продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосереднім її виробником. Не є сільськогосподарською продукція переробки сільськогосподарської сировини підприємств переробної промисловості [65, с. 61]. Вважаємо, що таке визначення сільськогосподарської продукції дозволяє найбільш чітко відокремити її від іншої, зокрема, продукції переробної промисловості.

Названі розбіжності в законодавчих актах, як видиться, треба ліквідувати шляхом усунення з поняття «сільськогосподарська продукція» в Законі «Про державну підтримку сільського господарства України» продукцію переробної промисловості і привести у відповідність Українську класифікацію товарів зовнішньоекономічної діяльності й Державний класифікатор продукції та послуг.

Спираючись на вищевказане зазначимо, що предметом договору контрактації виноградної продукції може бути виноград, його садивний матеріал, продукція первинного виноробства (виноматеріали, сусло або сок концентрований, концентрат виноградного соку) та ін. Кінцеві продукти промислової переробки винограду (вино, соки тощо) не є сільськогосподарською продукцією, отже не можуть бути предметом розглядуваного договору.

Враховуючи особливості процесу вирощування винограду та його природні властивості, можна зробити висновок, що ук-

ладання договору контрактації найбільш доцільно стосовно виробництва саме цього виду виноградної продукції.

Специфічною ознакою предмета договору контрактації виноградної продукції є не тільки те, що останньої може не існувати в натурі на момент укладення договору, а також те, що не може бути й упевненості стосовно її виробництва, кількості та якості, оскільки це виробництво не лише включає в себе технічні процеси, на які впливає людина, а й базується переважно на процесах біологічних, що аж ніяк не залежить від інтенсивності діяльності працівників. Однак наявність виноградної продукції на момент укладення правочину не може перетворювати договір контрактації на реальний, що відіграє певну роль у визначенні цього моменту. З приводу цього в юридичній літературі правильно підкреслюється, що фактичне виконання угоди не можна змішувати з моментом її виникнення. Сторони вправі домовитись, що передача речі за консенсуальним договором може співпасти з моментом його укладення, проте така домовленість не робить договір реальним [54, с. 196; 253, с. 109]. Отже, слід чітко розмежовувати ці різні поняття — укладення й виконання договору.

Особливості і критерії визначення ціни на виноградну продукцію вже були вказані у підрозділі 2.2. даного монографічного дослідження. Але є сенс підкреслити, що специфіка договору контрактації полягає в тому, що визначена в ньому ціна на виноград може змінюватися залежно від того, якими будуть його урожай і якість. Так, виноград може бути нижчої якості, ніж яка була зазначена в договорі. Тут контрактант може або відмовитися від продукції, або ж може її прийняти, змінивши сортність і ціну.

Із приводу цього в ч. 3 ст. 691 ЦК України зазначено: якщо договором установлено, що ціна товару підлягає зміні залежно від показників, що її зумовлюють, але при цьому не вказано способу її перегляду, ціна визначається з урахуванням співвідношення цих показників на момент укладання договору й на момент передачі товарів.

У господарській практиці склалося так, що сторони поруч з вартістю й собівартістю товарів визначають його ціну за базовими показниками регіональних ринків і курсу валют. Але ринкова ціна на виноградну продукцію теж може бути змінена, якщо, наприклад, цієї продукції вироблено значно більше від передбачуваного або ж, навпаки, виявився її дефіцит. Тому в договорі контрактації винограду варто передбачити наступний пункт: якщо ринкова ціна на день передачі товару (виноградної продукції) більша (менша) ціни, зазначеної в договорі (вказати відсоткову різницю), то ціна кожної партії визначається у вказаному відсотковому розмірі від ринкової ціни. Порядок і строки оплати вартості виробленої виноградної продукції за таким договором узгоджуються при його укладенні і можуть передбачати такі варіанти: передоплату (в більшості випадків), післяплату (в тому числі розрахунки під реалізацію виноградної продукції), часткову передоплату з доплатою після передачі всієї продукції.

Відповідно до ч. 3 ст. 272 ГК України, однією із істотних умов розглядуваного договору виступає обов'язок контрактанта по наданню допомоги в організації виробництва виноградної продукції та її транспортування на приймальні пункти та підприємства. Це також впливає з юридичної природи договору контрактації. Зауважимо, що статті 272—274 ГК України, що регулюють особливості державних закупівель сільгосппродукції шляхом укладення договору контрактації, значно відрізняються за своїм змістом від ст. 713 ЦК України, яка не передбачає надання допомоги виробникові. А це викликає певні труднощі в застосуванні цього договору при реалізації виноградної продукції не для державних потреб.

Практика господарювання в аграрному секторі, особливо у сфері виробництва винограду та іншої виноградної продукції, свідчить про необхідність термінової ліквідації цієї прогалини в цивільному законодавстві. На нашу думку, доцільно передбачити умови й види надання заготівельником допомоги виробникам сільгосппродукції, що дуже важливо при її реалізації

за договором контрактації. Крім того, надання контрактантом допомоги виробникові охоплює сферу відносин, пов'язаних з організацією виробництва сільгосппродукції, що є однією з головних ознак, які розрізняють договори контрактації і поставки.

Надання допомоги фіксується при укладанні договору контрактації виноградної продукції за згодою сторін. Але, зауважує В.М. Яковлев, це не дає контрактантові права контролю над господарською діяльністю виробника останньої. Також він не вправі вимагати виконання (або невиконання) тих чи інших виробничих заходів з виробництва продукції [263, с. 79, 80]. Із цими висновками, як видиться, є сенс погодитись, тому що контрактант навряд чи має необхідні професійні знання (наприклад, з агротехніки вирощування винограду). У той же час не треба ототожнювати діяльність з надання допомоги з договором про спільну діяльність, за яким сторони не тільки працюють над досягненням певного результату, а й об'єднують матеріальні та інші зусилля, щоб домогтися єдиної мети.

За своїми біологічними ознаками виноградні культури, як багатолітні насадження, відрізняються від інших сільськогосподарських культур. Вони переходять у стадію плодоношення тільки через 4 роки після посадки. Ця різниця в кінцевому підсумку виявляється в тому, що підвалини майбутнього врожаю й цінність ботанічних виноградних сортів закладаються задовго до настання плодоношення й установлення відносин з реалізації цієї продукції. Так, на якісні показники винограду сподіваються вже з моменту вибору земельної ділянки під виноградники, що залежить від її місцезнаходження, ґрунту, розташування щодо рівня моря та інших чинників.

Допомога, як обов'язок контрактанта, що надається виробникові виноградної продукції, може бути майнова і немайнова. До майнової можна віднести: а) матеріально-технічне постачання; б) авансування; в) іншу майнову допомогу — ремонт зрощувальних установок і меліоративних мереж, надання пільгових кредитів на придбання пального та інших енергоносіїв, сприяння в постачанні сільськогосподарської техніки, мінеральних

добрив, хімічних засобів для захисту рослин, зберігання виноградної продукції тощо.

Переробна виноградна промисловість вимагає створення навколо переробних підприємств високорозвиненої сировинної бази з визначеними асортиментом і якістю, що викликає потребу в спеціалізації виноградарства у сировинних зонах та його концентрації навколо цих переробних підприємств. Останні як прояв майнової допомоги можуть із розсадницьких господарств забезпечувати доставку товаровиробникові винограду стандартного й районованого садивного матеріалу (виноградних саджанців і чубуків). Така допомога безпосередньо стосується розвитку виноградарства в сировинних зонах майбутніх контрактантів цієї продукції.

Авансування, як матеріальна допомога, та його порядок повинні чітко визначатися сторонами в договорі контрактації виноградної продукції, тому що цей вид допомоги (крім державних замовлень) ніякими нормативно-правовими актами не врегульовано. Що стосується державних замовлень на поставку до державних ресурсів сільськогосподарської продукції, у тому числі й виноградної, то відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про державний контракт і державне замовлення на сільськогосподарську продукцію, сировину і продовольство на 1994 рік» від 12 листопада 1993 р., № 929 вони фінансуються за рахунок власних коштів заготівельних і переробних підприємств та організацій, а також кредитів банків шляхом щомісячної (згідно з погодженим сторонами графіком) попередньої оплати вартості худоби і птиці, молока та яєць з остаточним розрахунком за цінами, що склались на момент реалізації продукції, а інших видів продукції — шляхом попередньої поетапної оплати з видачею авансів розміром не менше 50 % вартості законтрактованої продукції й остаточних розрахунків за неї [163].

Особливості процесу виробництва рослинницьких культур, який продовжується тривалий час, обумовлює потребу виноградарського господарства у великих позикових засобах, які

використовуються підприємствами для покриття сезонного розриву між доходами й витратами. Надаючи виноградарським господарствам грошові аванси, контрактанти тим самим активно сприяють їм у самому процесі створення законтрактованої виноградної продукції.

На наше переконання, якщо контрактант надає фінансову допомогу, то доцільно укласти договір авансування окремо — як додаток до договору контрактації. Обов'язковими умовами договору авансування мають бути права й обов'язки сторін щодо авансування, сума авансу, порядок і строки надання грошових коштів, відповідальність сторін.

На практиці ще за радянських часів існував такий порядок надання авансу: перші 50 % авансу видавалися після укладення договору контрактації, інші 50 % — після цвітіння виноградних насаджень і визначення видів на врожай. Підставою для отримання другої половини авансу була заявка виноградного господарства, в якій указувалося на неохідність виконання агротехнічних заходів: полив, підрізка, перекопка, рихлення і прополка, опилення й обприскування, а також інші заходи, які гарантують одержання і збереження урожаю. Такий грошовий аванс мав суворо цільовий характер, і господарства, які його отримували, повинні були використовувати його на витрати, пов'язані з виробництвом тієї продукції, під яку він видавався. Оскільки на сьогодні немає такого нормативного акта, який регулював би порядок надання фінансової допомоги сільськогосподарським підприємствам, доцільно було б, вважаємо, розробити і прийняти Міністерством фінансів України й Міністерством аграрної політики України Положення про порядок надання фінансової допомоги виробникам сільськогосподарської продукції за договором контрактації, у якому визначити порядок авансування сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням особливостей сільськогосподарського виробництва окремих культур, зокрема винограду.

Допомога немайнового характеру товаровиробникам виноградної продукції була дуже поширена за радянської доби й на-

давалась у крупних масштабах. Контрактанти готували кадри масової кваліфікації (бригадирів, ланкових, питомників, прищеплювачів, виноробів та ін.), проводилися семінари з питань вирощування прищеплюваних саджанців, захисту рослин від шкідників і хвороб, догляду за виноградними насадженнями, які постраждали від заморозків, а також здійснювалась інша інструктивна допомога. На сьогодні цей вид неоплатної допомоги можуть надавати тільки ті контрактанти, до штату яких входять агроспеціалісти. Було б доречним запровадити вищевказану практику в усіх господарствах, а не відхиляти її як надбання минулого.

При визначенні строків виконання договору контрактації виноградної продукції треба враховувати строки дозрівання цієї культури, періоди й умови виробництва, зберігання цієї продукції, чинники сезонності тощо. Практика показує, що при узгодженні строків слід брати до уваги не тільки особливості різноманітних видів культур винограду, а й можливості приймальних пунктів та організацій переробної промисловості, бо вони не завжди можуть забезпечити їх належне зберігання, що необхідно при виконанні договорів. За загальним правилом виконання зобов'язання виробником винограду за договором контрактації встановлюються відповідно до статей 530 і 631 ЦК України. Статтею 273 ГК України встановлена спеціальна норма для такого договору, за якою виробникові належить не пізніше як за 15 днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість і строки здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу, й узгодити календарний графік її здачі.

Одним з найвідповідальніших моментів виконання договору контрактації винограду є правильне визначення часу збирання останнього, до від цього залежать його кількість, якість, транспортабельність, тривалість зберігання тощо. Наприклад, виноград, призначений для перевезення і зберігання, збирають дещо раніше настання його повної зрілості з урахуванням строків зберігання, а технічні сорти, з яких виготовляють сто-

лові вина, шампанські виноматеріали та іншу виноробну продукцію, належить збирати в період повної зрілості ягід з урахуванням їх цукристості, загальної кислотності й аромату.

Час збору винограду визначається за участю агрономів — спеціалістів по багаторічним насадженням, лаборантів господарств-виробників, які визначають якість винограду, представників контрактантів. Щоб не пропустити час початку збирання врожаю, встановлюються постійні спостереження за виноградними плантаціями.

Від часу збирання винограду залежать настання початкових дій з передачі продукції, своєчасність і належне виконання договірних зобов'язань. Елемент періоду збирання врожаю стосується таких істотних умов договору контракції винограду, як предмет (кількість і якість), ціна і строки виконання зобов'язань.

Як бачимо, правильне визначення часу збирання винограду має значення не тільки техніко-біологічне, а й юридичне. Саме тому юридично значимим є правильне встановлення в договорі контракції порядку здійснення сторонами дій з визначення часу збирання врожаю цієї культури.

Раніше в діючих типових договорах контракції плодово-виноградної продукції зазначалися як час збирання врожаю, так і агротехнічні заходи його проведення. Наприклад, Типовий договір контракції плодів, ягід, винограду й сухофруктів з урожаю 1950 р., затверджений уповноваженим народним комітетом заготівель СРСР по МРСР 10 березня 1946 р., містив спеціальну норму, що зобов'язувала виробника здійснювати знімання плодів, ягід і винограду тільки в строки, погоджені із земельними органами й заготівельниками, не допускаючи при цьому їх перезрівання [238]. На сьогодні ці питання залишаються відкритими й потребують упорядкування. Ось чому доцільно було б при розробці Примірного договору контракції винограду включити в нього норми, що регулюють порядок виконання сторонами дій по визначенню часу збирання винограду й зобов'язують його товаровиробників дотримуватися

встановлених агротехнічних прийомів збирання врожаю цієї культури.

Важливим питанням при укладенні договору контрактації винограду є визначення способу підготовки продукції до здачі, яка складається з низки самостійних дій товаровиробника в межах правил, передбачених технічними умовами і стандартами. Багатоманіття внутрішніх біологічних властивостей винограду потребує різних способів його підготовки до здачі, які у своїй більшості залежать від напрямків використання продукції. Наприклад, неоднаковими є вимоги підготовки продукції, яка йде на реалізацію у свіжому вигляді і яка призначена для промислової переробки. Остання нерідко відправляється від виробників у несортованому вигляді і приймається переробним підприємством за ціною низьких сортів. Від правильності визначення способу підготовки винограду до здачі значною мірою залежить забезпечення найкращого зберігання якісних показників цієї ніжної продукції.

Кожна партія виноградної продукції в процесі її підготовки до передачі контрактантові оформлюється відповідними супровідними документами, які були визначені в підрозділі 2.2. цієї монографії.

Вивезення, експедирування й розвантаження виноградної продукції визначається в договорі контрактації за згодою сторін. Що стосується законтракованої виноградної продукції за державним замовленням, то її вивезення, експедирування й розвантаження забезпечують заготівельні організації за свій рахунок власним або залученими спеціально пристосованими для цього механізмами. За домовленістю сторін вивезення законтракованої продукції може провадитися транспортом господарств з відшкодуванням витрат заготівельними організаціями з дотриманням вимог ст. 272 ГК України.

Сторони в договорі контрактації повинні обумовити порядок вивезення продукції, згідно з яким: а) контрактант приймає продукцію безпосередньо у виробника; б) контрактант приймає продукцію на своїх приймальних пунктах; в) виробник достав-

ляє продукцію безпосередньо торговельним підприємствам. Окремо в договорі має бути зазначена кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника, і продукції, яка доставляється виробником торговельним підприємствам. Ця умова, як зазначають науковці, є істотною для цього договору [4, с. 375].

При укладанні договору контрактації питання щодо транспортування винограду зазвичай вирішується за попередньою домовленістю: яким транспортом (своїм чи залученим) виробник перевезе продукцію. Остаточо й конкретно воно вирішується незадовго до збирання врожаю. У цей час уже відомо обсяг винограду, що підлягає транспортуванню, потреба в перевізних засобах, їх вид і кількість. З урахуванням кількості законтракованої продукції й цілей її використання визначається вид перевезення: автодорожній, залізничний, водний, а для споживачів, розташованих на далеких відстанях, — повітряним сполученням. При необхідності залежно від урожаю винограду береться до уваги також можливість використання гужового транспорту. Після вирішення всього комплексу питань з організації транспортування виноградної продукції сторони договору погоджують графік її доставки, що є невід'ємною частиною договору.

При перевезенні винограду важливе юридичне значення, яке стосується інтересів обох сторін договору контрактації, мають 2 чинники: по-перше, визначення відстані доставки продукції; по-друге, забезпечення своєчасного розвантаження транспорту й недопущення його простою під загрозою застосування мір відповідальності [263, с. 102].

Контрактант виноградної продукції зобов'язаний прийняти доставлену на приймальний пункт продукцію, не допускаючи простою транспортних засобів понад встановлені строки. У товарно-транспортних накладних зазначається час прибуття транспорту й час закінчення його завантаження або розвантаження продукцією. Якщо останню приймають не безпосередньо в господарстві, то пред'явленою до здачі вважається продукція,

доставлена господарством на приймальний пункт (підприємство) відповідно до договору чи погодженого графіку.

Порядок відвантаження виноградної продукції, перевірки її кількості та якості, оформлення актів на її нестачу або недоброякісність, складання і пред'явлення претензій у договорі контракції не передбачаються. Ці питання регулюються відповідними нормативними актами, встановленими стандартами, технічними умовами й інструкціями, про які йшлося в підрозділі 2.2. даного дослідження.

Підсумовуючи вищевикладене, важливо зазначити, що на сьогодні договір контракції виноградної продукції потребує уточнення й відновлення в практиці його застосування, що має велике значення для розвитку виноградарства. Це пояснюється необхідністю встановлення норм, які дозволяли б товаровиробникам виноградної продукції вирівняти своє майнове становище, не даючи можливості покупцеві, підприємству чи індивідуальному підприємцеві, які займаються професійною діяльністю щодо її закупівлі з метою подальшої переробки й реалізації, нав'язувати свої умови. Ось чому чинні норми законодавства з контракції сільгосппродукції потребують, на нашу думку, внесення відповідних змін, які усунуть прогалини й суперечності між ними. Потрібно також з урахуванням викладеного розробити і прийняти Положення про контракцію сільськогосподарської продукції і Примірний договір контракції винограду, які відповідатимуть сьогоднішньому стану законодавства, економіки й розвитку ринкових відносин у галузі сільського господарства.

2.4. Відповідальність за порушення договірних зобов'язань у сфері реалізації виноградної продукції

Одним зі шляхів задоволення потреб громадян України в харчових продуктах, в тому числі виноградній продукції, є укладання договорів на її придбання відповідно до погоджених умов. Порушення умов договору викликає невідповідні майнові наслідки для його учасників. Чинним законодавством, зокрема ст. 526

ЦК і ст. 193 ГК України, передбачені загальні умови виконання зобов'язань, відповідно до яких вони мають виконуватись належним чином згідно з умовами договору й вимогами законодавства, а за їх відсутності — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що зазвичай ставляться. Якщо боржник чи кредитор порушують будь-яке зі своїх зобов'язань (зовсім не виконують його, виконують неналежним чином або з порушенням строків), то з метою захисту прав і законних інтересів іншої сторони до винної особи застосовуються міри відповідальності. Зобов'язання без відповідальності є юридично нікчемним, лише поблажливим побажанням, зауважив С. Н. Братусь [36, с. 75].

В умовах становлення ринкових відносин і відмови від методів адміністративно-командного управління істотно зростає роль відповідальності й розширюється сфера її застосування в різних галузях народного господарства, зокрема у виноградарстві. Відповідальність має важливе соціальне й економічне значення. Вона виступає не тільки фактором компенсації, а й превенції (попередження) у сфері боротьби із заподіянням шкоди, зокрема суб'єктам договірних відносин у випадках порушення договірних зобов'язань.

Питання відповідальності завжди було в центрі уваги правників і сьогодні залишається одним з дискусійних, в результаті чого не сформульовано його загальноприйнятої дефініції. Ученими-юристами підготовлено й видано значну кількість праць з питання відповідальності як у плані загальної теорії права [102, 218, 15], так і окремих галузей [80, 108, 216] та інститутів [33, с. 490-623; 224, с. 80-88]. Аналіз юридичної літератури дозволяє виділити наступні основні концептуальні підходи (напрямки) щодо визначення сутності юридичної відповідальності — позитивний і ретроспективний.

Прихильники першого формулюють юридичну відповідальність як обов'язок діяти правомірно, як відповідальне ставлення суб'єктів права до своїх зобов'язань [112, с. 52; 233, с. 73; 19, с. 43]. Відстоюючи свою теорію, вони включають у понят-

тя «відповідальність» міри примусу, заохочення, правосвідомість і борг, в результаті чого, на нашу думку, його зміст стає розпливчастим, неконкретним, втрачається взагалі специфіка юридичної відповідальності й виникають труднощі в її застосуванні на практиці. Таке розуміння ускладнює визначення відповідальності, її значення, характеристики й відмежування від інших правових явищ.

З нашого погляду, більш прийнятним є ретроспективний (традиційний) підхід, прихильники якого визначають відповідальність як результат правопорушення, як покарання за протиправну поведінку в минулому [216, с. 6; 237, с. 18]. Проте й серед цих науковців немає єдності поглядів на поняття «відповідальність». Одні вчені тлумачать його як застосування (реалізацію) санкції, а значить, і як міру державного примусу, включаючи у зміст відповідальності всі випадки державного примусу щодо виконання суб'єктом права своїх обов'язків [36, с. 103—164; 70, с. 338—343]. До єдиного поняття ними включаються стягнення недоїмки підприємства, примусове стягнення суми грошового боргу, вилучення у правопорушника викрадених речей тощо.

Інша група науковців ретроспективного напрямку, навпаки, доводить, що державний примус до порушників зобов'язань не є юридичною відповідальністю. При захисті своїх доводів вони посилаються на те, що само по собі примушення виконувати зобов'язання нічого не додає до змісту відповідальності, а тому не може бути визнано юридичною відповідальністю. Примус у даному разі спрямовано лише на забезпечення існуючого обов'язку, за допомогою якого досягається виправлення відхилення поведінки суб'єкта від вимог права. Іншими словами, за допомогою державного примусу суб'єкти права набувають того становища, в якому вони повинні були знаходитися згідно з вимогами закону [250, с. 320; 107, с. 348; 17, с. 14]. Таким чином, прихильники цієї точки зору включають до змісту поняття «відповідальність» лише ті випадки, коли при порушенні зобов'язання на суб'єкта права покладаються нові або додаткові обов'язки, що виникають з існуючих правовідносин.

Зміст цивільно-правової відповідальності найбільш вдало, вважаємо, сформулював О.С. Йоффе, як покладення на правопорушника заснованих на законі неvigідних правових наслідків, які виявляються в позбавленні його певних прав, у заміні невиконаного обов'язку новим або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового, додаткового [80, с. 14]. Таке визначення дозволяє чітко відокремити відповідальність від інших правових наслідків порушення зобов'язання.

У зв'язку з тим, що товаровиробники винограду та іншої виноградної продукції є суб'єктами господарських відносин і переважна більшість договорів на реалізацію продукції, які вони укладають, є господарськими, то, на нашу думку, слід більш детально зупинитися саме на особливостях господарської відповідальності.

Проаналізувавши правові джерела щодо питання співвідношення цивільно-правової й господарсько-правової відповідальності, можна дійти висновку, що переважною є думка (до якої ми теж приєднуємось) про визначення відповідальності у сфері господарювання як специфічної стосовно цивільно-правової зі своїми особливостями, які обов'язково слід урахувувати [110, с. 209; 26, с. 51; 109, с. 2]. Серед основних ознак господарсько-правової відповідальності в юридичній літературі виокремлюють наступні: а) суб'єктами відповідальності є суб'єкти господарювання, їх структурні підрозділи, інші учасники господарських відносин; б) при притягненні до відповідальності йдеться про зазнання негативних наслідків майнового характеру; в) вона виступає у формі певної системи санкцій, передбачених господарським законодавством, укладеними договорами й локальними нормативними актами суб'єктів господарювання; г) на відміну від відповідальності адміністративної, кримінальної та відповідальності за трудовим законодавством, господарсько-правова може наступати незалежно від вини правопорушника [254, с. 862].

Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері госпо-

дарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами й договором. За порушення договірних зобов'язань у сфері господарювання згідно зі ст. 217 ГК України застосовуються такі види санкцій, як відшкодування збитків, штрафні санкції й оперативно-господарські.

Відносно новим різновидом договірної відповідальності, закріпленої в ГК України є оперативно-господарські санкції. Вони передбачаються договором і застосовуються до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин незалежно від їх вини з метою припинення або попередження порушень зобов'язання. Ці санкції використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. Деякі вчені-правники, серед яких С.М. Бервено, В.П. Грибанов, В.І. Пугинский, оперативно-господарські санкції не відносять до мір відповідальності, пояснюючи це різними підставами й умовами застосування санкцій і мір [26, с. 48-51; 57, с. 38, 39; 209, с. 143, 144].

Залежно від того, хто і яким чином встановлює санкції (відповідальність), останні поділяються на приватноправові й публічно-правові. Що стосується договірної відповідальності, вона у власному розумінні є приватноправовою. Так, при вчиненні правопорушення у сфері відносин, що регулюються приватним правом, як відмічає професор М.М. Сібільов, зокрема, при порушенні договірних зобов'язань, відповідальність спрямована не на особу правопорушника, а на її майнову сферу, а тому вона не зачіпає її особистого статусу. За своєю сутністю ці відносини є відносинами осіб, не підпорядкованих одна одній (відносини юридичної рівності). При цьому не виникає необхідності закріплення в законодавстві окремих складів правопорушення, а достатнім є встановлення загальних правових наслідків порушення зобов'язання. Критерієм міри обсягу такої відповідальності є не вина правопорушника, а перш за все розмір завданих збитків [224, с. 83]. Але, підкреслює Ф.Л. Рабінович, не можна зводити роль відповідальності тільки до компенсації останніх

перетворюючи компенсаційну функцію на всеосяжну панацею від усіх бід [210, с. 45]. Вона, як уже було вказано, виконує також функції покарання і превенції (попередження правопорушення).

Отже, засади відповідальності за порушення договірних зобов'язань визначені ЦК (статті 610—625), ГК (статтями 216—257) та іншими законами України. Правила, викладені в цих нормах, повною мірою стосуються і правовідносин, що виникають у сфері реалізації виноградної продукції. Сторони також мають право врегулювати в договорі, передбаченому актами цивільного законодавства, свої відносини, які не впорядковані цими актами, а також відступити від їх положень і врегулювати свої відносини на власний розсуд, крім випадків, коли це прямо впливає з приписів законодавства, а також зі змісту чи сутності відносин між ними (ч. 2, 3 ст. 6 ЦК України). Установлення в договорі певних правил щодо відповідальності сторін, відмінних від відповідних загальних положень законодавства, на думку І. С. Канзафарової, є актом саморегуляції, однією з диспозитивних дій. Це явище А. М. Савицька називає принципом особистої ініціативи [216, с. 14]. Надання такої можливості є проявом цивільно-правової диспозитивності, яка, у свою чергу, є юридично забезпеченою можливістю вільної реалізації володільцем належного йому права. Але, саморегуляція відповідальності може здійснюватися лише в межах, визначених законом [85, с. 247]. Так, ст. 624 ЦК України встановлює загальне правило: при порушенні зобов'язання, за яке встановлено неустойку, остання стягується в повному розмірі незалежно від відшкодування збитків. Одночасно передбачається визначення в договорі випадків, коли допускається стягнення тільки неустойки без права на відшкодування збитків або можливість кредитора за вибором стягнути або неустойку, або збитки.

Як уже вказувалось, питання юридичної відповідальності є одним з найскладніших і спірних серед правознавців. Зокрема, проблемними є не тільки поняття відповідальності, а й визначення її підстав. За ч. 1 ст. 216 ГК України підставою відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним пра-

вопорушення в сфері господарювання. У юридичній доктрині домінуючою стала концепція, згідно з якою до складу правопорушення як умови настання юридичної відповідальності, в тому числі й договірної, входять: 1) протиправна поведінка (дія чи бездіяльність); 2) шкідливий результат такої поведінки (шкода); 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; 4) вина правопорушника [2, с. 141; 25, с. 47; 80, с. 94; 100, с. 12; 107, с. 22 та ін.]. Іншою є думка А.Л. Ткачука, який підкреслює, що єдиною підставою виникнення договірної відповідальності треба вважати власно правопорушення. Відповідно необхідними умовами договірної відповідальності є порушення суб'єктивного права кредитора і протиправність поведінки несправного боржника, яка полягає у самому факті порушення договірної зобов'язання. Інші чинники, такі як шкода, причинно-наслідковий зв'язок і вина, не можуть розглядатися як умови договірної відповідальності й утворювати її підставу, оскільки їх наявність вимагається не завжди [242, с. 13].

Я. В. Гуляк відмічає, що, на відміну від відповідальності деліктної, договірної, крім протиправної поведінки, шкідливого результату, причинного зв'язку між ними й вини правопорушника, потребує необхідність установаження невиконання обов'язків або їх виконання неналежним чином. Це не надає додаткової умови відповідальності, а відбиває особливість настання договірної відповідальності [58, с. 213]. З нашого погляду, це положення не слід виділяти, тому що й так зрозуміло, що саме невиконання або виконання неналежним чином обов'язків належить до такої умови, як протиправна поведінка у сфері виконання договірних зобов'язань.

Статті 623 ЦК і 224 ГК України, встановлюють, що в разі неналежного виконання умов договору боржник, який порушив зобов'язання, повинен відшкодувати кредиторомі завдані цим збитки. Йдеться про 3 елементи складу договірної правопорушення: (а) неналежну поведінку боржника, що виявляється в невиконанні чи неналежному виконанні ним свого обов'язку; (б) наявність збитків внаслідок дій боржника; (в) наявність

причинного зв'язку між діями боржника та їх негативним результатом. Що стосується 4-го елемента — вини правопорушника, то відповідно до ст. 614 ЦК України особа, яка не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином, несе майнову відповідальність лише за наявності вини (умислу або необережності), крім випадків, передбачених договором або законом. Отже, за загальним правилом у разі порушення договірною зобов'язання з реалізації виноградної продукції боржник несе відповідальність за наявністю комплексу зазначених 4-ох умов.

Спираючись на практику господарювання у сфері реалізації виноградної продукції й аналіз норм чинного законодавства, зазначимо можливі види правопорушень договірної дисципліни, які є підставами настання відповідальності:

— правопорушення на стадії укладання договорів: (а) порушення строків укладання договорів; (б) процедури врегулювання розбіжностей, що виникають при їх укладанні; (в) укладання договорів, що суперечать вимогам закону, цілям діяльності юридичної особи, або укладання договорів, що протерічать інтересам держави й суспільства;

— недотримання строків виконання договірних зобов'язань щодо поставки виноградної продукції, перевезення вантажів та ін.;

— порушення договірних зобов'язань щодо якості та кількості поставленої виноградної продукції;

— порушення державної дисципліни цін, пов'язані з виконанням договорів;

— порушення у сфері кредитних і розрахункових відносин при виконанні договорів з реалізації виноградної продукції;

— недодержання зобов'язань щодо перевезення виноградної продукції: (а) неподання перевізних засобів; (б) непред'явлення вантажу до перевезення; (в) втрата, нестача, пошкодження вантажу; (г) прострочення доставки вантажу тощо.

Чинним законодавством України (ст. 617 ЦК, ч. 2. ст. 218, ст. 219 ГК) передбачені підстави звільнення особи від відпові-

дальності за вчинене порушення зобов'язання. Однією з підстав звільнення особи за невиконання або виконання неналежним чином зобов'язання у сфері реалізації виноградної продукції є неможливість його виконання внаслідок непереборної сили, як надзвичайної й невідвортної обставини за здійснення господарської діяльності даних умов (ч. 2 ст. 218 ГК). Однак, неможливість виконання зобов'язання внаслідок, наприклад, стихійного лиха автоматично не знімає відповідальність з товаровиробника винограду чи його садивного матеріалу. Товаровиробник продукції об'єктивно не в змозі запобігти настанню таких обставин і їх негативного впливу, але в деяких випадках він може й повинен вжити всіх можливих заходів з усунення або послаблення негативних наслідків стихійного лиха. В таких випадках повинен бути врахован критерій вини. Так, пошкодження виноградників внаслідок весінніх заморозків, граду тощо в ранній фазі їх розвитку (викидання суцвіття) деякою мірою можуть бути компенсовані відповідними діями, вжиттям агрономічних заходів (наприклад, утворення на виноградних кущах додаткових пасинків). У таких випадках розвиток останніх, а значить, і компенсація загубленої частини врожаю залежать від належного агротехнічного догляду з боку виробника винограду. Незабезпечення необхідного догляду за розвитком виноградних насаджень слід було б кваліфікувати як бездіяльність відповідальної за це особи, що належить враховувати при вирішенні питання про звільнення сторони договору від відповідальності.

Договірні зобов'язання з реалізації виноградної продукції можуть залишатися невиконаними в результаті втрати врожаю, що викликано обставинами, які не належать до стихійного лиха. Такими можуть бути пошкодження виноградників сільськогосподарськими шкідниками чи хворобами або у результаті несприятливих умов погоди (недостатність тепла, тривалі дощі або звичайні за силою, але тривалі вітри), що негативно відбилось на розвитку виноградних культур та їх урожайності. Як правило, на практиці при настанні подібних обставин, на-

слідком яких стало зниження або загибель урожаю виноградних культур, питання про відповідальність вирішується з урахуванням принципу вини. Інакше кажучи, якщо буде встановлено, що договірні зобов'язання не були виконані або були виконані неналежним чином внаслідок обставин, які не залежать від виробника виноградної продукції, він звільняється від відповідальності. Також слід підкреслити, що звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання внаслідок непереборної сили можливо лише при настанні таких обставин у часових межах виконання зобов'язання.

Отже, при вирішенні питання про звільнення від відповідальності товаровиробників винограду за неможливістю виконання зобов'язання внаслідок непереборної сили поряд із фактом загибелі або пошкодження виноградних культур або садивного матеріалу повинна бути врахована вина господарства у неприйнятті необхідних заходів, які зазвичай застосовуються в даній місцевості, щодо ліквідації або послаблення негативних наслідків стихійного лиха чи інших надзвичайних і невідворотних обставин, а також час настання останніх відносно часових меж укладення договору.

Спираючись на наведене, товаровиробникам виноградної продукції з метою захисту своїх інтересів при укладенні договорів, відповідно до яких виникають зобов'язання, пов'язані з господарською діяльністю у сфері реалізації продукції, доцільно передбачати умови, які будуть детально регламентувати відповідальність за невиконання договірних зобов'язань, включаючи умови про підстави звільнення від відповідальності (форсмажорні обставини).

Характер порушених господарсько-договірних відносин зумовлює зміст відповідальності та її обсяг. Відповідно до змісту будуються й форми господарської відповідальності — відшкодування збитків і штрафні санкції. До складу збитків у царині господарювання за ст. 225 ГК України входять: а) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного винограду (виноградної продукції), визначена згідно з вимогами законодавства; б) до-

даткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; в) неoderжаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, що зазнала збитків, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання другою стороною; г) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом. Слід зазначити, що, на відміну від господарського законодавства, в цивільному відшкодування моральної шкоди не входить до складу збитків (ст. 22 ЦК України).

Загальним принципом як цивільної, так і господарської відповідальності є принцип повного відшкодування збитків (ч. 3 ст. 22 ЦК України). За ч. 2 ст. 225 ГК України законом по окремих видах господарських зобов'язань може бути встановлена обмежена відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань. Так, за ст. 314 ГК перевізник відповідає за втрату, нестачу, пошкодження або псування прийнятого до перевезення вантажу в розмірі фактично (реально) спричиненої шкоди.

ГК України під штрафними санкціями розуміє винятково грошову суму (на відміну від ЦК України, де неустойка (штраф, пеня) можуть виражатися не тільки в грошовій сумі, а й у майні (ч. 1 ст. 549 ЦК України), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. При цьому ГК виділяє 3 різновиди штрафних санкцій — неустойку, штраф і пеню (ч. 1 ст. 230 ГК).

Слід зауважити, що неустойка за ГК не є узагальнюючою категорією для штрафу й пені, як це передбачено цивільним законодавством, а виступає окремим видом штрафних санкцій. Отже незрозуміло, що ж тоді мається на увазі під неустойкою у сфері господарювання, адже ГК України не розкриває цього поняття.

Окремо варто розглянути питання відповідальності за неналежне виконання або невиконання зобов'язань з поставки виноградної продукції, яке є найбільш застосовним у договорі її реалізації, а також за випуск недоброякісної виноградної продукції, яке на сьогодні є дуже актуальним. За невиконання або неналежне виконання зобов'язань, що впливають з договорів поставки виноградної продукції, сторони несуть відповідальність, основні засади якої передбачені нормами ЦК та ГК України. Ці норми конкретизовано також у спеціальних законах і підзаконних нормативно-правових актах, зокрема: в Положенні про поставки продукції виробничо-технічного призначення і в Положенні про поставку товарів народного споживання, які затверджені постановою Ради міністрів СРСР від 25 липня 1988 р.; в Інструкції про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання за кількістю та якістю, затверджені постановами Держарбитражу при Раді Міністрів СРСР від 15 червня 1965 р. й від 25 квітня 1966 р.; в Особливих умовах поставки виноматеріалів, коньячних спиртів і коньяків, затверджених заступником міністра харчової промисловості СРСР 21 червня 1971 р.; в роз'ясненні Президії Вищого арбітражного суду «Про деякі питання вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором поставки» від 30 березня 1993 р., № 02-5/218.

Названі Положення про поставки вказують, що постачальники виноградної продукції несуть відповідальність: (а) за прострочення її поставки або недопоставку у встановлений договором строк, (б) за поставку продукції без згоди покупця, (в) за поставку продукції, яка не відповідає стандартам чи технічним умовам або має порушення щодо асортименту, (г) за поставку продукції без передбачених договором документів тощо. У той же час покупець (одержувач) продукції відповідає: (а) за несвоєчасне надання рознарядок на її відвантаження, (б) за необґрунтоване ухилення від сплати за продукцію, (в) за невиконання вимог поставщика (відправника) про відвантаження

(видачу) продукції, прийнятої на відповідальне зберігання, (г) за односторонню відмову від одержання товару, (д) за інші порушення умов договору.

Виноград у свіжому вигляді належить до сільськогосподарської швидкопсувної продукції, тому при простроченні його поставки або недопоставки поставщик повинен нести відповідальність за п. 57 Положення про поставки продукції як за прострочення поставки, згідно з яким поставщик сплачує покупцеві неустойку в розмірі 4 % вартості непоставленої у строк продукції. Пункт 7 ст. 267 ГК України встановлює, що за договором може бути передбачено порядок поставки кількості товарів, недоотриманої покупцем у встановлений строк. Якщо поставлена виноградна продукція не відповідає за якістю технічним умовам, стандартам або умовам договору, покупець вправі прийняти продукцію неналежної якості зі сплатою за ціною, встановленою для продукції відповідного сорту, або відмовитися від неї і стягнути з виробника (постачальника) штраф у розмірі, передбаченому ст. 231 ГК України, якщо інший розмір не встановлено законом або договором.

У свою чергу, в разі відмови покупця від продукції, постачальник зобов'язаний розпорядитися нею протягом 10-ти днів з моменту отримання претензії, а швидкопсувної — впродовж 24 годин. Виноград, як швидкопсувна продукція, підлягає реалізації на місці.

На сьогодні міри відповідальності за деякі порушення зобов'язань з поставки виноградної продукції, передбачені Особливими умовами й Положеннями про поставки (зокрема, за несвоечасне повернення тари й затримання відвантаження етикеток), не відповідають сучасності, оскільки до них не вносилися зміни згідно з чинним законодавством. Як показує практика, договором ці питання не обумовлюються. Якщо відсилатися до Положень про поставки, які діють на території України в частині, що не суперечить законодавству, теж не зовсім зрозуміло межі їх застосування. Це ще раз свідчить про необхідність внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства з по-

ставки виноградної продукції або прийняття нового, яке було запропоновано в попередньому підрозділі.

Серед правопорушень у сфері виробництва й реалізації виноградної продукції особливо гостро на даний час стоїть питання випуску й реалізації недоброякісної продукції. Найпоширенішим видом цього правопорушення є фальсифікація вин, вермутів, коньяків і бренді, під якою, відповідно до п. 32 ст. 1 Закону України «Про виноград та виноградне вино», розуміється умисна, з корисливою метою підробка вин, вермутів, коньяків України, бренді за їх походженням (місцем виробництва) або їх складом шляхом додавання нешкідливих чи шкідливих для здоров'я людини речовин, а також виготовлення винних і коньячних сурогатів у процесі виробництва, транспортування, зберігання й продажу. Вичерпний перелік випадків фальсифікації вин, вермутів, коньяків України і бренді передбачено ст. 12 указанного Закону.

В Україні функцію захисту виноробної продукції від підробок виконує держава в особі таких державних органів влади, як Державна інспекція сільського господарства України, Державна санітарно-епідеміологічна служба України, Національна комісія України з Кодексу Аліментаріус, Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів, Департамент контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів Державної податкової служби України та ін. Згідно із матеріалами узагальнення результатів державного нагляду за додержанням стандартів, норм і правил на підприємствах-виробниках винопродукції за I півріччя 2010 року, в порівнянні з аналогічним періодом 2009 року порушення вимог стандартів, норм і правил збільшилися на 33,4 %, що може бути обумовлено незадовільним контролем додержання технологічної дисципліни під час виробництва продукції [50]. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2008 р., № 1164 «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, випуском і реалізацією продукції (вико-

нанням робіт, наданням послуг), та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю)», винопродукція відноситься до високого ступеня ризику і підлягає плановому державному нагляду 1 раз на рік [164]. Виявити фальсифіковану виноробну продукцію можна лише шляхом проведення лабораторних перевірок цієї продукції. При проведенні планових та позапланових перевірок з державного нагляду здійснюється відбір зразків винопродукції та їх дослідження на відповідність нормативним документам за органолептичними (прозорість, осад, сторонні вclusions, колір, смак, аромат) та фізико-хімічними показниками, наявністю синтетичних барвників, а також вимогам нормативних документів за маркуванням. Проте, на 2010 рік з державного бюджету не було виділено коштів на відбір зразків продукції та проведення лабораторних перевірок, які можуть проводити лише за бюджетні кошти. До цього ж сьогодні лабораторне тестування вина за ДСТУ 4806:2007 «Вина. Загальні технічні умови» здійснюється за 12-ма основними показниками, що дозволяє більшість фальсифікованої продукції визнати натуральним вином (наприклад, у Європі застосовують більш широкий спектр параметрів — 40).

Поряд з лабораторними перевірками функцію захисту виноробної продукції від підробок виконують шляхом ліцензування, сертифікації та застосування акцизної марки. Як показує практика, підроблена фальсифікаторами акцизна марка ніяк не поступається тій, що випускається державним спеціалізованим підприємством Міністерства фінансів України, тому встановити підробку (фальсифікацію) без лабораторних досліджень нерідко просто неможливо. По суті, підприємство, що придбає акцизну марку, не отримує ніяких гарантій щодо захисту свого товару. Серії й номери марок на фальсифікованій продукції співпадають з номерами, виданими легальним виробником.

Основними причинами такого широкомасштабного обороту фальсифікованої виноробної продукції виступає неналежна діяльність та / або безвідповідальність контролюючих органів, а також недосконалість законодавства в цієї сфері. З приводу

цього О. Авдеев, голова правління Українського алкогольного конгресу, заявив, що вітчизняна законодавча база не дозволяє впіймати за руку фальсифікатора й позбавити його права працювати на ринку вина, а держава, на жаль, ніяких дій не вживає [Див.:1]. У Кримінальному кодексі (далі — КК) України існує спеціальна стаття щодо відповідальності за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204), до яких належить і виноробна продукція [160]. Але ж практика показує, що ця норма не зупиняє фальсифікаторів. Що ж стосується іншої виноградної продукції, то, як відмічають фахівці в галузі кримінального права, захист прав споживачів із застосуванням ст. 227 КК України «Випуск або реалізація недоброякісної продукції» теж жодним чином не забезпечується [Див.: 51; 217].

При вирішенні проблеми випуску й реалізації недоброякісної виноградної продукції необхідно звернутися до досвіду держав з розвиненими галузями виноградарства й виноробства і рухатись у напрямку вдосконалення структури управління ними й гармонізації законодавства з міжнародними вимогами. Одним з основних пунктів Програми інтеграції України в Європейський Союз, затвердженої Указом Президента від 14 вересня 2000 р., № 1072, є проведення робіт з адаптації вітчизняного законодавства України до законодавства ЄС, що регулює діяльність агропромислового комплексу, до якого входить і виноградно-виноробний сектор. Слід зауважити, що сьогодні Україна також є країною «in fieri» щодо Міжнародної організації винограду і вина (МОВВ), тобто найближчим часом вона може стати повноправним її членом, якщо будуть виконані поставлені перед нею завдання, у тому числі й по гармонізації й удосконаленню чинного законодавства в цій сфері.

Головним нормативним документом Ради ЄС, який визначає основні засади організації виробництва й реалізації виноградно-виноробної продукції в країнах — членах ЄС, є Постанова «Про організацію спільного ринку вина» від 17 травня 1999 р., № 1493/1999, яка деталізується та доповнюється низкою інших

постанов та директив, до яких, зокрема, відносяться Постанова Комісії (ЄС) № 1227 від 31 травня 2000 р. «Про правила застосування Постанови Ради (ЄС) № 1493/2000 по організації загального ринку вина відносно виробничого потенціалу»; Постанова Комісії (ЄС) № 883/2001 від 24 квітня 2001 р. «Про правила із застосування Постанови Ради (ЄС) № 1493/2000 у частині, що стосується торгівлі з третіми країнами продукцією виноградно-виноробного сектору»; Постанова Комісії (ЄС) № 753/2002 від 29 квітня 2002 р. «Про встановлення деяких правил для виконання Постанови (ЄС) № 1493/2000 про загальну організацію ринку вина у тому, що стосується опису, позначення, оформлення та захисту деяких продуктів виноробного сектору» [113, с. 6-159, 307-390, 400-439] та ін.

Саме правила опису, позначення й оформлення виноградно-виноробної продукції, визначені цими постановами, сприяють нормальному функціонуванню внутрішнього ринку країн та виробництву якісних продуктів. Правила, що стосуються позначення, включають положення, які забезпечують запобігання шахрайській практиці, визначають міри покарання на рівні Співтовариства у випадку неправильного етикетування, використання мов, а також використання фабричних марок, особливо тих, які можуть ввести споживача в оману. Відповідно до п. 2 ст. 49 Постанови (ЄС) № 1493/1999 країна — член ЄС, на території якої знаходиться продукт, опис або оформлення якого не відповідає положенням § 1 цієї Постанови, повинна прийняти необхідні заходи для накладення стягнення за здійснені порушення залежно від їх ступеня або може дозволити зберігання продукту з метою збуту, направлення його на ринок Співтовариства або експорт за умов зміни його опису або оформлення відповідно до вказаних положень § 1 Постанови.

Щодо відповідальності за виробництво й реалізацію неякісної виноградної продукції в країнах ЄС, то згідно зі ст. 54 ч. 5 Постанови Ради ЄС № 1493/1999 країни — члени ЄС повинні встановлювати список якісних вин, для кожного з яких у національному законодавстві має бути передбачено положення, яке

регулює їх виробництво. Якщо вино було змінено при зберіганні чи транспортуванні, в результаті чого його характеристики змінилися (погіршилися), і якщо вино підлягало забороненому обробленню або не описано законним чином як якісне вино, компетентній структурі, що визначається країнами — членам ЄС, належить прийняти рішення про пониження якісного вина в категорії (п. 3 ст. 56 Постанови).

У більшості цих країн існує чітка єдина (нерозгалужена) система державного управління виноградарсько-виноробною підгалуззю, яку очолює одна структура. Так, у країнах ЄС поруч з національними галузевими комітетами, що функціонують у складі аграрних міністерств, існують також галузеві й секторальні об'єднання виробників, які діють в єдиному напрямку і беруть участь у розробці і прийнятті нових національних нормативно-правових актів у сфері виноградарства й виноробства. Їх діяльність і повноваження регулюється статтями 39–41 Постанови Ради ЄС «Про організацію спільного ринку вина» № 1493/99, згідно з якою організація виробників є юридичною особою, сформованою з ініціативи виробників. Головні цілі останньої — забезпечення плановості й регулювання виробництва за вимогами ринку, особливо в питаннях якості, просування у виробництво екологічно чистих технологій, скорочення витрат виробництва, стабілізації цін виробників та ін.

Серед таких організацій зустрічаються об'єднання виробників різних форм власності й господарювання. Особливо отримали поширення асоціації фермерів — власників виноградників, на спільні кошти яких утримується переробний завод, магазини й відділи збуту. Діяльність спеціальних секторальних організацій спрямована на покращення ринку вина різних категорій якості на рівні європейських стандартів, враховуючи інтереси і традиції національних виробників. До таких організацій, наприклад, у Франції належить Інститут захисту найменувань за походженням, заснований у 1935 р., який бере активну участь у розробці законодавчих актів і залучає до цього процесу представників асоціацій виноробів. У Німеччині особливу

роль відіграє Німецький винний фонд, до основних завдань якого входить сприяння підвищенню якості вин та їх збут, захист визначених законодавством найменувань вітчизняних вин як у країні, так і за кордоном. За допомогою цієї організації в управлінні виноградарсько-виноробною галуззю Німеччини крім державних службовців беруть активну участь представники приватного бізнесу й громадських організацій, метою діяльності яких є створення сприятливих умов для розвитку останнього. В Україні такими організаціями є Національне виробниче-аграрне об'єднання «Масандра», «Перший Національний Виноробний Холдінг», Асоціація «Виноградари і винороби України», які об'єднують виноградарські та виноробні підприємства України і представляють їх інтереси у відносинах з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, іншими державними та недержавними установами й організаціями.

Аналізуючи світовий досвід у галузях виноградарства й виноробства, їх стан в Україні, можемо зробити висновок, що вітчизняна система державного регулювання в цій сфері вимагає вдосконалень, які відповідатимуть становленню нових економічних відносин, а також надаватимуть можливості представникам як крупних, так і дрібних суб'єктів господарювання брати реальну участь у їх регулюванні. Недосконалість існуючої системи державного регулювання у досліджуваній сфері в системі АПК негативно впливає на якість як виноградної продукції, так і процесів реформування й розвитку виноградарства та виноробства. Після завершення першого етапу по створенню єдиного державного органу регулювання галузями виноградарства й виноробства, який координуватиме, законодавчо забезпечуватиме й контролюватиме діяльність суб'єктів виноградарства і виноробства, та виконуватиме інші функції, що сприятимуть розвитку цих підгалузей. На другому етапі необхідно вдосконалити існуючі, розробити й прийняти нові нормативні акти, які відповідали б сучасним економічним відносинам і міжнародним вимогам у царині виробництва й реалізації виноградної продукції.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз правового регулювання відносин з виробництва й реалізації виноградної продукції на основі законодавства України і практики його застосування дозволив зробити наступні науково-практичні висновки.

Дослідження історії правового регулювання правовідносин з виробництва виноградної продукції свідчить, що у своєму розвитку вони пройшли низку історичних етапів (античний, середньовіччя, царський, радянський та український), кожному з яких властиві свої характерні риси й особливості. Після проголошення Україною незалежності правова регламентація відносин з виробництва виноградної продукції становить два етапи. На першому (1991—1996 рр.) було прийнято низку нормативних актів, спрямованих на підтримку садівництва, виноградарства, розсадництва й виноробної промисловості. Другий етап (липень 2005 р. — дотепер) характеризується прийняттям спеціальних нормативних актів з регулювання відносин у сфері виноградарства й виноробства, зокрема Закону України «Про виноград та виноградне вино».

На сьогодні правове регулювання відносин з виробництва виноградної продукції недостатньо забезпечено для їх ефективного функціонування й розвитку. З метою створення належних умов для її виробництва в Україні та реалізації завдань, визначених у Галузевій програмі розвитку виноградарства й виноробства України на період до 2025 року, затвердженої Наказом Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук 21 липня 2008 р., також враховуючи досвід країн з розвиненою законодавчою базою в галузі виноградарства, вимоги міжнародного законодавства у цієї сфері й недоліки вітчизняного законодавства, у роботі запропонована примірня структура Закону України «Про виноградарство».

На підставі вивчення особливостей складових елементів правовідносин, що виникають в процесі виробництва виноградної

продукції сформульовано їх визначення. Це відносини, врегульовані нормами аграрного та інших галузей права, що виникають у зв'язку з використанням земель сільськогосподарського призначення в особливих природно-кліматичних зонах між товаровиробниками виноградної продукції, а також між ними та іншими господарюючими суб'єктами, членами (учасниками) цих товаровиробників та їх найманими працівниками, органами державної влади й органами місцевого самоврядування з приводу відповідних об'єктів (виноградної продукції, майна, земель, праці та ін.) при яких суб'єкти наділяються взаємозумовленими правами й обов'язками.

Особливості правовідносин, що складаються в процесі виробництва виноградної продукції відбиваються в окремих елементах структури цих правовідносин — у суб'єкті, об'єкті та змісті. Вони зумовлюються також такими чинниками, як: (а) трудомісткість — широке застосування фізичної праці працівників виноградарських підприємств; (б) сезонність виробничого процесу; (в) багаторічне використання виноградних насаджень; (г) залежність кількісних і якісних показників урожаю винограду не тільки від інтенсивності праці виноградарів, а й від кліматично-природних умов.

Під товаровиробниками виноградної продукції слід розуміти юридичних та фізичних осіб, які займаються: виробництвом і реалізацією винограду — за наявності у них відповідним чином зареєстрованих виноградних насаджень; виробництвом і реалізацією садивного матеріалу — за умови отримання паспорту на його виробництво та реалізацію; переробкою виноградної продукції із власновиробленої сировини та її реалізацією — за умови одержання у встановлених законах випадках ліцензії.

Товаровиробники виноградної продукції в залежно від продукції, яку вони виробляють, класифікуються на товаровиробників: (а) садивного матеріалу винограду; (б) винограду; (в) виноробної продукції; (г) товаровиробників іншої виноградної продукції, що виготовляється шляхом переробки винограду, окрім виноробної (соки, джеми тощо). Товаровиробники вино-

градної продукції, які є юридичними особами, відповідно до їх організаційної форми поділяються на: а) господарські товариства; б) сільськогосподарські виробничі кооперативи; в) фермерські господарства; г) приватні (приватно-орендні) сільськогосподарські підприємства; д) державні (комунальні) комерційні сільськогосподарські підприємства.

Відповідно до проведеного дослідження особливостей правового статусу товаровиробників винограду та його садивного матеріалу, вказується на їх спеціальну правосуб'єктність, що підтверджується наступними обставинами: (а) їх господарська діяльність обумовлюється цілями й завданнями, відображеними в статутних (засновницьких) документах, виходити за межі яких товаровиробники не мають права; (б) особливим порядком набуття права на виробництво й реалізацію продукції; (в) регламентованим порядком здійснення діяльності з виробництва та реалізації садивного матеріалу; (г) цільовим призначенням земельних ділянок, наданих для виробництва садивного матеріалу винограду та вирощування винограду.

Система договорів на реалізацію виноградної продукції складається з договорів контрактації, купівлі-продажу, поставки, міни, комісії та біржових угод, специфіка яких обумовлена: по-перше, природними властивостями їх предмета, який характеризується швидкопсувністю, особливими умовами зберігання й транспортування, недопущенням заміни сортової чистоти та зміни сортових якостей; по-друге, специфікою встановлення цін на виноградну продукцію — не тільки залежно від попиту й пропозицій, але й від врожайності в конкретній рік, ґрунтово-кліматичних умов та мети подальшого використання продукції.

Для розвитку виноградарства договір контрактації має особливу цінність перш за все через можливість надання допомоги та стабільність договірних зв'язків. Надання допомоги виробникові виноградної продукції за договором контрактації запропоновано розділити на майнову й немайнову. До майнової належить матеріально-технічне постачання, авансування, надання пільгових кредитів на придбання пального та інші види

фінансування, сприяння в постачанні мінеральних добрив, хімічних засобів для захисту рослин тощо; до немайнової — проведення семінарів з питань вирощування саджанців, захисту рослин від шкідників і хвороб та інша інструктивна допомога. Практика господарювання в аграрному секторі, зокрема, у сфері виробництва виноградної продукції, свідчить про необхідність узгодження господарського і цивільного законодавства щодо обов'язку контрактанта у наданні допомоги в організації виробництва продукції та її транспортування на приймальні пункти. Вказується важливість розроблення і прийняття Положення про порядок і способи надання фінансової допомоги виробникам сільськогосподарської продукції за договором контракції в якому передбачити умови, види й порядок надання заготівельником допомоги виробникам сільгосппродукції. З метою ефективного застосування на практиці договору контракції виноградної продукції зазначена необхідність розроблення й прийняття Міністерством аграрної політики та продовольства України Примірного договору контракції винограду в якому вказати особливості його укладання й виконання з урахуванням дослідженої специфіки виноградарського виробництва.

При вирішенні питання про звільнення від відповідальності виноградарських підприємств за ч. 2 ст. 218 ГК України поряд з фактом загибелі або пошкодження виноградних культур чи їх садивного матеріалу повинна бути врахована вина господарства у неприйнятті необхідних заходів, які зазвичай застосовуються в даній місцевості щодо ліквідації чи послаблення негативних наслідків стихійного лиха або інших надзвичайних та невідворотних обставин. Для дієвої системи притягнення винної особи до відповідальності за правопорушення у сфері реалізації виноградної продукції (особливо за випуск неналежної якості) поруч з вдосконаленням нормативно-правової бази у цій сфері необхідно єдине державне регулювання галузями виноградарства (включаючи розсадництво) й виноробства, який координуватиме, законодавчо забезпечуватиме й контролюватиме діяльність усіх виробників виноградної продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев О. Фальсификация вина принимает угрожающие формы [Электронный ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ: Інформаційне агентство // Режим доступу: <http://news.liga.net/news/N0703922.html>.
2. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. — М.: Юриздат, 1940. — 192 с.
3. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / [Семчик В. І., Стретович В. М., Погрібний О. О. та ін.]; за ред. В. І. Семчика. — К.: Наукова думка, 1998. — 245 с.
4. Аграрне право України: підручник / [Богай Н. О., Погрібний О. О., Семчик В. І. та ін.]; за ред. О. О. Погрібного. — К.: Істина, 2004. — 448 с.
5. Аграрне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [Гайворонський В. М., Жушман В. П., Статівка А. М. та ін.]; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. — Х.: Право, 2003. — 240 с.
6. Аграрне право України: практикум / [Янчук В. З., Статівка А. М., Титова Н. І. та ін.]; за ред. В. З. Янчука. — К.: Юринком Інтер, 2001. — 256 с.
7. Аграрное право России: учебник / [Козырь М. И., Андреев Ю. Н., Бринчук М. М. и др.]; под ред. М. И. Козыря. — М., Норма: Инфра-М, 2010. — 608 с.
8. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов: учебное пособие / [Погребной А. А., Каракаш И. И. и др.]; под ред. А. А. Погребного и И. И. Каракаша — Харьков: ООО «Одиссей», 2000. — 350 с.
9. Агропромисловий комплекс: правові питання / [Семчик В. І., Кулинич П. Ф., Погрібний О. О., Олійник В. О.]; за ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Урожай — 1992. — 192 с.
10. Аксененок Г. А. Правовое положение совхозов в СССР / Г. А. Аксененок. — М.: Изд-во АН СССР, 1960. — 302 с.

11. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. / Н.Г. Александров. — М.: Госюриздат, 1955. — 176 с.
12. Александров Н.Г. Юридическая норма и правоотношение: сокр. стеногр. докл., прочит. на науч. сессии ин-та 06.05.1946г. / под ред. И. Т. Голякова. — М.: Моск. юрид. ин-т, 1947. — 27 с.
13. Алексеев С.С. Об объекте права и правоотношения / С.С. Алексеев // Вопросы общей теории советского права: сб. ст. — М.: Госюриздат, 1960. — С. 284-308.
14. Алексеев С.С. Общая теория права: курс лекций в 2-х т. — Т. II. / С. С Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1982. — 360 с.
15. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Основные вопросы общей теории социалистического права: курс лекций в 2-х т., Т. 1 / С.С. Алексеев. — Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. — 396 с.
16. Амерханов С.Г. Договор поставки / С.Г. Амерханов. — М: Изд-во МГУ, 1957. — 99 с.
17. Антимонов Б.С. Основания договорной ответственности социалистических организаций / Б.С. Антимонов. — М.: Госюриздат, 1962. — 175 с.
18. Бабіч І.В. Договір переробки давальницької сировини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Бабіч Ія Володимирівна; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. — К., 2006. — 20 с.
19. Базылев Б.Т. Сущность позитивной юридической ответственности / Б.Т. Базылев // Правоведение. — 1979. — № 4. — С. 43–51.
20. Бакунина Т.С. Договорные отношения сельскохозяйственных товаропроизводителей в условиях перехода к рыночной экономике: материалы «круглого стола» / Т.С. Бакунина, Г.Л. Землякова // Гос-во и право. — 2001. — № 7. — С. 37–56.
21. Баллас М. Виноделіє въ Россіи. Ч. V. Южная Россія (Бессарабія, Херсонская, Подольская и Екатеринославская губерніи) / М. Баллас. — Спб., 1899г. — 317 с.

22. Батигіна О.М. Організаційно-правові питання оптового ринку сільськогосподарської продукції в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Зем. право; аграр. право; екол. право; природорес. право» / Батигіна Олена Михайлівна. — Х., 2007. — 20 с.

23. Батюк І. Робота сільськогосподарської кооперації на Україні в 1924р. / І. Батюк // Земельник: місячник. — Х., 1925. — № 2. — С. 4–17.

24. Беяневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / Беяневич Олена Анатоліївна. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 592 с.

25. Бервено С.М. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірного зобов'язання / Сергій Миколайович Бервено // Юрид. Україна. — 2006. — № 5. — С. 47–53.

26. Бервено С.М. Правові наслідки порушення договірного зобов'язання (загальні положення) / Сергій Миколайович Бервено // Юрид. Україна. — 2006. — № 4. — С. 48–51.

27. Бервено С.М. Проблеми договірного права України / Бервено С.М. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 392 с.

28. Богданов Е.В. Договір в сфері підприємництва / Е.В. Богданов. — Харьков: Фирма «Консум», 1997. — 112 с.

29. Борисова В.І. Юридична особа в праві України / В.І. Борисова // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. — К.: ІДП НАН України, 2001. — Вип. 11. — С. 250–254.

30. Боровиков Н.А. Договір контрактації сільськогосподарської продукції / Н.А. Боровиков. — М.: Юрид. лит., 1971. — 173 с.

31. Брагинский М.И. Общее учение о хозяйственных договорах / Михаил Исаакович Брагинский. — Минск: 1967. — 260 с.

32. Брагинский М.И., Договорное право: в 2-х кн. Кн. 2: Договоры о передачи имущества / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. — М.: Статут, 2002. — 800 с.

33. Брагинский М.И. Договорное право: в 2-х кн. Кн. 1: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. — М.: Статут, 1999. — 848 с.

34. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. — М.: Госюриздат, 1950. — 368 с.
35. Братусь С. Н. Хозяйственный договор как гражданско-правовая форма распределения продукции между государственными предприятиями / С. Н. Братусь // Сов. Гос-во и право. — 1953. — № 2-3. — С. 79–86.
36. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность: Очерк теории / С. Н. Братусь. — М.: Юрид. лит., 1976. — 215 с.
37. Братусь С. Н. Вопросы хозяйственного договора / С. Н. Братусь, Л. А. Лунц. — М.: Госюриздат, 1954. — 155 с.
38. Быстров Г. Е. Проблемы теории аграрного, природоресурсового и экологического права и методики преподавания в юридических вузах России аграрно-правовых и эколого-правовых дисциплин: матер. междунар. науч.-методол. семинара / Г. Е. Быстров, Т. С. Бакунина // Гос-во и право. — 1999. — № 4. — С. 58,59.
39. Бычкова Ц. В. Вопросы правового регулирования реализации продукции, произведенной в сельском хозяйстве / Цецилия Владимировна Бычкова // Правовое регулирование развития АПК Украины. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 41–50.
40. Бычкова Ц. В. Проблемы использования договора в агропромышленном комплексе: автореф. дис. на стиск. науч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражд. право; сем. право; гражд. процесс; межд. част. право» / Бычкова Цецилия Владимировна. — Харьков, 1981. — 28 с.
41. Васильченко Е. Н. Правовые аспекты распоряжения продукцией коллективными сельскохозяйственными предприятиями: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Васильченко Елена Николаевна. — Харьков:1995. — 129 с.
42. Веймарн Е. В. О виноградарстве и виноделии в древнем и средневековом Крыму / Е. В. Веймарн // Краткие сообщения института археологии. — 1960. — Вып. 10. — С. 109–117.
43. Верб С. А. Типовые и примерные договоры как средство правового регулирования общественных отношений / С. А. Верб // Договорная дисциплина в советском гражданском праве: меж-

вуз. сб. науч. тр. — Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1985. — С. 144–152.

44. Вержанский В.В. Виноградарство Южной степи УССР: экономика и организация / В.В. Вержанский. — Одесса: Маяк, 1976. — 140 с.

45. Виноградарство / [М.О. Дудник, М.М. Коваль, І.М. Козар та ін.]; за ред. М.О. Дудника. — К.: Урожай, 1999. — 288 с.

46. Виноградний кадастр України, затверджений Міністерством аграрної політики 25 серпня 2010 р. [Електроний ресурс] / Режим доступу: <http://eurowine.com.ua/tmp/kadastr/index.php>

47. Выводы совещания, проведенного в Тифлисе 07.12.1894 г. // Вест. виноделия. — № 6. — 1895. — С. 3–10.

48. Гайдуков И.П. О нуждах виноделия / И.П. Гайдуков // Съезд виноградарей и виноделов, 20–23 авг. 1910 г.: тезисы докл. — Одесса, 1911. — С. 56.

49. Гаркуша О.М. Формування ефективного виноградарсько-виноробного підкомплексу АПК України: монографія / Олексій Миколайович Гаркуша. — Миколаїв: МДАА, 2001. — 281 с.

50. Жмурко Т. Держспоживстандарт: виявити фальсифікат можна лише шляхом проведення лабораторних перевірок продукції [Електроний ресурс] // Журнал «ВиноГрад». — 2010. — № 32 // Режим доступу: <http://www.vinograd-magazine.com.ua/index.php?lang=ru&mode=articles&topic=4&number=7&item=6>

51. Готін О.М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Готін Олександр Миколайович. — К., 2003. — 21 с.

52. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відом. Верх. Ради України. — 2003. — № 18–22. — С. 144.

53. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30.11.1994 № 51-ФЗ // Собрание законодательства России. — 1994. — № 32. — С. 3301.

54. Гражданское право: учебник: в 2-х ч. / [Егоров И. Д., Елисеев И. В., Иванов А. А. и др.]; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 1997. — Ч. 1. — 600 с., Ч. 2. — 784 с.
55. Гревцов Ю. И. Проблемы теории правового отношения / Ю. И. Гревцов. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. — 84 с.
56. Грешников И. П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве / И. П. Грешников. — СПб.: Юрид. Центр Пресс, 2002. — 331 с.
57. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов — М.: Статут, 2000. — 399 с.
58. Гуляк Я. В. До питання щодо визначення поняття «відповідальність» в цивільному праві України / Я. В. Гуляк // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. — Вип. 23 — О.: Юрид. літ., 2004. — С. 210–215.
59. Дашевская Л. М. Производство и поставка продовольственных товаров / Л. М. Дашевская. — М.: Юрид. лит., 1976. — 96 с.
60. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016-97: затв. Наказом Держкомстату України від 30.12.1997 р., № 822 [Електроний ресурс] / Режим доступу: <http://vi-leghas.ua/content/view/574/>.
61. Договорные отношения сельскохозяйственных товаропроизводителей / [Иконицкая И. А., Беляева З. С., Краснов Н. И. и др.]. — М.: КолосС, 2003. — 256 с.
62. Дополнение къ Инструкции для внутреняго распорядка и управления Новороссійскихъ иностранныхъ колоній: от 07.07.1803 г. // Полн. собр. законов Рос. Империи (1802—1803 гг.). — Т. 27. — Спб., 1804. — С. 20841.
63. Дубинская О. Д. Членство в колхозе: [лекция для студ. ВЮЗИ] / О. Д. Дубинская. — М.: Изд-во ВЮЗИ, 1957. — 44 с.
64. Єрмоленко В. М. Майнова правосуб'єктність сільсько-господарських комерційних підприємств / Володимир Михайлович Єрмоленко // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. — К.: ІДП НАН України, 2005. — Вип. 30. — С. 424-430.

65. Єрмоленко В.М. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія / В.М. Єрмоленко // Підпр-во, гос-во і право. — 2006. — № 6. — С. 58–62.

66. Жушман В.П. Аграрне право та законодавство України: [навч.-практ. посіб.] / Віктор Павлович Жушман. — Х.: Одиссей, 2004. — 688 с.

67. Жушман В.П. Договор поставки продукции по прямым длительным связям и обеспечение его реального исполнения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражд. право; сем. право; гражд. проц.; межд. част. право» / Жушман Виктор Павлович — Харьков, 1981. — 15 с.

68. Жушман В.П. Роль договора поставки в материально-техническом обеспечении товаропроизводителей сельскохозяйственной продукции / В.П. Жушман // Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора: Сб. науч. тр. НАН Украины. ИЭПИ; редкол. Мамутов В.К.(отв. ред.) и др. — Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. — С. 485–488.

69. Жушман В.П. Роль договору в профілактиці господарських правопорушень при поставці продукції за прямими тривалими господарськими зв'язками / В.П. Жушман — К.: Знання, 1991. — 79 с.

70. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. / [М. В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина — Х.: Право, 2009. — 584 с.

71. Законодательство о борьбе с пьянством и алкоголизмом. — М.: Юрид. лит., 1985. — 95 с.

72. Запорожец А.М. Аграрное право: учеб. пособ. / Аркадий Митрофанович Запорожец. — Харьков: Консум, 1997. — 109 с.

73. Земельне право України: підруч. / [М.В. Шульга, Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.]; за ред. М.В. Шульги. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 368 с.

74. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р., № 2768-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2002. — № 3-4. — Ст. 27.

75. Иностранные законы о виноградном вине и борьбе с его фальсификацией / [сост. А. С. Романовский-Романько]. Департамент земледелия. — СПб., 1916. — 246 с.

76. Инструкция о порядке приемки продукции производственно-технического назначения и товаров народного потребления по количеству: утв. пост. Госарбитража при СМ СССР от 15.06.1965 г., N П-6 [Электрон. ресурс] // Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=va006400-65>.

77. Инструкция про порядок приемки продукции производственно-технического назначения и товаров народного потребления по качеству: утв. пост. Госарбитража при СМ СССР от 25.04.1966 г., № П-7 (с доп. и изм., внес. пост. Госарбитража СССР от 14.11.1974 г., № 98) // Бюлл. норм. актов министерств и ведомств СССР. — 1977. — № 9. — Ст. 20.

78. Інструкція для внутрянго розпорядка и управління Новоросійськихъ иностранныхъ колоній: от 16.05.1801 г. // Полн. собр. законов Рос. империи. — Спб., 1801 г. — Т. 26. — Ст. 19873.

79. Иоффе О.С. Обязательственное право / Олимпиад Соломонович Иоффе. — М.: Юрид. лит., 1975. — 880 с.

80. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву / Олимпиад Соломонович Иоффе; отв. ред. Юрченко А.К. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1955. — 310 с.

81. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / Олимпиад Соломонович Иоффе. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1949. — 144 с.

82. Иоффе О.С. Советское гражданское право / Олимпиад Соломонович Иоффе. — М.: Юрид. лит., 1967. — 494 с.

83. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. — М.: Госюриздат, 1961. — 384 с.

84. Казанцев Н.Д. Предмет и система колхозного права: [лекция] / Н.Д. Казанцев. — М.: Изд-во МГУ, 1957 — 48 с.

85. Канзафарова І.С. Договірне регулювання відповідальності у цивільному праві / І.С. Канзафарова // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. — Вип. 33. — К.: ІДП НАН України, 2006. — С. 245—248.

86. Кеппен П. О. О виноделии и винной торговле в России / П. О. Кеппен. — Спб., 1832. — 263 с.
87. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — 188 с.
88. Козир М. І. Управління в колгоспах / М. І. Козир; за ред. В. З. Янчука. — К.: Урожай, 1974. — 56 с.
89. Козырь М. И. Аграрное право России: проблемы становления и развития / М. И. Козырь. — М.: Право и гос-во, 2003. — 208 с.
90. Колюбакин В. «П'ять зірочок» Держсадвинпрому / В. Колюбакин // Сільський час. — 2000 р. — № 1 — С. 5.
91. Комментарий к Гражданскому кодексу РСФСР / [Астановский Г. Б., Беляева З. С., Брагинский М. И., Братусь С. Н. и др.]; отв. ред. С. Н. Братусь, О. Н. Садикова — М.: Юрид. лит., 1982. — 680 с.
92. Комментарий к Гражданскому кодексу Украины / [Довгерт А. С., Кузнецова Н. С., Луць В. В. и др.]; под ред. А. С. Довгерта, Н. С. Кузнецовой, А. А. Подопригоры и др. — Т. II — Харьков: ООО «Одиссей», 2005. — 1040 с.
93. Корецкий В. И. Гражданское право и гражданские правоотношения в СССР / В. И. Корецкий. — Душанбе: Ирфон, 1967. — 128 с.
94. Корниенко В. Н. Правовое регулирование контрактации сахарной свеклы: дис. на канд. юрид. наук: 12.00.06 / Корниенко Валентина Николаевна — Х., 1991. — 137с.
95. Корнієнко Г. С. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників: правове регулювання / Ганна Сергіївна Корнієнко. — Х.: СПД-ФЛ Чальцев А. В., 2007. — 136 с.
96. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М.: Госюриздат, 1958. — 184 с.
97. Красавчиков О. А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков // Учен. тр. Свердл. юрид. ин-та — Вып. 27. — Свердловск, 1971. — С. 5-16.

98. Краснюк П. И. Украинская ССР: история развития виноградарства на Украине / П. И. Краснюк // Виноделие и виноградарство СССР. — 1957. — № 7. — С. 42—47.

99. Криворуков І. Н. Питома вага і значення Укрсадвинтресту в галузі виноградарства УРСР / І. Н. Криворуков // Ювіл. зб., присв. 50-річчю наук. -літ. і громад. діяльності В.Є. Таїрова. — К.: Держвидав. колгосп. і радгосп. літ. УРСР. — 1936. — С. 41—46.

100. Крылова З. Г. Ответственность по договору поставки / З. Г. Крылова. — М.: Юрид. лит., 1987. — 111с.

101. Курман Т. В. Правовое обеспечение хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий / Татьяна Викторовна Курман. — Х.: СПД-ФЛ Чальцев А. В., 2006. — 206 с.

102. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоритические проблемы) / О. Э. Лейст. — М.: Изд-во МГУ, 1981. — 240 с.

103. Липецкер М. С. Договоры контракции / М. С. Липецкер // Арбитраж. — 1935. — № 24. — С. 22-35.

104. Лушпаева Л. В. Гражданско-правовые договоры на реализацию сельскохозяйственной продукции в условиях перехода к рынку: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Лушпаева Лариса Васильевна — Харьков, 1993 — 152 с.

105. Магазинер Я. М. Объекты права / Я. М. Магазинер // Очерки по гражданскому праву: сб. ст. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1957. — С. 65—78.

106. Макаренко П. П. Очерки истории виноградарства Бессарабии и левобережного Поднестровья / Петр Потапович Макаренко. — Кишинев: Штиинца, 1988. — 262 с.

107. Малеин Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Н. С. Малеин; отв. ред. Лаптев В. В. — М.: Наука, 1968. — 231 с.

108. Малеин Н. С. Современные проблемы юридической ответственности / Н. С. Малеин // Гос-во и право. — № 6. — М.: Наука, 1994. — С. 23—32.

109. Мамутов В. К. Предприятие и материальная ответственность / Мамутов В. К, Овсиенко В. В., Юдин В. Я. — К.: Наук. думка, 1974. — 191 с.

110. Матвеев Г. К. Основания гражданскоправовой ответственности / Геннадий Константинович Матвеев. — М.: Юрид. лит., 1970. — 312 с.

111. Модебадзе К. Современные достижения в виноградарстве и виноделии в Германии / К. Модебадзе // Вестн. плодородства, виноградарства и огородничества — 1925. — № 8–9. — С. 388–390.

112. Недбайло П. Е. Система юридических гарантий применения советских правовых норм / П. Е. Недбайло // Правоведение. — 1971. — №3. — С. 52–60.

113. Норми та правила ринку вина Європейського Союзу: директиви та постанови. — К.: СМП «Аверс», 2003. — 560 с.

114. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу / Володимир Васильович Носік. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 544 с.

115. Носік В. В. Правові питання державної землевпорядної експертизи / В. В. Носік // Право України. — 2003. — № 1. — С. 63–67.

116. О виноградно-винном промысле и плодово-ягодном виноделии: Декрет РНК УССР від 26.07.1921 р. // Собр. узаконений и распоряжений раб. и крест. правительства Украины. — 1921. — № 14. — Ст. 391.

117. О виноградно-мъ вине: Закон Высочайше утвержденный 24.04.1914 г. // Собр. узаконений и распоряжений правительства. — 1914. — № 109. — Ст. 1222.

118. О договорах контрактации сельскохозяйственной продукции: пост. СМ СССР от 04.01.1966 г. // СП СССР. — 1966. — № 2. — Ст. 11.

119. О земле: Декрет II Всерос. съезда Советов раб., солд. и крест. депутатов от 26.10.1917 г. // Собр. узаконений и распоряжений раб. и крест. правительства (Сб. декретов 1917–1918). — М.: Госиздат, 1920 — 312 с.

120. О контрактации продуктов сельского хозяйства в 1928–1929 году: пост. СТО от 14.12.1928 г. // Собр. законов и распоряжений правительства СССР (СЗ СССР). — 1929. — №3. — Ст. 29.

121. О контрактации продуктов сельского хозяйства: пост. СНК СССР от 07.10.1929 г. // Собр. законов и распоряжений правительства СССР. — 1929. — № 65. — Ст. 610.

122. О льготах по сельскохозяйственному налогу для колхозов, которые имеют плодовые сады, виноградники и табачные плантации: пост. ЦИК и СНК СССР от 30.04.1930 г. // История колхоз. права: сб. законодательных материалов СССР и РСФСР 1917–1958 гг. — Т. 1. — М.: Юрид. лит., 1959 г. — Ст. 182.

123. О мерах къ ограниченію производства изюмного вина: Высочайше утвержденное мнение Гос. Совета от 04.03.1896 г. // Полн. собр. законов Рос. империи. — Собр. 3. — Т. XVI (1896 г.) — Спб., 1899. — Ст. 12588.

124. О порядке установления цен на промышленную и сельскохозяйственную продукцию и тарифов на перевозку и услуги: пост. СМ СССР от 30.05.1958 г., № 583 // Собр. пост. правительства СССР. — 1958. — № 10 — Ст. 85.

125. О признании контрационных договоров, имеющих силу закона и об ответственности за нарушение этих договоров: пост. ЦИК и СНК СССР от 21.09.1935 г., № 19/2181 // Собр. законов и пост. правительства СССР. — 1935. — № 51. — Ст. 422.

126. О продаже казенных садов в Бессарабии и о раздаче казенных земель желающим для разведения виноградников: положение Комитета министров от 23.01.1826 г. // Полн. собр. законов Рос. Империи: Собр. 2-е (1825-1827гг.) — Т. I. — 1830. — Ст. 84.

127. О развитии садоводства и виноградарства в ЗСФСР: пост. СНК от 02.07.1934 г., № 155 // СЗ СССР. — № 36. — Ст. 285.

128. О развитии садоводства и виноградарства в Крымской АССР: пост. СНК от 23.01.1934 г., № 160 // СЗ СССР. — 1934. — №7. — Ст. 49.

129. О расчетах заготовителей с колхозами по сельскохозяйственным заготовкам, порядок кредитования заготовителей

Государственным банком и расчеты промышленности с заготовительными организациями: пост. СНК от 20.06.1935 г., № 1247 // СЗ СССР. — 1935. — № 40. — Ст. 336.

130. О сельскохозяйственной кооперации: пост. ЦИК и СНК СССР от 22.08.1924 г. // История колхоз. права: сб. законодательных материалов СССР и РСФСР 1917–1958 гг. — М.: Юрид. лит., 1959 г. — С. 49—53.

131. Об объединении государственных решений Правительства СССР по вопросу организации государственных закупок сельскохозяйственной продукции: пост. СМ СССР от 23.04.1970 г. // Собр. пост. правительства СССР. — 1970. — № 8. — Ст. 63.

132. Об организации государственного виноградарства и виноделия в РСФСР и союзных советских республиках: декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 27.07.1922 г. // СУ РСФСР. — 1922. — № 47. — Ст. 597.

133. Об отмене обязательных поставок и натуроплаты за работы МТС, о новом порядке, ценах и условиях заготовок сельскохозяйственных продуктов: пост. СМ СССР от 30.06.1958 г., № 690 // СП СССР. — 1958. — № 11. — Ст. 92.

134. Об увеличении производства и заготовок плодов, ягод и винограда: пост. ЦК КПСС и СМ СССР от 30.07.1956 г., N 893 // История колхоз. права: Сб. законодательных материалов СССР и РСФСР 1917—1958 гг. — Т. 2 (1937 — 1958 гг.) — М.: Госюридлитиздат, 1958 г. — Ст. 457–460.

135. Об утверждении двух виноградных училищ: Указ Царя Александра I от 16.12.1802 г. // Полн. собр. законов Рос. империи. — Т. 27. — Спб, 1803 г. — Ст. 20553.

136. Овчинников Н. И. Сущность и значение структуры договорных связей / Н. И. Овчинников // Правоведение. — 1971. — № 4. — С. 58–66.

137. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цив. право і цив. процес; сім. право; міжн. прив. право» / В. Г. Олюха. — К., 2003. — 20 с.

138. Ориу М. Основы публичного права / М. Ориу; пер. с фр. под ред. Е. Б. Пашуканиса. — М.: Изд-во Ком. акад., 1929. — 759 с.
139. Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 08.12.1961 г. // Ведом. Верхов. Совета СССР. — 1961. — № 50. — Ст. 525.
140. Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 31.05.1991 г. // Ведом. Верхов. Совета СССР. — 1991. — № 26. — Ст. 733.
141. Особые условия поставки виноматериалов, коньячных спиртов и коньяков: пост. Минпищепрома СССР от 21.06.1971 г. [Электроний ресурс] // Режим доступа: <http://www.pravoteka.ru/pst/87/43432.html>.
142. Парашенко В.Н. Договор поставки продукции / В.Н. Парашенко. — Минск: Беларусь, 1989. — 123с.
143. Пашуканис Е.Б. Избранные произведения по общей теории права и государства / Е.Б. Пашуканис. — М.: Наука, 1980. — 271 с.
144. Пашуканис Е.Б. Общая теория права и марксизм / Е.Б. Пашуканис. — Изд. 2-е. — М., 1926. — 156 с.
145. Пелях М. А. История виноградарства и виноделия Молдавии / Пелях Мечислав Александрович. — Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1970. — 183 с.
146. Петров Г.И. Советские административно-правовые отношения / Г.И. Петров. — Л.:Изд-во ЛГУ, 1962. — 195 с.
147. Пионтковский А. А. Правоотношение в уголовном праве / А. А. Пионтковский // Правоведение. — 1962. — № 2 — С. 86—96.
148. Підпригора О.А. Римське приватне право: акад. курс: [Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / О. А. Підпригора. — К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
149. Поліводський О. А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земел. право; аграр. право; екол. право; природоресур. право» / Поліводський Олександр Анатолійович. — К., 1999. — 17 с.

150. Поліводський О. А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Поліводський Олександр Анатолійович. — К., 1999. — 194 с.

151. Положение о поземельном устройстве крестьянъ, водворяныхъ на помещечьихъ земляхъ въ губерніяхъ: Великоросійских, Новоросійских и Белорусских: Высочайше утвержденное 19.02.1861 г. // Полн. собр. законов Рос. империи: Собр. 2-е. — Т. XXXVI. — 1861. — Ст. 36662.

152. Положение о поземельном устройстве крестьянъ, водворяныхъ на помещечьихъ земляхъ въ губерніяхъ Малоросійских: Черниговской, Полтавской и части Харьковской: Высочайше утвержденное 19.02.1861 г. // Полн. собр. законов Рос. империи: Собр. 2-е. — Т. XXXVI. — 1861 г. — Ст. 36663.

153. Положение о поземельном устройстве крестьянъ, водворяныхъ на помещечьихъ земляхъ въ губерніяхъ: Кіевской, Подольской и Волынской: Высочайше утвержденное 19.02.1861 г. // Полн. собр. законов Рос. империи: Собр. 2-е. — Т. XXXVI. — 1861 г. — Ст. 36664.

154. Положение объ упразднении Новоросійского казачьяго войска: Высочайше утвержденное 03.12.1868 // Полн. собр. законов Рос. Империи: Собр. 2-е. — Т. XLIII. — 1873. — Ст. 46506.

155. Правила на раздачу земель, которые принадлежат городам Новоросійского края и Бессарабской области, для разведения садов и виноградников: полож. комитета министров від 02.11.1842 р. // Полн. собр. законов Рос. империи: Собр. 2-е. — Т. XVII. — 1843. — Ст. 16153.

156. Правовое положение колхозов в СССР / [Башмаков Г. С., Козырь М. И., Павлов И. В. и др.]; отв. ред. И. В. Павлов. — М.: Госюриздат, 1961. — 379 с.

157. Примак В.Д. Правосуб'єктність та ознаки юридичної особи в контексті її цивільно-правової відповідальності / В. Д. Примак / Вісн. госп. судочинства. — 2003. — №4. — С. 224-227.

158. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р., № 771/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1998. — № 19. — Ст. 98.

159. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 р., № 1393-XIV // Відом. Верхов. Ради України. — 2000. — № 12. — Ст. 95.

160. Про виноград та виноградне вино: Закон України від 16.07.2005 р., № 2662-IV // Відом. Верхов. Ради України — 2005. — № 31. — Ст. 419.

161. Про встановлення з 1 січня 1993 р. норм амортизаційних відрахувань на повне відновлення виноградників: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.1992 р., № 638-р // Правова інформатика [Електрон. ресурс]: бібл. баз даних: комп'ютер.-прав. система / Наук.-досл. центр правової інформатики Акад. прав. наук України. — [Електрон. прогр.]. — Версія. Червень, 2005. — К., 2005. — Щокварт. вид.

162. Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами: Закон України від 19.12.1995 р., № 482/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1995. — № 46. — Ст. 345.

163. Про державний контракт і державне замовлення на сільськогосподарську продукцію, сировину і продовольство на 1994 р.: пост. КМ України від 12.11.1993 р., № 929 // Збірник постанов Уряду України. — 1994. — Ст. 76.

164. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, випуском і реалізацією продукції (виконанням робіт, наданням послуг), та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю): постанови КМ України від 28.12.2008 р., № 1164 // Офіц. вісник України. — 2009. — № 4. — Ст. 99.

165. Про державну підтримку розвитку садівництва, виноградарства, розсадництва та виноробної промисловості на період до 2005 року: пост. КМ України від 04.04.1994 р., № 220 // Бюлет. законодавства і юрид. практики України. — 1996. — № 5. — Ст. 287.

166. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004р., № 1877-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 49. — Ст. 527.

167. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень: Закон України від 01.07.2003р., № 134 // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 51. — Ст. 553.

168. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003р., № 755-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — №31. — Ст. 263.

169. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з поставкою продукції і товарів неналежної якості та некомплектних: роз'ясн. Вищого арбітр. суду України від 12.11.1993р., № 01-6/1205 (зі змін. і доп., внес. роз'ясн. Вищого арбітр. суду України від 18.11.1997р., № 02-5/445 та роз'ясн. Президії Вищого госп. суду від 31.05.2002р., № 04-5/609 [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v1205800-93&p=1198151039702356>

170. Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994р., № 4004-XII // Відом. Верх. Ради України. — 1994р. — № 27. — Ст. 218

171. Про затвердження Галузевої програми розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року: наказ М-ва аграр. політики України та Укр. акад. аграр. наук від 21.07.208р. [Електрон. ресурс] // www.NAU.KIEV.UA.

172. Про затвердження Національної програми виробництва технологічних комплексів машин і устаткування для сільського господарства, харчової й переробної промисловості: пост. КМ України від 16.09.1992р., № 536 [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=536-92-%EF>.

173. Про затвердження Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні: наказ Держстандарту України від 30.08.2002р., N 498 (z0782-02) // Офіц. вісн. України. — 2005р. — № 19. — Ст. 1006.

174. Про затвердження Порядку переробки винограду, плодів та ягід на виноматеріал на давальницьких умовах: пост. КМ України від 06.11.1997 р., № 1236 // Офіц. вісн. України. — 1997. — №46. — Ст. 52.

175. Про затвердження Порядку проведення атестації суб'єктів господарювання на право виробництва і реалізації насіння і садивного матеріалу: наказ М-ва аграр. політики України від 29.05.2003 р., № 152 // Офіц. вісн. України. — 2003. — № 29. — Ст. 448.

176. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями: постанова КМ України від 30.07.1996 р., № 854 [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=854-96-%EF>.

177. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі картоплею та плодовоовочевою продукцією: наказ М-ва зовнішньоеконом. зв'язків і торгівлі від 08.07.1997 р., № 344 // Галицькі контракти. — 1997. — №47. — С. 123—126.

178. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі продовольчими товарами: наказ М-ва зовнішньоеконом. зв'язків і торгівлі від 11.07.2003 р., № 185 // Офіц. вісн. України. — 2003. — № 30. — Ст. 1581.

179. Про затвердження Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією: наказ М-ва сільськ. госпва і продовольства України, М-ва економіки України й М-ва фінансів України від 03.04.1996 р., № 103/44/62 [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0184-96&p=1250509846022961>.

180. Про затвердження форм державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою: пост. КМ України від 02.04.2002 р., № 499 // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 14. — Ст. 753.

181. Про захист прав споживачів: Закон України від 05.12.1991 р., № 1023-XII // Відом. Верхов. Ради. — 1991. — № 30. — Ст. 379.

182. Про заходи щодо піднесення та розвитку виноградарства на Україні: пост. РНК від 11.07.1923 р. // Зб. узаконень та розпоряджень роб. та селян. уряду України. — 1923. — № 24. — Ст. 363.

183. Про заходи щодо раціонального використання винограду: пост. Ради міністрів УРСР від 08.08.1986 р., № 279 [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=279-86-%EF>.

184. Про заходи щодо розвитку садівництва, виноградарства та виноробної промисловості: пост. КМ України від 08.02.1996 р., №173 // Бюл. зак-ва і юрид. практики України. — 1996. — № 5. — С. 291.

185. Про заходи щодо створення єдиної системи державної реєстрації земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них у складі державного земельного кадастру: Указ Президента України від 17.01.2003 р., № 134 // Офіц. вісн. України. — 2003. — № 8. — Ст. 301.

186. Про збір на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства: Закон Верховної Ради України від 09.04.1999 р., № 587-XI // Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 20. — Ст. 191.

187. Про зміни в структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15.12.1999 р., №1573/99 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 50. — Ст. 11.

188. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р., № 959 // Відом. Верхов. Ради УРСР. — 1991. — №21. — Ст. 377.

189. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р., № 1775-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

190. Про Митний тариф України: Закон України від 05.04.01 р., № 2371 // Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 24. — Ст. 125.

191. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26.12.02 р., № 411-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 13. — Ст. 92.

192. Про норми здачі винограду по Озівсько-Чорноморському краю: пост. РНК від 19.04.1934 р. № 895 // СЗ ССРСР. — № 23. — Ст. 183.

193. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р., № 161-XIV // Відом. Верхов. Ради України. — 1998. — № 46. — Ст. 280.

194. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21.04.1993 р., № 3116-XII // Відом. Верхов. Ради України. — 1993. — № 21. — Ст. 218.

195. Податковий кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. — 2011. — № 13-14, № 15-16, № 17. — Ст. 112.

196. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 02.03.95 р., № 86/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1995. — № 14. — Ст. 91.

197. Про підтвердження відповідності: Закон України від 17.05.2001 р., № 2406-III // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 32. — Ст. 169.

198. Про Положення про державне регулювання цін (тарифів) на продукцію виробничо-технічного призначення, товари народного споживання, роботи та послуги монопольних утворень: пост. КМ України від 22.02.95 р., № 135 [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=135-95-%EF&p=1199261718575113>.

199. Про порядок заключения и исполнения договоров контрактиации сельскохозяйственной продукции: полож. М-ва заготовок ССРСР от 15.11.1983 г., № 399/250 // Бюл. норм. актов ССРСР. — 1984. — № 4. — Ст. 82.

200. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р., № 1543-XII // Відом. Верх. Ради України. — 1991. — № 46. — Ст. 617.

201. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р., № 469/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1997. — № 39. — Ст. 261.

202. Про стандартизацію: Закон України від 17.05.2001 р., № 2408-III // Відом. Верхов. Ради. — 2001. — № 31. — Ст. 145.

203. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18.01.2001 р., № 2238-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 11. — Ст. 52.

204. Про структуру, повноваження та особливості правового і економічного режиму майнового комплексу Національного виробничо-аграрного об'єднання «Масандра»: Закон України від 04.06.2009 р., № 1442 [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>.

205. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 р., № 1956-XII // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — №10. — Ст. 139.

206. Про утворення Державного комітету України з питань садівництва, виноградарства й виноробної промисловості: Указ Президента України від 09.12.1994 р., № 748/9 // Укази Президента України. — Т. 1. — 1997. — С. 48.

207. Про утворення Українського державного концерну садівництва, виноградарства та виноробної промисловості: пост. КМ України від 16.03.2000 р., № 503 // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 12. — Ст. 459.

208. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 р., № 5007-VI // Офіційний Вісник України. — 2012. — № 56. — Ст. 2309.

209. Пугинский В. И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / В. И. Пугинский. — М.: Юрид. лит., 1976. — 223 с.

210. Рабинович Ф. Л. Вина как основание договорной ответственности предприятия / Ф. Л. Рабинович. — М.: Юрид. лит., 1975. — 167 с.

211. Раянов Ф. М. Основы сельскохозяйственного права: учеб. пособ. / Ф. М. Раянов. — Уфа: Башкир. гос. ун-т, 1984. — 78 с.

212. Про Державну інспекцію сільського господарства України: Указ Президента від 13.04.2011 р., № 459/ 2011 // Офіційний вісник Президента України. — 2011 р. — № 11. — Ст. 622.

213. Ровинский Е. А. Основные вопросы советского финансового права / Е. А. Ровинский. — М.: Госюриздат, 1960. — 170с.

214. Рыбинцев В. А. Виноград и вино Украины: история, государство и рынок (теоретические и организационно-экономические аспекты развития) / Рыбинцев Вячеслав Александрович. — Киев: ИАЭ, 1998. — 447 с.

215. Рыгалова Л. В. Аграрное право: учеб. пособ. для студ. спец. учебн. завед. / Л. В. Рыгалова. — М.: Изд. Центр. акад., 2002. — 240 с.

216. Савицька А. М. Суть цивільно-правової відповідальності / А. М. Савицька. — Л.: Вища шк., 1975. — 195 с.

217. Салімонов І. М. Кримінальна відповідальність за обман покупців та замовників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право» / І. М. Салімонов. — Х., 2004. — 23 с.

218. Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству / И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. — М.: Юрид. лит., 1971. — 240 с.

219. Самсонова Я. О. Правові питання договірних відносин виноградарських і виноробних підприємств: структура правовідносин / Я. О. Самсонова // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 79. — С. 183—191.

220. Свод законов Российской Империи: Устав об акцизных сборах. Т. 5. — СПб., 1893. — 328с.

221. Семчик В. И. Советское сельскохозяйственное право: учеб. пособ. / Виталий Иванович Семчик. — Свердловск, 1982. — 356 с.

222. Семчик В. И. Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве / Виталий Иванович Семчик. — К.: Наук. думка, 1984. — 232 с.

223. Семчик В. І. Аграрне право України: проблеми становлення і розвитку / Семчик Віталій Іванович // Акад. юрид. думка / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Ін Юре, 1998. — С. 444—452.

224. Сібільов М. Н. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України / М. Н. Сібільов // Вісн. Акад. прав. наук України: Зб. наук. пр. — Х.: Право, 2004. — № 2 (37). — С. 80-88.

225. Сібільов М. Н. Базові моделі регулювання договірних відносин за новим Цивільним кодексом України / М. Н. Сібільов // Укр. комерц. право. — 2003. — № 4. — С. 17,18.

226. Смирнов К. В. Виноградарство / Смирнов К. В., Калмикова Т. И., Морозова Ч. С. — М.: Агропромиздат, 1987. — 247 с.

227. Станіславський В. П. Правове регулювання насінницької діяльності в Україні / Валерій Петрович Станіславський. — Х.: Право, 2006. — 160 с.

228. Статівка А. М. Державне регулювання продовольчого ринку України в сучасних умовах / А. М. Статівка // Право України. — 2001. — № 10. — С. 29-32.

229. Статівка А. М. Договори в системі агропромислового комплексу України в Умовах ринкових відносин: автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земел. право; аграр. право; еколог. право; природоресурс. право» / Статівка Анатолій Миколайович. — Х., 1998. — 32 с.

230. Статівка А. Н. Договори в агропромисловому комплексі України в умовах ринка / Анатолій Николаевич Статівка. — Харків: Право, 1997. — 240с.

231. Статут державного підприємства «Лівадія»: затв. Розпорядж. М-ва аграр. політики України від 27.01.2006 р., № 5.

232. Статут Державного підприємства дослідного господарства «Степове» Інституту виноградарства і вина «Магарач» УААН: затв. Президентом Укр. акад. аграр. наук 21.12.2004 р., зареєстров. Джанкойським виконкомом (рішення № 172-а від 25.06.1993 р.).

233. Строгович М. С. Сущность юридической ответственности / М. С. Строгович // Сов. гос-во и право. — 1979. — № 5 — С. 73—79.

234. Сулейменов М. К. Структура договорно-хозяйственных связей (проблемы теории и практики) / М. К. Сулейменов. — Алма-Ата: Наука КазССР, 1980. — 240 с.

235. Сырье и продукты пищевые. Подготовка проб. Минерализация для определения содержания токсичных элементов: репринт. изд. с доп. и поправками: Межгосстандарт. — Киев: Госстандарт Украины, 1997. — 16 с.

236. Тарановский Ф. В. Учебник энциклопедии права / Ф. В. Тарановский. — Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1917. — 534 с.

237. Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву / В. А. Тархов. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973. — 456 с.

238. Типовой договор контрактации плодов, ягод, винограда и сухофруктов из урожая 1950 г.: указ Уполнаркомзага СССР по МССР от 10.03.1946 г. // ЦГА МССР. — ф. 1508, оп. 1, ед. хр. 322. — Л. 17.

239. Титова Н. И. Советское сельскохозяйственное право / Н. И. Титова // Развитие аграрно-правовых наук: Сб. ст.; под. ред. М. И. Козыря и др. — М.: ИГП АН СССР, 1980. — С. 95—102.

240. Титова Н. І. Зміна координат земельного та аграрного права за умов становлення правової держави / Н. І. Титова // Держава і право: Зб. наук. пр.: юрид. і політ. науки. — Вип. 12. — К.: ІДП НАН України, 2001. — С. 421-424.

241. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ю. Г. Ткаченко. — М.: Юрид. лит., 1980. — 176 с.

242. Ткачук А. Л. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ткачук Андрій Леонідович. — К., 2002. — 22 с.

243. Толстой Ю. К. Еще раз о правоотношении / Ю. К. Толстой // Правоведение. — 1969. — №1. — С. 32-41.

244. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. — 88с.

245. Тотьев К. Ю. Легитимация субъектов предпринимательской деятельности / Тотьев Константин Юрьевич // Законность. — 2002. — № 12. — С. 10—15.

246. Турубинер А. М. Содержание права государственной собственности на землю в СССР / А. М. Турубинер. — М.: Изд-во МГУ, 1956. — 92 с.

247. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. — Х.: Харків юрид., 2007. — 494 с.

248. Устав о питейном сборе от 1876 р. // Свод законов Рос. империи. — Спб., 1876. — 173с.

249. Форманюк В. І. Правова природа категорії «цивільна правосуб'єктність» // Правове життя сучасної України: тези доп. 10-ї ювіл. звітної наук. конф. проф.-викл. і асп. складу / відп. ред. О. М. Обортов // Одес. нац. юрид. акад. — Одеса: Фенікс, 2007. — С. 252—254.

250. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Раиса Осиповна Халфина. — М.: Юрид. лит., 1974. — 352 с.

251. Халфина Р. О. Правовое регулирование поставки продукции в народном хозяйстве / Раиса Осиповна Халфина. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — 267 с.

252. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины: учебник / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — Харьков: ООО «Одиссей», 2004. — 960 с.

253. Хаскельберг Б. Л. Консенсуальные и реальные договоры в гражданском праве / Б. Л. Хаскельберг, В. В. Ровный — М.: Статут, 2004. — 124 с.

254. Хозяйственное право: учебник / [В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.]; под ред. В. К. Мамутова. — Киев: Юринком Интер, 2002. — 912 с.

255. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. — Т. 1. / под ред. К. И. Батыра и Е. В. Поликарповой. — М.: Юрист, 1996. — 392 с.

256. Цивільне право України: курс лекцій: [у 6-ти т.] / [Шишка Р. Б., Апанасюк М. П., Мічурін Є. О. та ін.]; за ред. Р. Б. Шишки. — Т. 5: Договірне право: Загальні положення та догово-

ри на передачу майна у власність Ч. 1. — Х.: Еспада, 2006. — 336 с.

257. Цивільне право України: підручник / [Боброва Д. В., Дзера О. В., Довгерт А. С. та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 784с.

258. Цивільне право: навч. посіб. для студ. юрид. вузів і фак. Частина друга / [Підпригора О. А., Боброва Д. В., Довгерт А. С. та ін.]; за ред. О. А. Підпригори, Д. В. Бобрової. — К.: Вентурі, 1996. — 480с.

259. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.03 р., №435-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.

260. Чекан И.В. Виноградарство в Русском государстве XVIIв. / И.В. Чекан // Матер. по истории земледелия СССР: Сб. науч. тр. — Т. 2 / АН СССР. — М., 1956. — С. 623—659.

261. Шершеневич Г.Ф. Философия права. Т. 1.: Общ. теория права / Г.Ф. Шершеневич. — М., 1911. — 599 с.

262. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л.С. Явич. — М.: Госюриздат, 1961. — 172 с.

263. Яковлев В.Н. Правовое регулирование государственных заготовок фруктов и винограда / В.Н. Яковлев. — Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1965. — 275 с.

264. Янчук В.З. Проблемы теории колхозного права / Василий Зиновьевич Янчук. — М.: Юрид. лит., 1969. — 200 с.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Яна Олексіївна
САМСОНОВА

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ВИРОБНИЦТВА Й РЕАЛІЗАЦІЇ
ВИНОГРАДНОЇ ПРОДУКЦІЇ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Здано в набір 19.10.2012 р. Підписано до друку 29.10.2012 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 10,23.
Наклад 250 прим. Зам. № 841.

Видавництво ТОВ «С.А.М.»
м. Харків, вул. Весніна, 12
Тел.: (057) 716-35-39

Надруковано у друкарні ДП ХМЗ ФЕД
м. Харків, 61002, вул. Сумська, 132